

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK **XXVIII.ÉVFOLYAM, 3.SZÁM**

80 év távlatából

A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ
EMLÉKEZETE (1936–2016)

A TEMATIKUS SZÁM SZERKESZTŐI LÉNÁRT ANDRÁS – ZALAI ANITA

nka

– MMXVI ŐSZ –

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSAK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, KUBINSZKY MIHÁLY, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, VERES VALÉR, UTASI ÁGNES

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA,
MIKLÓS PÉTER, NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZŐTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, GATTI BEÁTA, GAUSZ ILDIKÓ,
KISPÁL RICHÁRD, SZABÓ SÁNDOR

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HŐK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.
ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalomjegyzék — Contents

TANULMÁNYOK — STUDIES

- EIROA SAN FRANCISCO, MATILDE
La guerra civil española: temas y debates de un pasado vigente
The Spanish Civil War: Topics and Debates of a Valid Past {5}
 DOI 10.14232/belv.2016.3.1
- ZALAI ANITA
„Háborús gyerekek” – A spanyol polgárháború alatt külföldre evakuált gyermekek története
„Children of the war” The History of the children evacuated abroad during the Spanish Civil War {17}
 DOI 10.14232/belv.2016.3.2
- GREGOSITS GÁBOR
A spanyol püspöki kar 1937-es körlevele
 Collective Letter of the Spanish Bishops, 1937 {26}
Spanyol püspöki kar levele az egész világ püspökeihez a spanyolországi háborúval kapcsolatban
 (forrásközlés)
 DOI 10.14232/belv.2016.3.3
- HAMERLI PETRA
A spanyol polgárháború és Franco a szentszéki iratokban
Silvio Sericano nunciussága (1936. június 11 – november 4.) {54}
 The Catholic Church During the First Months of the Spanish Civil War. The Nunciature of Silvio Sericano,
 11 June–4 November 1936
 DOI 10.14232/belv.2016.3.4
- KATONA ESZTER
„Soká születik párja – tán sohse jön világra ily andalúz, ily tisztza, kalandokban ily gazdag”
García Lorca halálának nyolcvanadik évfordulójára {64}
“It will be a long time, if ever, before there is born / an Andalusian so true, so rich in adventure”
 For the Eightieth Anniversary of the Death of García Lorca
 DOI 10.14232/belv.2016.3.5
- LÉNÁRT ANDRÁS
Kamerával a spanyol harctéren: a polgárháború filmkészítése és a nemzetközi reakciók {78}
 With Camera in the Spanish Battlefields: Filmmaking of the Civil War and the International Reactions
 DOI 10.14232/belv.2016.3.6
- BENDE, CSABA – NAGY, GYULA {89}
Effects of community Gardens on local society – The case of two community gardens in Szeged
 DOI 10.14232/belv.2016.3.7
- NAGY, GYULA – HEGEDŰS, TAMÁS
Urban sprawl or/and suburbanisation? The case of Zalaegerszeg {106}
 DOI 10.14232/belv.2016.3.8

K Ö Z L E M É N Y E K — P U B L I C A T I O N S

MAROSI ÁGNES

A polgárháború vesztesei. A köztársasági menekültek és a köztársasági emigráns kormány.
 The defeated of the Civil War. The republican refugees and the exile republican government. **{120}**

DOI 10.14232/belv.2016.3.9

M Ű H E L Y — W O R K S H O P

A spanyol polgárháború – a kutató szemével. Interjú Harsányi Ivánnal
 The Spanish Civil War – interview with Ivan Harsányi **{130}**

DOI 10.14232/belv.2016.3.10

T É K A — R E V I E W

JUHÁSZ PÉTER

A magyar őstörténetről a 21. században
 About the Hungarian Medieval Prehistory in the 10th Century **{134}**

DOI 10.14232/belv.2016.3.11

TÓTH DOMINIK

Az első ostrom – Nándorfehérvár, 1440
 The First Siege – Nándorfehérvár, 1440 **{141}**

DOI 10.14232/belv.2016.3.12

I N M E M O R I A M

NAGY TAMÁS

Kubinszky Mihály emlékére
 In Memoriam Kubinszky, Mihály **{143}**

DOI 10.14232/belv.2016.3.13

EIROA SAN FRANCISCO, MATILDE PhD

meiroa@hum.uc3m.es

Profesora Titular (Universidad Carlos III de Madrid)

*La guerra civil española: temas y debates de un pasado vigente**

The Spanish Civil War: Topics and Debates of a Valid Past

ABSTRACT On the occasion of the 80th anniversary of the Spanish Civil War, the aim of this article is to present an overview of the attention that the civil war has received in recent years. It deals with the most important works, debates and trends of historiography, and it also points out that the civil society is concerned with this topic as well, they show their interest through social networks, diverse online platforms and even digital press. Finally, it raises the question about a hypothetical „normalization” of the war in the Spanish society.

KEYWORDS Spanish Civil War, trends of historiography, social networks, historical memory, anniversary of the Spanish Civil War

DOI 10.14232/belv.2016.3.1 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Eiroa San Francisco, Matilde (2016): La guerra civil española: temas y debates de un pasado vigente. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 5–17. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

* Este artículo ha sido realizado con las destrezas adquiridas durante la estancia de investigación efectuada en el Institute of Historical Research, University of London.

En 2016 se cumplen 80 años de la guerra civil española, un conflicto traumático que se sigue percibiendo en la actualidad como lo que fue en su momento, una ruptura sangrienta de la sociedad y una quiebra de la evolución histórica española en su dimensión política, económica, social y cultural. España había logrado diseñar un perfil de estado antes de la guerra pero su resultado lo borró y construyó otro que permanecería durante casi cuatro décadas que ocuparon los años centrales del siglo XX. No es extraño, por tanto, que muchos historiadores aborden el estudio de esta coyuntura crucial, seguida por un gran interés hacia la etapa precedente -II República- y subsiguiente -Franquismo-. Una cuantificación aproximada ofrece la cifra de algo más de 20.000 libros sobre el tema, a la que habría que añadir el número sustancioso de artículos especializados en revistas académicas y divulgativas. Algunas de estas revistas de reconocido prestigio han publicado un adelanto previo al aniversario -*Studia Histórica. Historia Contemporánea*, volumen 32 de 2014; *Hispania Nova*, nº 13, 2015- o lo publicarán a lo largo del año -por ejemplo, la francesa *Bulletin Hispanique*, nº junio de 2016-. Y el interés está muy presente en los distintos formatos de Internet y en las redes sociales, donde numerosos movimientos sociales por la memoria e individuos particulares expresan su opinión y ofrecen información sobre este acontecimiento que ha dejado una profunda huella en la sociedad española.

1. La guerra civil en la historiografía: temáticas y orientaciones

La atención desplegada durante los últimos años hacia la guerra civil como objeto de estudio lleva a cualquier persona ajena al trabajo de historiador a pensar que ya se ha dicho todo e incluso que se han repetido una y otra vez las mismas cuestiones. Sin embargo muchas publicaciones recientes demuestran lo contrario. Hay nuevos enfoques y nuevas perspectivas a raíz de la apertura de archivos y de nuevas miradas que los historiadores jóvenes y a veces no tan jóvenes, realizan sobre el pasado. Cada generación tiene sus propias preguntas y busca respuestas en las fuentes que ayuden a interpretar su propio presente.

En un somero repaso a la evolución de las publicaciones sobre la guerra, encontramos que en las décadas que lleva España desde la implantación de la democracia, no se han dejado de editar y renovar visiones distintas de los trágicos hechos acaecidos en los tres años del conflicto. En los inicios de la transición política y la paulatina implantación de la democracia comenzaron a aparecer trabajos más sistemáticos a los que existían hasta entonces en los que primaba una versión justificativa de las operaciones contra el gobierno de la República y las alabanzas a la dictadura. El acceso a documentación desconocida conservada en los archivos, como el Servicio Histórico Militar o el Archivo Histórico Nacional con sede en Salamanca, proporcionaría una renovación de los análisis existentes, y poco a poco la historiografía española iría sobresaliendo sobre la hispanista (CHAVES 2000), aunque la referencia del momento eran las obras de historiadores como Edward Malefakis, Hugh Thomas, Raymond Carr, Paul Preston o Stanley Payne. Cuestiones sobre las implicaciones internacionales, la ayuda extranjera recibida por los ejércitos y aspectos sociales fueron objeto de nuevos estudios que enriquecieron el conocimiento de la guerra (RUIZ-GÓMEZ 1990).

La celebración del cincuenta aniversario en 1986, supuso un ejercicio de recuperación histórica que redundó en la mejor y mayor comprensión de este drama a tenor de los numerosos encuentros entre historiadores celebrados en Madrid, Córdoba, Salamanca, Granada y otras

muchas ciudades, que sirvieron para intercambiar conocimiento, metodologías y perspectivas. Estos encuentros, convocados y financiados por entidades de diverso signo -comunidades autónomas o universidades-, se materializaron en la publicación de obras de síntesis, reediciones, libros colectivos (TUÑÓN DE LARA et al. 1986), monográficos en revistas especializadas¹, e incluso entregas mensuales en medios de carácter divulgativo². Las monografías de historia territorial pasaron a tener un papel protagonista puesto que aportaban detalles geográficos de los aspectos militares o sociales que dibujaban nuevas perspectivas sobre el desarrollo del conflicto. Precisamente fue el momento en que se realizaron trasposos de depósitos archivísticos a las recién nacidas comunidades autónomas, una oportunidad aprovechada por los investigadores para indagar sobre aspectos concretos de la incidencia de la guerra en las antiguas regiones españolas. A ello se unió una predisposición de los testigos de aquellos acontecimientos a ofrecer su testimonio en un régimen de libertades democráticas asentado en el país. Estas fuentes orales dieron luz a la interpretación de la guerra al constituirse como un fondo de memoria, un recurso activo de las experiencias vividas. Una de las consecuencias se materializó en el afloramiento de forma intensa y exhaustiva de la represión, los métodos de la violencia, los efectos sobre la sociedad civil, las distintas vías de castigo al enemigo y otras particularidades que apenas se percibían en los documentos. El balance de la mortandad en la retaguardia comenzó a debatirse en el panorama historiográfico a través de las publicaciones territoriales que no hacían más que aumentar los números ofrecidos por el estudio de conjunto de SALAS LARRAZÁBAL (1977).

En la década de los noventa los análisis sobre la contienda abarcaron otras variables de interés como los aspectos políticos, organizaciones y tendencias ideológicas, vida cotidiana, las mujeres, la intervención extranjera, las colectivizaciones y los procesos revolucionarios, la Iglesia Católica, el exilio, biografías de protagonistas, los ejércitos y las operaciones militares (RUIZ-RIESCO 1999). Esta profusión bibliográfica derivó en una fuerte especialización en localidades concretas, etapas o aspectos que dominaron sobre las visiones de conjunto o de síntesis. Fue Cataluña quien recibió mayor atención, seguida por el País Vasco, Andalucía, Madrid y Valencia, una tendencia que continuó en años posteriores acentuada por las efemérides de los sesenta años de su principio -1996- y de su final -1999-. La obra coordinada por SANTOS JULIÁ (1999) sobre las víctimas de la guerra marcaría una orientación historiográfica de gran éxito en el incipiente siglo.

La llegada del milenio se presentaba con gran efervescencia historiográfica, editorial y conmemorativa, especialmente desde que los movimientos sociales por la memoria comenzaron a actuar a favor de la recuperación de la historia de acontecimientos y personas menos conocidas. El interés por la guerra se ha intensificado, si cabe aún más que en etapas anteriores, al liberar documentación de archivos e incrementarse los contactos entre historiadores con programas de movilidad internacional que propiciarían las consultas a centros e instituciones extranjeras de gran valía para la interpretación de la guerra. Incluso hoy día todavía es posible que salgan a la luz nuevos aspectos o revisiones significativas cuando sea posible el acceso a los archivos del antiguo Alto Estado Mayor o al Ministerio de Defensa, entre otros, que conservan documentos todavía prohibidos al público³.

1 Un ejemplo es el de *Arbor*, nº 491-492, Tomo CXXV, noviembre-diciembre 1986.

2 Mencionaremos los 24 volúmenes publicados por la revista *Historia 16* en lenguaje divulgativo destinado al gran público y escritos por una larga nómina de historiadores, y las diversas entregas en la revista *Época*. Igualmente las series publicadas en diarios nacionales como *El País*, *El Periódico de Cataluña* o *ABC*, obra esta última de Ricardo de la Cierva como único autor.

3 La última ministra de Defensa del Gobierno de José Luis Rodríguez Zapatero antes de culminar su mandato dejó preparada una remesa de 10.000 documentos desclasificados y dispuestos para su consulta. Sin embargo

En el siglo XXI son numerosos los investigadores que han colaborado en la revisión de lo ya escrito elaborando importantes textos que desvelan con gran profundidad y rotundidad algunas de las incógnitas que permanecían aún sin descubrir. Nos referimos a las relevantes aportaciones de historiadores como Julio Aróstegui, Ángel Viñas, Ángel Bahamonde, Glicerio Sánchez Recio y otros muchos cuya relación nominal sería muy prolija. Un balance sintético de la dimensión historiográfica, sus debates y temáticas tanto en el ámbito nacional como en el internacional ha aparecido en el dossier ya mencionado coordinado por Ángel VIÑAS en la revista *Studia Historica. Historia Contemporánea* de 2014 –volumen 32-. En él, un importante conjunto de historiadores españoles y extranjeros dan cuenta de las contribuciones publicadas en España y fuera de sus fronteras. Países muy alejados del entorno geográfico y político español han mostrado una fascinación por el conflicto que muestra el impacto que tuvo en las sociedades coetáneas. Es destacable, entre otros, los esfuerzos de algunos hispanistas de los países de Europa Central y Oriental en analizar el proceso bélico y sus efectos en estos estados, entre los cuales destacaremos a Iván Harsányi –Hungría-, Peter Száraz y Vladimir Nalevka -antigua Checoslovaquia-⁴.

Un repaso somero por los recientes títulos salidos al mercado editorial muestra la importante actividad historiográfica que se ha producido. Nuevas fuentes primarias e instrumentos metodológicos confluyen en el carácter multifacético de la guerra: lucha contra el fascismo, lucha de clases, campaña militar internacional, lucha nacionalista, etc. A modo de ejemplo citamos la edición, revisión y actualización de la obra de SOUTHWORTH (2013) sobre la destrucción de Guernica, la de Paul PRESTON (2014) y Ángel BAHAMONDE (2014) sobre el final de la guerra. Es especialmente destacable la “trilogía” de Ángel VIÑAS sobre la II República en guerra –aumentada posteriormente con otro volumen-, o la obra coordinada por SÁNCHEZ (2013) donde se argumenta la falsedad de algunos presupuestos históricos que se han mantenido a lo largo de décadas, como el propio origen y financiación del golpe de estado.

Los historiadores han desmontado algunos mitos surgidos en la interpretación franquista de la guerra mantenida en la actualidad en algunos círculos académicos a pesar de las evidencias de las fuentes primarias.⁵ En estas obras se ha intentado reforzar las dimensiones de la violencia republicana y atribuir las responsabilidades del drama bélico a la política de la II República, calificada como revolucionaria y agresiva. El énfasis en el denominado “terror rojo” o en la extensión de la postura de lo que Ricardo Robledo ha denominado la “equivolencia”, es decir, la idea de que todos fueron igualmente culpables de los horrores desencadenados ha sido desmantelada por especialistas con la contrastación de documentación primaria. Valgan como ejemplo las obras de Francisco ESPINOSA (2010), Julio PRADA (2010), Glicerio SÁNCHEZ

el triunfo electoral del PP paralizó el proceso y hasta la fecha están sin liberar. Al igual que la documentación del antiguo Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación, que fue cerrado y sus fondos trasladados al Archivo General de la Administración donde permanecen inaccesibles.

⁴ Quisiera aprovechar la oportunidad de este artículo para mostrar mi admiración al esfuerzo y al trabajo de los hispanistas de esta área geográfica, especialmente a los profesores Iván Harsányi, Ádám Ánderle, Peter Száraz, Vladimir Nalevka y Dragomir Draganov. Algunos de sus textos se pueden ver en el dossier de la revista mencionada *Studia Historica. Historia Contemporánea*, vol. 13, 2014. Asimismo en EIROA, M. “El interés por la Historia de España en Europa Centro Oriental”, en Botti, A., Cipolloni, M. y Scotti, V. (coord.), *Ispanismo internazionale e circolazione delle storiografie negli anni della democrazia spagnola (1978-2008)*, pp. 397-416, 2014, Rubettino editore, Roma.

⁵ Entre otros historiadores que persisten en dicha interpretación podríamos mencionar a Stanley Payne, Ricardo de la Cierva, Luis Togores, Alfonso Bullón de Mendoza o Luis Suárez.

(2014) o la iniciativa de VIÑAS (ed. 2012) apoyada por una treintena de historiadores para aclarar las falsedades y errores aparecidos en el *Diccionario Biográfico Español* impulsado por la Real Academia de la Historia. La idea de una república ofensiva y culpable del estallido de la guerra también ha tenido su respuesta con un importante número de contribuciones que analizan las políticas republicanas –sus éxitos, fracasos y errores- y demuestran el modo en que el golpe de estado fue urdido desde el primer momento de la proclamación de la República por círculos de monárquicos contrarios a la nueva forma de Estado (SÁNCHEZ 2013 – GONZÁLEZ CALLEJA et al. 2015). Tenemos ya, por tanto, un conocimiento muy preciso de los orígenes, causas y desarrollo de los acontecimientos que acabaron con el progreso de España en 1936.

2. La guerra civil en la actualidad de la sociedad civil

El interés por los tres años bélicos se ha materializado no sólo en la producción científica sino en la literatura, los medios de comunicación y los movimientos sociales por la memoria. Estas actividades son una muestra de la demanda social existente por conocer con amplitud y precisión lo ocurrido en este conflicto aún no resuelto, al igual que lo son el notable número de obras literarias (BECERRA 2015), e incluso aquellas dedicadas al público infantil y juvenil (GRÄFIN 2007).

2.1 Los aspectos noticiosos de la guerra civil

Las dimensiones de la guerra civil que aparecen en los medios de comunicación, especialmente en su versión digital, tienen relación con las características de dichos medios, es decir, la posibilidad de incluir hipertextos que conducen a explicaciones sobre un determinado tema más allá de los límites de una página; la posibilidad de interactuar con los lectores a través de los comentarios; la capacidad para reproducir imágenes, videos y elementos sonoros que proporcionan gran realismo y viveza a la noticia. Por último, la potencialidad para conocer cuál ha sido la recepción gracias a la facultad de contabilizar el número de usuarios y lectores. Todas estas características han promovido una cobertura de la guerra muy visual y activa.

La guerra civil se convierte en noticia cuando se habla de ella en distintos ámbitos de la actualidad. En primer lugar, cuando se divulgan las novedades en el terreno de la cultura, es decir, publicaciones literarias e historiográficas, estrenos cinematográficos y teatrales así como exposiciones de arte –pintura, carteles y fotografía-. Los libros de historia que aparecen en el mercado ocupan gran parte de la información, generalmente acompañada de entrevistas y de comentarios divulgativos a fin de despertar el interés del lector hacia el libro. Las publicaciones sobre temas específicos como música, arquitectura, aviación, rutas y senderos de la guerra o lugares *míticos* son muy frecuentes.⁶

En cuanto a la literatura de ficción, destacan las novelas ambientadas en historias personales e intimistas que ofrecen una visión individual, a veces épica y heroica de protagonistas anónimos que no tuvieron un papel determinante en el desarrollo del conflicto, pero contribuyeron en la medida de sus posibilidades al triunfo de alguno de los ejércitos enfrentados y experimentaron

⁶ Véase entre otros la divulgación del libro de Amanda Vaill titulado *Hotel Florida, Verdad, amor y muerte en la guerra civil*, en *El Mundo.es*, 10 de junio de 2014.

cambios traumáticos en sus vidas. Ciertamente los novelistas han encontrado en la guerra civil un filón inagotable de historias que pueden ser narradas como relatos verídicos de gran impacto para la sociedad.⁷

Las exposiciones de fotografía despiertan también mucho interés. Se busca en ellas algún lugar conocido e incluso algún personaje al que poder identificar, además de entrelazar el arte fotográfico con el valor del documento visual histórico. Las nuevas tecnologías han dado un paso más, promoviendo una relación mayor con el público que la imagen estática. Es el caso del montaje que ha realizado el guionista Sebastian Maharg en el que mezcla imágenes de la época con las representaciones de Google Street View en las actuales calles de Madrid.⁸

En segundo lugar la guerra civil está presente en la política nacional cuando se plantean debates acerca de aspectos no resueltos de la guerra, bien relacionados con reivindicaciones de las asociaciones de la memoria o en la instrumentalización de la guerra para fines partidistas, reproches o críticas (SANMARTÍ 2006- AGUILAR 2006). El diario *Público.es*⁹ seguido por *El Mundo.es* son los que dedican más páginas a las implicaciones de la guerra en la actualidad política. Es el caso de los artículos sobre algunos ayuntamientos que incumplen la Ley de Memoria Histórica de 2007 al negarse a quitar los nombres de personajes vinculados al golpe de estado de 1936, o aquellos que tienen que ver con las polémicas sobre las exhumaciones de los republicanos fusilados y el descubrimiento de fosas comunes. Sobre este delicado aspecto, que afecta a cientos de familias y a los sentimientos más íntimos, han tenido lugar debates muy tensos entre los partidos políticos, especialmente originados por el rechazo del Partido Popular al no reconocimiento de la violencia franquista y la consiguiente negativa de asignar fondos a la aplicación de la Ley.

La guerra, igualmente, se encuentra en los medios de comunicación con un enfoque histórico. Es el caso de la atención que ofrece el diario *ABC.es*, por ejemplo, a la publicación de efemérides de algún acontecimiento relevante, como las elecciones republicanas o biografías de personajes públicos. No obstante, es fácilmente deducible de su lectura la utilización de la historia como herramienta para criticar a las políticas de los gobiernos de izquierda o para seguir reproduciendo algunas falsedades divulgadas por la versión franquista de la guerra. Precisamente en esa dimensión de la guerra civil como noticia política es donde se mantiene con mayor firmeza la oposición entre los vencedores y vencidos. Es decir entre una actitud de los herederos de los vencidos proclive a las reparaciones, la recuperación de su memoria, y la celebración de homenajes, y otra contraria en la que persiste la negación del golpe de estado, la violencia franquista que le siguió y el rechazo a la atención de las víctimas.

Un tercer grupo de noticias hace referencia a la sociedad, la vida cotidiana y la arqueología de la guerra. La aparición de antiguo armamento y explosivos, o de arquitectura militar como bunker y fortificaciones, son las novedades que atraen más la atención de los lectores y en algunos casos llegan a constituir un atractivo turístico para las poblaciones donde han aparecido estas construcciones. A veces, incluso, el descubrimiento de material bélico ha causado cierta alarma social ante el peligro de su estallido y los riesgos de su desactivación. Un balance de estas actuaciones se puede leer en el artículo de *El Mundo.es* de 12 de enero de 2015 que afirmaba: “La

⁷ Léase el artículo en el que participan varios escritores en “La Guerra Civil que no cesa”, *Público.es*, 17 de octubre de 2010.

⁸ *El País.com*, 27 de noviembre de 2014. http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/11/27/madrid/1417117446_243069.html

⁹ Este diario cuenta con una sección específica denominada *Memoria Pública*, en la que se tratan casi a diario cuestiones relacionadas con la guerra civil, el franquismo y el exilio subsiguiente. Véase detalles en <http://www.publico.es/especial/memoria-publica/sobre.php>.

Guardia Civil destruyó 100 artefactos explosivos durante 2014. Entre los hallados se encuentran, granadas de mano, de mortero, proyectiles de artillería de la Guerra Civil, así como bengalas de señalización marítima caducadas y cohetes antigranizo”.

Además de estos descubrimientos de la arqueología bélica, encontramos una dimensión más social, como los obituarios de personajes que tuvieron algún protagonismo, efemérides, homenajes y conmemoraciones a modo de recuerdos colectivos de las figuras representativas de aquellos años y que ahora son recuperadas. Asimismo es relativamente habitual la publicación de anécdotas y curiosidades, como el artículo que informaba: “La asombrosa relación entre chocolates M&M’s y la Guerra Civil española” -*ABC.es*, 3 de febrero de 2015-, en el que se explicaba el origen de esta iniciativa de pequeñas piezas de chocolate que tantos éxitos comerciales ha tenido.

II. 2. La guerra civil en la sociedad red

La sociedad española ha dado muestras de un importante activismo y de una movilización significativa en muchos terrenos, incluido el del conocimiento y la reivindicación de este pasado que se prolonga hasta el presente. Internet y, especialmente, la Web 2.0, es decir, la versión que facilita la participación de los usuarios y la escritura de contenidos, contribuye fehacientemente a la persistencia de la guerra civil tanto como una herramienta de difusión de investigaciones científicas como en la divulgación del conocimiento ya adquirido o en la propagación de relatos que hasta ahora habían permanecido en la esfera privada. Nos encontramos, por tanto, que no es solo el historiador quien escribe la historia, sino que ésta puede ser construida y reproducida por cualquier persona que disponga de herramientas informáticas y conozca su manejo (COHEN 2004 - Muñoz 2010).¹⁰

Los denominados *social media*, especialmente la red social *Facebook* o el microblogging *Twitter*, se configuran como canales de distribución de información y de intercambio de mensajes donde los usuarios pueden crear, compartir, editar y publicar contenidos textuales y multimediales en un tiempo record y visibles por toda la geografía mundial. Aunque en *Twitter* la exposición libre de ideas y pensamientos está restringida a los 140 caracteres, no supone un obstáculo para la reproducción, difusión y divulgación de contenidos sobre la guerra.

Los grupos de *Facebook* que tienen como interés central el conocimiento del conflicto han aumentado en los últimos años. En una búsqueda realizada en junio de 2013 encontramos un total de diez páginas comunitarias, mientras que en la que hicimos a finales de febrero de 2015 su número había aumentado a treinta y dos, si bien no podemos garantizar que sean todas las existentes por la inviabilidad de contabilizar la movilidad de esta red social. Los contenidos que los miembros de estos grupos publican, hacen referencia a la difusión de material bibliográfico –libros académicos, novelas, etc.- y audiovisual –fotografías, sonidos-, el relato de historias privadas, testimonios de testigos anónimos, información sobre espacios de la guerra, debates, peticiones de memoria y justicia e incluso hay páginas comunitarias sobre coleccionismo y anécdotas. En definitiva un lugar virtual donde se comparte información, formación, opinión, reivindicación y entretenimiento. Ejemplos de ello son visibles en las páginas “Guerra civil

¹⁰ Léase el artículo de Stephen Mihm, «Everyone’s a historian now. How the Internet –and you- will make history deeper, richer and more accurate», *The Boston Globe*, 25 de mayo de 2008.

española-Guerra civil española”¹¹, “Arqueología de la Guerra Civil española”¹² o “Spanish Civil War Stamps”¹³.

En lo que se refiere a la representación en *Twitter*, podemos ver mensajes tanto a través de cuentas como en *tweets* de usuarios que en un momento concreto distribuyen información u opinión de la guerra. Las cuentas específicas denominadas @19391936, @La_otrahistoria, @inesgce o @GuerraCivil2.0, cuentan con un elevado número de seguidores y de actividad. Normalmente difunden mensajes textuales o multimediáticos que recuerdan aniversarios, conmemoraciones o informan de las novedades bibliográficas y culturales que acontecen en el país. La cuenta @GuerraCivil2.0 replica los acontecimientos bélicos día por día, al igual que @GuerraCivil_TR-, ocupada de mantener vivo el recuerdo de las batallas o sucesos más relevantes. En cuanto a los *tweets* de usuarios, hemos encontrado algunos que propagan primicias de última hora como novedades bibliográficas, noticias de la prensa digital, fotografías e incluso videos de *youtube*, contribuyendo en pequeñas dosis al conocimiento de la historia.

Además de las comunidades virtuales, existen otros formatos en Internet que desempeñan las mismas funciones, es decir, información, instrucción, formación, opinión, creación de opinión, ocio y entretenimiento. Nos referimos a los *blogs* o diarios digitales que reproducen periódicamente contenido diverso. Los *blogueros* de la guerra civil son numerosos y suelen orientar sus *posts* a aspectos de interés histórico, social, didáctico, cultural o reivindicativo. A veces están enfocados a la difusión de memorias o imágenes de protagonistas anónimos de la guerra a disposición de los internautas. Se trata, por tanto, de la difusión de fuentes primarias relevadoras e inéditas para la historia social normalmente escritas por familiares que aprovechan este formato para recuperar la memoria y la historia de sus antecesores. Es el caso del *blog* sobre Benito Sacaluga¹⁴, Juan López de Gamarra¹⁵ o Manuel Barreiro Rey¹⁶, donde los *blogueros* incluyen material biográfico privado, noticias culturales y académicas, además de ofrecer un espacio virtual para que los interesados puedan encontrar ayuda en su búsqueda de parientes desaparecidos. Entre los más comprometidos figuran Mª José Barreiro¹⁷ o Jordi Grau¹⁸, con una actividad social relevante al contar con listas de distribución que llegan a cientos de personas implicadas en el estudio de la guerra civil.

Contamos, igualmente, con numerosas instituciones públicas y privadas que han puesto en marcha páginas web o portales que facilitan la investigación de la guerra civil. En los últimos años destacaremos el portal PARES¹⁹, el de Memoria Histórica²⁰ o los archivos universitarios²¹, que aportan materiales primarios digitalizados para facilitar la investigación. En este ámbito es necesario señalar los proyectos extendidos por varias provincias bajo el concepto de “Todos

¹¹ <https://www.facebook.com/groups/234589516628356/?fref=ts>

¹² <https://www.facebook.com/arqueologia.delaguerracivilespanola.9?fref=ts>

¹³ <https://www.facebook.com/Spanish-Civil-War-Stamps-1623602431221107/timeline/>

¹⁴ <http://benitosacalugarodriguez.blogspot.com.es/>

¹⁵ <http://juanlopezdegamarra.blogspot.com.es/>

¹⁶ <http://resistenteconcausa.blogspot.com/>

¹⁷ Véanse los sitios: <http://agenciabarreiroforever.blogspot.com/>; <http://estacionatlantica.blogspot.com/>, <http://estaciocollserola.blogspot.com/> <http://memoriamalaga.blogspot.com/> <http://memoriaoran.blogspot.com/>; <http://exilioenrusia.blogspot.com/>.

¹⁸ <http://memoriarepressiofranquista.blogspot.com.es/>

¹⁹ <http://pares.mecd.es/>

²⁰ <http://www.memoriahistorica.gob.es/index.htm>

²¹ <http://libraries.ucsd.edu/speccoll/scwmemory/about-eng.html>

los Nombres”, llevado a cabo por historiadores y particulares interesados a fin de recuperar los relatos biográficos de las víctimas de la guerra y la posguerra.²²

Las asociaciones y movimientos sociales por la memoria cuentan con sus propios *websites* en muchos casos orientados a la búsqueda de la verdad, justicia y reparación de las víctimas de la guerra civil. En sus páginas se publican documentos, fotografías, microbiografías de personajes, y mucha reivindicación política. Otras páginas acogen memorias e informes actuales sobre los crímenes de la guerra civil – el Equipo Nizkor es el más representativo- así como material diverso con funciones didácticas y formativas –una buena muestra es la Sociedad Benéfica de Historiadores Aficionados y Creadores-.²³

La perspectiva neofranquista también está presente en los distintos formatos on line que hemos señalado, desde las redes sociales a los *blogs* o *websites*. Las publicaciones electrónicas y la denominada *Web 2.0* permiten, precisamente, la democratización de contenidos y el uso libre de Internet, de ahí que circulen por la Red mensajes de exaltación a los militares golpistas de 1936 y al propio golpe de estado y versiones con un enfoque similar a las elaboradas en tiempos de la dictadura franquista. Entre los contenidos neofranquistas que se divulgan es necesario mencionar el blog de la Asociación para la Divulgación de la Verdad Histórica²⁴, la web de la Fundación Francisco Franco²⁵ o aquellos sitios virtuales vinculados al término “La Otra Memoria Histórica”, entendiendo por tal el intento de contrarrestar la actividad de los movimientos sociales y los historiadores que han mostrado un relato de la guerra civil contrario al divulgado durante los años del franquismo. Algunos medios de comunicación, como *Libertad Digital* o *13TV* contribuyen a la difusión de estas versiones y a la instrumentalización de las mismas para desacreditar a los partidos de izquierda como gestores políticos en la actualidad.

Como resultado de toda esta información on line sobre la guerra civil, podemos afirmar que el tema se halla en la actualidad social y política debido a la atracción que ejerce y al interés en averiguar la compleja realidad de los sucesos bélicos y sus efectos en las vidas de todos los implicados, tanto vencedores como vencidos.

3. La guerra civil, ¿normalizada?

ante esta avalancha de presencia de las distintas dimensiones de la guerra civil podríamos preguntarnos si acaso nos encontramos ante una situación que avanza hacia su “normalización”, un concepto relativamente nuevo que los historiadores y académicos han utilizado para entender cómo y porqué las percepciones del pasado cambian a lo largo del tiempo. El término ayuda a explicar cómo se representa el pasado, cómo se perfila en la memoria cultural, cómo determina la identidad de un grupo e incluso cómo influye en la política. En un nivel general implica la sustitución de la diferencia de un determinado acontecimiento por la similitud con respecto a otros, es decir, cuando un acontecimiento histórico pierde los rasgos que le hacen singular con respecto a otros pasados. En lo relativo a la historia y la memoria, la normalización entraña un proceso a través del cual un legado histórico traumático y extraordinario pasa a ser visto como cualquier otro.

²² La iniciativa partió del historiador Francisco Espinosa y de la CGT de Andalucía y posteriormente ha sido seguida en algunas provincias. Véase la página matriz: <http://www.todoslosnombres.org/>.

²³ <http://www.sbhac.net/Memoria.htm> <http://www.guerracivil1936.galeon.com/>,

²⁴ <http://divulgacion-historica.blogspot.com.es/>

²⁵ <http://www.generalisimofranco.com>

La normalización puede liberar a los Estados de antiguas culpabilidades y ser aprovechada para presentarse con una historia doméstica sin grandes tensiones y similar a otras naciones. D. ROSENFELD (2015) ha puesto de manifiesto las estrategias llevadas a cabo en Alemania para “normalizar” el pasado nazi: desde los autores revisionistas que cuestionan la responsabilidad del país en el estallido de la II Guerra Mundial, niegan el holocausto o escriben nuevas historias sobre el III Reich, hasta la producción de películas, novelas o la difusión en Internet de piezas humorísticas sobre Hitler. En algunos casos estas actuaciones están sirviendo para anular la idea de excepcionalidad y, en cierto modo, para trivializar la historia.

En el caso español no parece que la guerra civil camine hacia la “normalización” ni en la producción historiográfica ni en el seno de la sociedad civil. A tenor de las investigaciones se puede afirmar que el conflicto estallado en julio de 1936 no puede formar parte de los conflictos normales de la historia de España. Ciertamente las guerras carlistas del siglo XIX fueron civiles pero carecieron de muchos componentes que caracterizaron a la del siglo XX. En el plano comparativo con otros países, los estudios sugieren que la intervención internacional en España la convierten en una categoría distinta y bastante excepcional en el marco europeo²⁶, más aún con las interpretaciones que la sitúan claramente como la primera batalla de la II Guerra Mundial. En este sentido, algunos autores, como David JORGE (2015), prefieren denominarla “La guerra de España”.

El tratamiento cultural y mediático de la guerra tampoco sugiere una normalización del conflicto. Las numerosas piezas cinematográficas, las novelas e incluso alguna serie televisiva, muestran la excepcionalidad, la irregularidad de los comportamientos políticos y sociales, las situaciones insólitas y un desenlace sin parangón en nuestra historia. Este mismo perfil se advierte en la cobertura mediática y en el entorno digital, donde los usuarios se expresan con libertad difundiendo en los distintos formatos electrónicos aspectos de la guerra nada convencionales ni rutinarios. Ni siquiera las versiones neofranquistas de la guerra apuestan por una normalización. En su interpretación del conflicto es claramente perceptible la afirmación de que en julio de 1936 el país se hallaba en una situación extraordinaria, según su opinión provocada por la mala gestión de los políticos republicanos y su decidido camino hacia una revolución bolchevique. Un argumento justificativo del golpe de estado que, de acuerdo con su teoría, abortó la deriva revolucionaria. Bien distinta es, sin embargo, la explicación de los largos años de dictadura franquista, presentada por estos autores como años de gobierno estable, moderado, germen de una España equiparable a otros estados prósperos que han logrado sobreponerse a los traumas de su pasado.

La guerra civil, por tanto, no puede ser “normalizada” ni en la Historia ni en el devenir de la sociedad española. No se puede considerar un suceso regular ni comparable con otros; más bien se trata de un acontecimiento singular que ha marcado la historia de España hasta nuestros días. *

BIBLIOGRAFÍA

AGUILAR, PALOMA (2006): Presencia y ausencia de la guerra civil y del franquismo en la democracia española. Reflexiones en torno a la articulación y ruptura del “pacto de silencio”, en Aróstegui, Julio y Godicheau François (eds.) *Guerra civil. Mito y Memoria*, Madrid, Marcial Pons. 245–293.

²⁶ Véase el dossier coordinado por Severiano Rojo y Eduardo González publicado conjuntamente por la revista *Hispania Nova* vol. 13, 2015 (<http://e-revistas.uc3m.es/index.php/HISPNOV/issue/view/396>), y *Amnis* nº especial 2015 (<http://amnis.revues.org/2260>) sobre las guerras civiles europeas y americanas.

- BAHAMONDE, ÁNGEL (2014): *Madrid 1939. La conjura del coronel Casado*. Madrid, Ediciones Cátedra.
- BECERRA, DAVID (2015): *La guerra civil como moda literaria*. Madrid, Clave Intelectual.
- CHAVES, JULIÁN (2000): La historiografía reciente sobre la Guerra Civil de 1936–1939 en los umbrales del nuevo milenio. *Anales de Historia Contemporánea* 16. 419–430.
- COHEN DANIEL (2004): History and the Second Decade of the Web. *Rethinking History*, nº 8. 2. 293–301.
- EIROA, MATILDE (2014): El interés por la Historia de España en Europa Centro Oriental. en Botti, Alfonso, Cipolloni, Marco y Scotti, Vittorio (coord.) *Ispanismo internazionale e circolazione delle storiografie negli anni della democrazia spagnola (1978–2008)*. Roma, Rubettino editore. 397–416.
- ESPINOSA, FRANCISCO (eds.) (2010): *Violencia roja y azul. España, 1936–1950*. Barcelona, Crítica.
- GONZÁLEZ, EDUARDO – COBO, FRANCISCO – MARTÍNEZ, ANA – SÁNCHEZ, FRANCISCO (2015): *La Segunda República Española*. Barcelona, Pasado y Presente.
- GRÄFIN, ISABELLE (2007): La memoria de la guerra civil española en la literatura infantil y juvenil. *Studia Histórica. Historia Contemporánea* 25. 181–190.
- JORGE, DAVID (2015): *Haciéndose los sordos en Ginebra: la Sociedad de Naciones y la Guerra de España (1936–1939)*, Tesis doctoral, Madrid, Universidad Complutense de Madrid.
- JULIÁ, SANTOS (1999): *Víctimas de la guerra civil*. Madrid, Temas de Hoy.
- MUÑOZ IGNACIO (2010): Hacer historia en la era digital. *Pensamiento crítico. Revista digital de Historia*, nº 6.
http://www.pensamientocritico.cl/index.php?option=com_content&view=article&id=109:hacer-historia-en-la-era-digital&catid=42:nd-5&Itemid=74
- PRADA, JULIO (2010): *La España masacrada. La represión franquista de guerra y posguerra*. Madrid, Alianza Editorial.
- PRESTON, PAUL (2014): *El final de la guerra. La última puñalada a la República*. Barcelona, Círculo de Lectores.
- ROSENFELD, GAVRIEL (2015) *Hi Hitler! How the nazi past is being normalized in contemporary culture*, Cambridge, Cambridge University Press.
- RUIZ, OCTAVIO – GÓMEZ, MIGUEL (1990): *Los nuevos historiadores ante la Guerra civil española*, Granada, Diputación Provincial.
- RUIZ, Mª ROSARIO – RIESCO, SERGIO (1999): Veinte años de producción histórica sobre la Guerra Civil Española (1975–1995): una aproximación bibliométrica. *Revista Española de Documentación Científica* 22. nº 2.
- SALAS, RAMÓN (1977): *Pérdidas de la guerra*. Barcelona, Planeta.
- SÁNCHEZ, FRANCISCO (coord.) (2013): *Los mitos del 18 de julio*, Barcelona, Crítica.
- SÁNCHEZ, GLICERIO (2014): *Operación quirúrgica en el cuerpo social. La represión política en Monóvar (1936–1943)*. Alicante, Publicaciones Universidad de Alicante.
- SANMARTÍ, JOSEP (2006): Los debates parlamentarios sobre la II República y la Guerra Civil a los XXV años de la Constitución. *Actas VIII Congreso de la Asociación de Historiadores de la Comunicación*, Sevilla.
- SOUTHWORTH, HERBERT (2013): *La destrucción de Guernica. Periodismo, diplomacia, propaganda e Historia*. Edición de Ángel Viñas. Granada, Comares.

VIÑAS, ÁNGEL (2006): *La soledad de la República: El abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*. Barcelona, Crítica.

VIÑAS, ÁNGEL (2007): *El escudo de la República: el oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*. Barcelona, Crítica.

VIÑAS, ÁNGEL (2008): *El honor de la República: entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*. Barcelona, Crítica.

VIÑAS, ÁNGEL (2011): *La conspiración del general Franco y otras revelaciones acerca de una guerra civil desfigurada*. Barcelona, Crítica.

VIÑAS, ÁNGEL (2012): *La República en guerra: Contra Franco, Hitler, Mussolini y la hostilidad británica*. Barcelona, Crítica.

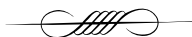
VIÑAS ÁNGEL (dir.) (2010): *Al servicio de la República: Diplomáticos y Guerra Civil*. Madrid, Marcial Pons.

VIÑAS ÁNGEL (ed.) (2012): *En el combate por la Historia: La República, la guerra Civil, el franquismo*. Madrid, Pasado y Presente.

VIÑAS, ÁNGEL – HERNÁNDEZ, FERNANDO (2009): *El desplome de la República: La verdadera historia del final de la Guerra Civil*. Barcelona, Crítica.

ZALAI ANITA PHD
zalaia@jgypk.u-szeged.hu
SZTE JGYPK (főiskolai docens)

„Háborús gyerekek”

A spanyol polgárháború alatt külföldre evakuált gyermekek története

— *„Children of the war” – The History of the children evacuated abroad during the Spanish Civil War* —

ABSTRACT First time in the History during the Spanish Civil War children were evacuated abroad organized by the Republican Spanish Government because of the bombings and hunger. The story of the „niños” is often overlooked amid the myriad horrors of the three-year long conflict. In the history books that were written about the civil war children are hardly mentioned however they were also victims of Franco as well as other people. Although most of the children had been repatriated by the start of the Second World War, a few hundred remained because their parents were either dead, imprisoned or had started new lives abroad, or because of political reasons. This is a forgotten generation without a country or a family they can belong to.

KEYWORDS Spanish Civil War, evacuation of children, memories, Morelia, Soviet Union

DOI 10.14232/belv.2016.3.2 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Zalai Anita (2016): „Háborús gyerekek” – A spanyol polgárháború alatt külföldre evakuált gyermekek története. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 17–25. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

„Megmentettek bennünket a háborútól, de örökre elvesztettek bennünket.” „...Nem választottuk a száműzetést, az történt, hogy száműztek minket.”¹ Ilyen és ehhez hasonló mondatokat ismételnék azok a túlélők, egykori evakuált gyerekek, akiket a spanyol polgárháború idején az éhezés és a bombázások miatt menekített külföldre a köztársasági kormány.

Natalia Benjamin is egyike volt az Angliába evakuált baszk gyerekeknek. 2012-ben – a baszk-földi bombázások 75. évfordulója kapcsán – másokkal együtt megalapította a „Basque Children of 37” elnevezésű szervezetet, azzal a céllal, hogy a még életben lévő egykori „háborús gyerekeket” összefogja és felhívja a figyelmet feledésbe merült történetükre. Az ő szavait idézve „a gyerekek a spanyol polgárháború elfeledettjei, senki sem beszél róluk. A polgárháborúról szóló könyvekben mindössze három sort szentelnek nekik, holott ők ugyanúgy Franco áldozatai, mint mások.”²

Ezt az adósságot kívánták törleszteni a téma kutatói 2014-ben Andalúziában a „Spanyolország és Oroszország között. A háborús gyerekek történetének helyreállítása” című kiállítás keretében, kerekasztal beszélgetések során.

A spanyol polgárháborút kísérő, majd követő kivándorlás témájának szakértője, Alicia Alted Vigil meghatározása szerint a „háborús gyerekek” fogalomkörébe tartoznak azok a kiskorúak, akik egy háborús konfliktus keretei között éltek a gyermekkorukat és közvetlenül megszenvedték annak következményeit, amely egész életükre rányomta a bélyegét.

A háborús konfliktusok sorában a spanyol polgárháború több tekintetben is „modern háborúként” értelmezhető. A legújabb fegyverek bevetése, a civil lakosság bombázása, a propaganda tudatos alkalmazása mellett a történelemben először a spanyol köztársasági kormány felhívására szervezték meg az állandó bombázások és a krónikus élelmiszerhiány sújtotta településekről a gyermekek külföldre történő evakuálását politikai szervezetek, szakszervezetek és különböző országok humanitárius segítségnyújtóinak közreműködésével. A mentőexpedíciókat a Federica Montseny³ által vezetett Egészségügyi Minisztérium Közoktatási Osztálya szervezte.

A téma kapcsán ki kell emelni, hogy a spanyol konfliktus rendkívüli hatással volt a korabeli nemzetközi közvéleményre. Ennek egyik oka, hogy a második világháború kirobbanását megelőző években az egymásnak feszülő ideológiák egyre nagyobb tömegekre hatottak, másrészt viszont a spanyol konfliktus volt az első, haditudósítók és fotósok által képi formában is dokumentált háború, amely szintén óriási mozgósító erővel bírt.

Nemzetközi reakció

A spanyol köztársaság kormányának segítségkérő felhívására Franciaország, Anglia, Svájc, Szovjetunió és Mexikó jelezte segítségnyújtási szándékát. Más országok, mint például Hollandia, a Benelux államok, Norvégia és Svédország Franciaország területén létrehozott gyermekkolóniákat támogattak vagy a Belgiumban megszokott „patronálási rendszerben” fogadtak gyerekeket.⁴

A mintegy 32 063 evakuált gyerekből a legtöbb gyereket a háború során Franciaország fogadta be (17 489 fő), őt követte Belgium (5 130 fő), Anglia (4 435 fő), Szovjetunió (3 291 fő), Svájc (807 fő), Mexikó (456 fő), Francia Afrika (335fő) és Dánia (120 fő).⁵

¹ BAQUERO 2014.

² ESPARZA 2016.; *Forgotten children...* 2012.

³ Federica Montseny (1905–1994) anarchista író és politikus, Spanyolország és Európa első női minisztere volt.

⁴ *Forgotten children...* (2012)

⁵ *El exilio* – Archivo documental de la Guerra Civil en Burgos <http://www.burgos1936.com/index.php?data=0000000005> Hozzáférés: 2016. 02.09.

Az első hivatalos külföldre menekítő expedíciókra 1937 márciusában került sor, az északi front megnyitásának folyamányaként. A folyamatos bombázások Baszkföldön, Asztúria és Santander környékén felgyorsították az evakuáció folyamatát, miközben Európa és Amerika különböző országaiban bizottságok jöttek létre, amelyek pénzügytést szerveztek a gyerekek utaztatásának és ellátási költségeinek fedezésére a befogadó helyeken.⁶

Amíg az északi fronton folytak a harcok, 1937 márciusa és októbere között, a gyerekek evakuálása tengeri úton zajlott. Több hajó is indult Santurce (Bilbao) és El Musel (Gijón) kikötőjéből Franciaország atlanti partvidéki kikötőibe, Bordeaux-ba vagy Saint-Nazaire-ba. Közülük az egyik leghíresebb a Havanna nevű hajó volt, több nagy expedíció főszereplője 1937 júniusa és szeptembere között.⁷

A gyerekek hivatalos evakuálása alapvetően két periódusban történt a háború alatt. 1937 márciusa és szeptembere között és 1938 októbere és 1939 február eleje között. Az első expedíciók tengeri úton történtek, a második periódusban pedig autóbuszokon és vonatokon, melyek Katalónia különböző pontjairól indultak Franciaország felé.⁸ Az első csoport 1937 márciusában indult útnak 400 gyerekekkel. Az év folyamán mintegy 20 000 gyerek érkezett Franciaországba, akik közül 1938 júniusában 11 000 maradt. Az 1939 februári tömeges exodus idején közel fél millió ember lépte át a francia határt, ebből kb. 170 000 civil lakos, közülük mintegy 68 000 gyerek, akik azonban az édesanyjukkal vagy más hozzátartozóikkal menekültek. Éppen ezért ez utóbbi jelenség alapvetően különbözött a háború alatt egyedül, sokszor testvéreikkel együtt evakuált gyermekek történetétől.⁹

Franciaország

A háború alatt a legnagyobb létszámban Franciaország fogadott gyerekeket, mintegy 20 000 főt. A többségük 1937 tavaszán és nyarán érkezett, elsősorban Baszkföldről, Asztúriából, Santanderből és Madridból. Bordeaux kikötőjébe futottak be a hajók, onnan osztották szét a gyerekeket családokhoz, illetve számukra létesített kolóniákon, amelyet különböző segélyszervezetek működtettek 1937 és 1938 folyamán. A katalán front megszűnése után, a háború végén a gyerekek egy részét visszaszállították Spanyolországba vagy csatlakoztak családtagjaikhoz, akik 1939 elején lépték át a francia határt.¹⁰

A Svájcba, Dániába, Angliába evakuált gyerekek többsége még a háború vége előtt vagy rögtön a háború után visszatért Spanyolországba a szüleik kérésére. Mindhárom ország esetében elmondható, hogy kormányaik számára belső feszültségeket eredményezett a gyerekek jelenléte, annak ellenére, hogy távol tartották magukat a kérdéstől. Svájcba az első csoporttal 400 gyerek érkezett 1937 szeptemberében, akiket Genfben, Luzernben és Fribourgnban helyeztek el katolikus családoknál. A második csoportban 1939. január végén 390 gyerek érkezett, akiket szintén katolikus és szocialista családok fogadtak be. Dánia 100 észak-spanyolországi menekült gyereket fogadott 1937 augusztusában, akiket két csoportra osztva Koppenhága melletti kolóniákon helyeztek el. Belgium 5000 spanyol gyereket fogadott, közülük 3.350 baszk gyereket, akik több csoportban érkeztek vonattal, Franciaországból. Elsősorban a szocialista párt és katolikus csoportok intézték

⁶ ALTED VIGIL 2005a. Hozzáférés: 2016. 01.26.

⁷ Uo. Az eredetileg XIII. Alfonz királyról elnevezett 146 méter hosszú és 500 tonna tömegű óceánjárót az 1920-as években építették.

⁸ ALTED 2005a. 268.

⁹ Alteted idézi BAQUERO 2014.

¹⁰ ALTED 2005a. 269.

a gyerekek befogadását, de mellettük más segélyszervezetek is közreműködtek, mint például a belga Vöröskereszt. A kicsik érkezésük után néhány hétig befogadó állomásokon vagy kolóniákon voltak, hogy kipihenhessék magukat, mielőtt a pártfogó családokhoz kerülnek. Kirándulásokat szerveztek nekik a közeli falvakba, városokba. A későbbi sorsuk változatosan alakult, a fogadó családtól függően. A katolikus családok által befogadott kisgyerekeket, akik szinte mindannyian baszkok voltak, az északi front összeomlása után hazaszállították Spanyolországba. A határon a francóista hatóságok várták őket, akik igyekeztek a saját propaganda céljaikra felhasználni a „Haza számára visszaszerzett” gyermekek visszatérését. A többiek a háború után tértek vissza, bár mintegy 1300 gyerek továbbra is Belgiumban maradt száműzöttként.¹¹

Az „angliai expedíció”

1937. május 21-én csaknem 4000 menekült gyerek kelt útra Baszkföldről, a Bilbao melletti Santurce kikötőjéből az angliai Southamptonba. Az ő történetük az egyik legkevésbé ismert epizódja a polgárháború történetének. Mexikó, Franciaország, Belgium és a Szovjetunió már fogadtak az éhezés és a bombázások elől menekített gyermekeket, de Anglia korábban visszautasította a befogadásukra irányuló kérést az európai nagyhatalmakkal együtt aláírt benemavatkozási egyezményre hivatkozva. 1937. április 26. azonban fordulóponthoz jelentett a háború nemzetközi megítélésében. A Franco tábornok vezette lázadó spanyol erőket támogató német Condor Légiónak porig bombázta a mintegy 5000 lakosú baszk kisvárost, Guernicát, a baszk politika és kultúra emblematisztikus helyét.¹²

A Havanna nevű 400 férőhelyes hajó több mint 4200 utassal, köztük gyerekekkel, nevelőkkel, segítőkkel, 15 pappal, 2 orvossal és a legénységgel indult útnak az „angliai expedícióra”. Két nap múlva kötöttek ki Southampton kikötőjében, ahol szívélyes fogadtatásban részesültek. Az orvosi vizsgálatok után a gyerekek először egy központi táborba kerültek North Stoneham-ben, Eastleighben. A tábor létrehozásához szükséges földterületet egy ottani lakos bocsájtotta az önkéntesek rendelkezésére, akik megfeszített munkával 500 sátor állítottak fel és a működéshez szükséges infrastruktúrát, vízvezetékeket és lefolyókat építettek ki. Miután a brit kormány a továbbiakban sem nyújtott anyagi segítséget, bányászok szakszervezetei, kvékerek és számos segélyszervezet szervezte meg a gyermekek ellátását. Elviekben az angliai expedíciót mindössze három hónapra tervezték, de a gyerekek többsége több évig maradt az országban. Az északi front összeomlása és Bilbao eleste 1937. június 20-án újabb problémákat vetett fel. A brit kormány a gyerekek hazaszállítása mellett kardoskodott, a segélyszervezetek azonban szétosztották őket több tucat kolónián Anglia egész területén. Ezt követően a sorsuk is eltérően alakult. Többségüket a háború befejeződése után a szüleik kutattak fel és így kerültek haza. 1939 májusában alig több mint 400, 1945-ben pedig még több mint 200 spanyol gyerek maradt Angliában, akiknek – az esetek többségében – a szülei meghaltak a háborúban, ezért kénytelenek voltak új életet kezdeni a befogadó országban. Voltak közöttük olyanok, akik sohasem tértek vissza hazájukba.¹³

A segítséget nyújtó országok közül Mexikó és Szovjetunió a többiektől eltérő módon fogadta a háború sújtotta Spanyolországból érkező gyerekeket, majd később a repatriálás kérdésében is másképp jártak el. Mindkét ország a Köztársaságot támogatta a polgárháború során és nem ismerték el Franco kormányát, ezáltal diplomáciai kapcsolatba sem léptek vele.¹⁴

¹¹ ALTED 2005a. 270.

¹² ESPARZA 2012.; *Forgotten children...*

¹³ ESPARZA 2012; ALTED 2005a. 270–272.

¹⁴ ALTED 2005a. 273.

„A moréliei gyerekek”

Mexikó, Franciaország után, a második ország volt, amely a legtöbb gyereket fogadta, mintegy 20.000 főt. Ez esetben két, egymástól eltérő helyzetű és sorsú csoportról beszélhetünk. Az egyik az ún. moréliei gyerekek csoportja, míg a másik csoportot azok a gyerekek alkották, akik családtagjaikkal együtt, Franciaországon keresztül érkeztek Mexikóba.¹⁵

A spanyol polgárháború kezdete óta a Lázaro Cárdenas vezette mexikói kormány a Köztársaságot támogatta. Cárdenas elnök, aki államosította a mexikói kőolajkitermelést és mélyreható társadalmi változások elindítója volt az 1930-as években, a nehéz helyzetben lévő spanyol Köztársaság iránti szolidaritása jeleként felajánlotta, hogy országa befogad 500, orvosi igazolással rendelkező 3-15 év közötti gyereket.

1937. június 7-én 463 – többségében Madridból, Barcelonából és Andalúziából származó – gyerek érkezett a Mexique nevű gőzhajón Veracruz kikötőjébe, ahol lelkes tömeg fogadta őket. Ők lettek a polgárháború utáni tömeges spanyol köztársasági emigráció úttörői Mexikóban.¹⁶ Bár a mexikói kormány hivatalos közleménye szerint „spanyol árva gyerekekről” volt szó, Alicia Alted szerint a többségüknek voltak szülei és előfordult olyan eset is, hogy a szülők beleegyezése nélkül vitték gyermekeiket külföldre.

A spanyol gyerekeket a fővárosban Cárdenas elnök fogadta, majd Michoacán állam fővárosába, Moréliába vitték őket. Bentlakásos iskolát hoztak létre a számukra, ahol „szocialista és laikus oktatást” kaptak. Cárdenas és felesége megkülönböztetett figyelemben részesítette a „háborús gyerekeket”. Az iskolai vakációkat a fővárosban töltötték és az elnök maga is rendszeresen ellátogatott Moréliába.¹⁷ Néhány mexikói család szeretett volna örökbe fogadni spanyol gyerekeket, de Cárdenas elnök nem engedélyezte, mivel úgy hitte, a gyerekek hamarosan visszatérhetnek Spanyolországba. 1938-ban aláírt egy dekrétumot, melyben a moréliei gyerekeket „Mexikó fogadott gyermekeinek” nevezte. 1938 decemberében a 16. életévüket betöltött spanyol fiúkat megpróbálták visszaszállítani Spanyolországba, hogy teljesíthessék katonai szolgálatukat, de a katalán front eleste, majd pedig a köztársaság veresége ezt lehetetlenné tette.¹⁸

A spanyol Köztársaság iránti szimpátiája miatt a mexikói konzervatív erők kezdetől fogva élesen bírálták Cárdenast, mivel a kormányzati politika radikalizálódásától tartottak, de hasonlóképpen kemény kritikával illette a mexikói munkásság is, akik a súlyos munkanélküliség közepette féltek a potenciális új munkaerő megjelenésétől.¹⁹

A moréliei gyerekek hivatalos támogatása azonban csökkent, majd megszűnt az 1940-ben megválasztott új elnök, Manuel Ávila Camacho idején. Az iskolájuk 1943 végéig működött. Ezt követően azonban sem a spanyol köztársasági emigráció, sem pedig a mexikói kormány nem törődött a moréliei gyerekekkel. Nem állt érdekében senkinek, hogy segítsen nekik visszatérni Spanyolországba, ugyanakkor a mexikói társadalomba való beilleszkedésükkel sem törődött senki.²⁰

Ezt a feledés homályába merült történetet elevenítette fel Juan Pablo Villaseñor 2004-ben bemutatott dokumentumfilmje „A moréliei gyerekek” címmel.²¹ A moréliei születésű mexikói

¹⁵ Uo.

¹⁶ RELEA 2005. ; Efe México 2005.

¹⁷ ALTED 2005a. 274.

¹⁸ HANCOCK 2015.

¹⁹ ALTED 2005b.

²⁰ ALTED 2005a. 275.

²¹ Documental sobre el exilio español en México: Los niños de Morelia. (completo) <https://www.youtube.com/watch?v=QFE3AQKjv1c> Hozzáférés: 2016.06.24.

filmrendező gyermekkorában maga is sokat hallott a spanyol „háborús gyerekekről”. Állami támogatás nélkül, barátai és kollégái segítségével, saját költségén készített filmjében hat túlélővel készített interjút. Személyes hangvételi filmjében arra a kérdésre kereste a választ, hogyan lehet egy gyermekkorban megélt történelmi esemény következményeit egész életen át hurcolni. Villaseñor szerint a moréliei gyerekek idealizált hivatalos története mögött egyedi drámák rejlenek, a mexikói lakosság ugyanis elutasította „Lázaro Cárdenas fiait”, mivel nem értették, hogy az óriási mexikói szegénység közepette a spanyol gyerekek miért részesültek különleges bánásmódban. A moréliei gyerekekkel kapcsolatban egészen paradox helyzetről beszélhetünk: míg az emigráns spanyol köztársasági kormány és az egymást követő mexikói kormányok tudomást sem vettek róluk, előfordult az is, hogy „természetes ellenségeik”, a Mexikóban már a század eleje óta élő, egyértelműen Franco-barát spanyolok nyújtottak segítő kezet nekik.²²

Szovjetunió

A Szovjetunióba összesen több mint 3000 spanyol gyermek érkezett, ahol lelkes, ünneplő tömeg fogadta őket. A sztálini propaganda politika részeként a szovjet nép „kis háborús hősként” üdvözölte a 3-15 év közötti gyerekeket, akik hosszú és kimerítő utazás után érkeztek meg a „szovjet paradicsomba”.

A gyerekek négy turnusban érkeztek a köztársasági Spanyolországból. Az első turnus 1937. március 17-én – más adatok szerint március 21-én – kelt útra Cartagena kikötőjéből a Cabo de Palos nevű hajó fedélzetén és március 30-án érkezett meg Jalta kikötőjébe. Ezen a hajón mindössze 21 gyerek utazott, akik a Franco csapatai által ostromlott városokból: Madridból, Almeriából, Malagából és Valenciából származtak. A második expedíció 1937. június 13-án, hat nappal Bilbao eleste előtt kelt útra Baszkföldről, Santurce kikötőjéből a már említett Havanna nevű hajón Franciaország felé. Majd Bordeaux kikötőjéből folytatták útjukat Leningrád felé, ez alkalommal már kb. 1500 gyermekkel és 75 főnyi kíséző személyzettel, köztük két orvossal és tanárokkal. A következő csoport 1937. szeptember 24-én kelt útra az asztúriai Gijón El Musel kikötőjéből 1100 gyerekekkel a Deringuerina nevű hajó fedélzetén, akik a franciaországi Saint Nazare kikötőjéből a Koperacija nevű szovjet hajón folytatták útjukat a Szovjetunióba. Az utolsó expedíciót röviddel a Köztársaság veresége előtt szervezték, 1938 októberében. Ekkor Barcelonából mintegy 300 gyereket hajóztak be, akik Aragóniából, Katalóniából és a mediterrán partvidékről származtak.²³ Í

Érkezésük után különböző városokba osztották szét őket: Moszkva, Leningrád, Kijev és Ogyessza voltak a fő célpontok. A gyerekeket ún. „gyerekházakban” („*Casa de Niños*”) helyezték el, amelyek eredetileg régi nemesi paloták voltak. Összesen 16 volt belőlük, 11 az Orosz Föderáció területén, 5 pedig Ukrajnában.²⁴ Az oktatásuk spanyol nyelven, spanyol és szovjet tanárokkal folyt a szovjet oktatáspolitikai előírásait követve. A szovjetek igyekeztek a lehető legjobban táplálni a gyerekeket, de az ételek teljesen különböztek a számukra megszokottól. A kor orvosi divatjának megfelelően tőkehalmaját adták a gyerekeknek, ami – akárcsak a kaviár – nem nyerte el a tetszésüket.²⁵

A szovjet vezetés ideiglenes megoldásban gondolkozott, de a háború végét követően a köztársaságiak veresége miatt fel sem merült a gyerekek hazaszállítása Spanyolországba. A történe-

²² *Los niños de Morelia, enfoque intimista...* 2004.

²³ ALTED 2005a. 276.; SERRANO 2011.

²⁴ KOWALSKY 2004.; ALTED 2005a. 277.

²⁵ *Testimonio de un niño de Rusia...* 2013.

tüknek újabb fejezete kezdődött, amikor 1941. június 22-én a náci Németország megtámadta a Szovjetuniót és kezdetét vette a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja. Az események alakulása miatt a spanyol gyerekek szovjetunióbeli tartózkodása két, egymástól jól elválasztható szakaszra tagolódott. Az első időszakban, amely az 1937-41 közötti éveket ölelte fel, a Szovjetunió – békeidőben – még ki tudta elégíteni a spanyol gyerekek szükségleteit, a helyzet azonban gyökeresen megváltozott a német invázióval. A spanyol gyerekek többségét – a civil szovjet lakossággal együtt – az Ural hegységen túli területekre, a közép-ázsiai szovjet köztársaságokba evakuálták. Az evakuálás során mintegy háromszázan haltak meg közülük.

2010-ben Oroszországban és Ukrajnában 171 egykori spanyol háborús gyerek élt még azok közül, akik 1937-ben érkeztek a Szovjetunióba. Az emlékeikben két háború képei keveredtek egymással: gyújtóbombák, könyörtelen éhezés, örökkévalóságnak tűnő menekülés hajón és vonaton, testvérek és társak, akiket tifusz, tuberkulózis és éhezés áldozatai lettek vagy egyszerűen eltűntek, miután elengedték egymás kezét.²⁶

A háború alatt megszakadt a kapcsolatuk a családjukkal is, később előfordult, hogy egy harmadik, latin-amerikai ország közvetítésével érkezett posta, mivel Spanyolország és a Szovjetunió között nem volt hivatalos kapcsolat. A háború után visszavitték őket Moszkvába, de fel sem merült, hogy visszatérhessenek a hazájukba. A sztálini Szovjetunió és Franco Spanyolországa közötti ideológiai harcban a „háborús gyerekek” kérdése egyfajta ideológiai és propaganda eszközzé vált.²⁷ Sem a szovjet, sem a spanyol kommunista vezetők nem támogatták, sőt, ellenezték a gyerekek hazatérését Spanyolországba. A „forradalmi Spanyolország” leendő középkezdereivé akarták képezni őket, ezért arra törekedtek, hogy a szovjet társadalomba beilleszkedve is őrizzék anyanyelvüket és spanyol szokásaikat.²⁸

A spanyol fiatalok a háború után fokozatosan illeszkedtek be a szovjet társadalomba, ám a „gyerekházak” elhagyása radikális változást, egyfajta traumát jelentett számukra. Elvesztették az addig relatív biztonságot jelentő háttérrel, önellátóvá váltak, a saját lábukra kellett állniuk. Sajátos vonása a Szovjetunióba menekített spanyol gyerekek történetének, hogy közülük nagyon sokan felsőfokú tanulmányokat folytattak, amire kevésbé lett volna lehetőségük Spanyolországban, abban az időben. A pályaválasztásukat viszont nagymértékben befolyásolta az a körülmény, hogy az adott oktatási intézmény rendelkezett-e kollégiummal a diákjai számára. Ugyanígy a munkavállalás során is befolyásolta őket, hogy a gyárnak volt-e munkásszállása a dolgozói számára.²⁹

Sztálin halála után némiképp megváltozott a „háborús gyerekek” helyzete. Bár 1956-57-ben Spanyolország sokuk számára engedélyezte a hazatérést, az egykori gyerekek alig fele tudott visszatérni Spanyolországba, ráadásul közülük néhányan inkább visszatértek a Szovjetunióba, mert nem tudtak alkalmazkodni a spanyol körülményekhez. A '60-as évektől azután már egyénileg utaztak haza szülőföldjükre. A Szovjetunió megszűnése 1991-ben azonban újabb, ezúttal anyagi jellegű akadályt gördített a spanyolok hazatérése elé. A kapitalizmus bevezetésével ugyanis az orosz nyugdíjuk elértéktelenedett, a spanyolországi ingatlanárak viszont magasak voltak. Ennél fogva sokan – kényszerűségből – életük végéig a volt Szovjetunió területén maradtak.³⁰

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a spanyol Köztársaság kormánya által szervezeten külföldre evakuált gyerekek sorsa nagyon eltérően alakult. Egy részüket még a háború alatt vagy

²⁶ BONET 2010.

²⁷ SERRANO 2011.

²⁸ ALTED 2005a. 278.

²⁹ LASO PRIETO 2003.

³⁰ Uo.

azt követően hazaszállították Spanyolországba, mások évek, sőt évtizedek múlva térhettek haza. Olyanok is voltak, akik soha többé nem látták viszont szülőföldjüket. A háború után hazatérők a legyőzöttek gyermekeiként erőteljes ideológiai átnevelést kaptak. Magasba emelt ökölbesorított kézzel indultak el a köztársasági Spanyolországból és falangista módra magasba lendített karral érkeztek vissza Franco Spanyolországába. Sokan közülük csonka családba tértek vissza vagy elvesztették szüleiket, mert azok eltűntek vagy a megtorlás áldozataivá váltak. A gyerekek egy része árvaházba került, ahol megaláztatás és megvetés lett a részük, mert „vörösök” gyerekei voltak. A háborús gyerekek egy másik csoportjának kedvezőbbben alakult sorsa, mert Franciaországban vagy Latin-Amerikában csatlakozhattak emigrációba kényszerült szüleikhez. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem csak a háború alatt evakuált, majd később visszatért gyerekek sorsa volt nehéz, hanem azoké is, akik nem hagyták el a lakóhelyüket. A spanyol polgárháborúban 130.000 gyermek halt meg, és az életben maradtak közül sokan szenvedtek éhezéstől és a megtorlás következményeitől. Az árván vagy védelem nélkül maradt gyerekek közül sokan csavargók lettek, akiket a rendőrség rendszeres razziák során gyűjtött össze, hogy árvaházba vigyék őket. Kimondhatjuk, hogy a spanyol polgárháború sok más tragikus következménye mellett elrabolta egy egész generáció gyermekkorát, akiknek idejekorán felnőttné kellett válni. Kilátások és remény nélküli felnőttekké.³¹ *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALTED VIGIL, ALICIA (2005a): El „instante congelado” del exilio de los niños de la guerra civil española *DEP* n.3/2005 *Deportate, esuli, profughr Rivista telemática di studi sulla memoria femminile* http://www.unive.it/media/allegato/dep/immagini/26-El_instante_congelado.rtf
Hozzáférés: 2016.01.26.
- ALTED VIGIL, ALICIA (2005b): *La voz de los vencidos. El exilio republicano de 1939*. Aguilar, Madrid.
- BAQUERO, JUAN MIGUEL (2014): „Nos salvaron de la guerra, opero nos perdieron para siempre” http://www.eldiario.es/andalucia/salvaron-guerra-perdieron-siempre_0_313219313.html
Hozzáférés: 2016.01.26.
- BONET, PILAR (2010): Los últimos „niños de la guerra” http://elpais.com/diario/2010/05/09/domingo/1273377159_850215.html Hozzáférés: 2016.01.16.
- Efe MEXICO (2005): Reunión de Alfonso Guerra con los „niños de Morelia” http://elpais.com/diario/2005/03/19/agenda/1111186801_850215.html Hozzáférés: 2016.06.03.
- El exilio – *Archivo documental de la Guerra Civil en Burgos* <http://www.burgos1936.com/index.php?data=0000000005> Hozzáférés: 2016.02.09.
- ESPARZA, PABLO (2012): Los niños octogenarios que se salvaron de la guerra de España. http://www.bbc.com/mundo/noticias/2012/05/120521_ninos_vascos_guerra_civil_espana_pea.shtml
Hozzáférés: 2016.01.26.
- Forgotten children of Spain's civil war reunite 75 years after exile. *The Guardian* Friday 11 May 2012 <http://www.theguardian.com/world/2012/may/11/forgotten-children-spain-civil-war> Hozzáférés: 2016.02.11.
- HANCOCK, JAIME RUBIO (2015): Cuando los refugiados éramos nosotros http://verne.elpais.com/verne/2015/08/25/articulo/1440511017_879100.html Hozzáférés: 2016.01.21.
- KOWALSKY, DANIEL (2004): *Stalin and spanish Civil War* (Gutenberg-e.) New York: Columbia University Press <http://www.gutenberg-e.org/kod01/kod08.html> Hozzáférés: 2016.06.25.

³¹ ALTED 2005a. 280–281.

- LASO PRIETO, JOSÉ MARÍA (2003): El exilio de los niños españoles en la Unión Soviética <http://www.nodulo.org/ec/2003/n014p06.htm> Hozzáférés: 2016.01.31.
- Los niños de Morelia*. Documental sobre el exilio español en México (completo) <https://www.youtube.com/watch?v=QFE3AQKjv1c> Hozzáférés: 2016.06.03.
- Los niños de Morelia*, enfoque intimista de la vida de seis refugiados españoles (2004) <http://www.jornada.unam.mx/2004/03/19/06an1esp.php?origen=espectaculos> Hozzáférés: 2016.01.22.
- RELEA, FRANCESC (2007): Aquellos niños, aquellos recuerdos *El País* http://elpais.com/diario/2007/07/22/ domingo/1185076357_850215.html Hozzáférés: 2016.01.21.
- SERRANO VELÁZQUEZ, MARÍA (2011): Aquellos niños de la guerra. In: *Russia Beyond the Headlines* https://es.rbth.com/articles/2011/10/03/aquellos_ninos_de_la_guerra_12934 Hozzáférés: 2016.01.27.
- Testimonio de un niño de Rusia: „Nos dijeron que íbamos para unos meses” (2013) <http://mundo.sputniknews.com/opinion/20131111/158518484.html> Hozzáférés: 2016.01.22.

GREGOSITS GÁBOR
nagyszentmiklos@yahoo.com
PhD-hallgató (SZTE BTK)

A spanyol püspöki kar 1937-es körlevele

— *Collective Letter of the Spanish Bishops, 1937* —

ABSTRACT The Collective Letter of the Spanish Bishops, dated 1st July, 1937 was written by Gomá, the archbishop of Toledo, and justified Franco's uprising. Franco was displeased at criticism leveled against him by some foreign Catholic intellectuals who condemned the execution of 16 Basque priests. Franco asked Gomá to promulgate a text, addressed to the bishops of the world, in order to give them authentic information about the Civil War. The letter was not published until the middle of August because Gomá wanted to persuade the unwilling bishops to sign it. Gomá simplified the Basque problem and had no democratic sensibility in politics. The letter condemns the republican anticlericalism and the persecution of Catholics, but understates the sins committed by the nationalists. The letter was translated into 13 languages and had a smashing impact on the international press. Four bishops did not sign the letter. The most significant non-signer was Vidal y Barraquer, the archbishop of Tarragona.

KEYWORDS Gomá, Basque, Vidal y Barraquer, Irujo, Civil War

DOI 10.14232/belv.2016.3.3 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Gregosits Gábor (2016): A spanyol püspöki kar 1937-es körlevele. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 26–53. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

A spanyol püspöki kar 1937. július 1-jei dátummal körlevelet intézett ezúttal nem a hívekhez, hanem a külföldi püspökökhöz, azért, hogy ismertessék a polgárháborúval kapcsolatos álláspontjukat.¹ Dolgozatomban ezt a dokumentumot mutatom be.

Klerikalizmus és antiklerikalizmus Spanyolországban

A spanyol katolikus egyház évszázadok óta szoros kapcsolatban állt a monarchiával. A XVII. századtól többször került sor összeütközésre az állam és az egyház között, mert a spanyol királyok egyházi ügyekbe akartak beleavatkozni. Az egyházi személyek magas száma is feszültséget okozott. A XIX. században az egyház veszített hitelességéből. A katolicizmust sokan a gazdagok vallásának tartották és nehéz volt összeegyeztetni a vallás tanítását és a tudomány eredményeit is. Az egyház és az állam szétválasztási kísérletei több alkalommal erőszakos konfliktusokhoz vezettek.

Az 1812-es cádizi alkotmány elfogadása után az egyház a liberalizmust tette felelőssé a társadalmi megosztottságért. Az egyházi vezetők úgy vélték, hogy a nemzeti szuverenitás alapján álló liberalizmus tagadja az isteni jogot, a demokrácia pedig lerombolja a természetes rendet. Ezért a parlamentarizmust mesterséges jelenségnek tekintették, szemben a vallás által összetartott természetes rendszerrel. VII. Ferdinánd 1813-ban visszatért Spanyolországba, ezzel abszolutista fordulat következett be. Az 1820-as forradalom azonban felszámolta az inkvizíciót és feloszlatta a szerzetesrendek többségét, köztük a jezsuita rendet is, valamint feloszlatta az egyházi birtokokat. VII. Ferdinánd 1823-ban újra bevezette az abszolutizmust, majd elismertette a nőági örökösödést, így 1833-ban lánya követte a trónon, II. Izabella néven. Ezt azonban az addigi trónörökös, VII. Ferdinánd Károly nevű öccse nem fogadta el, így kezdetét vette az első karlista háború. Károly hívei nem csupán a trónért harcoltak, hanem a régi rend visszaállításáért is. Az egyházi birtokok feloszlata elleni tiltakozás mellett a liberálisok fokozódó egyházellenessége is hozzájárult ahhoz, hogy a vidéki spanyol társadalom a karlisták mellé állt.² A Szentszék is Károlyt támogatta, 1840 és 1848 között még a madridi nunciatúra is szüneteltette a működését. Később enyhült a helyzet és 1851-ben egy konkordátum megkötésére is sor került. A konkordátum államvallásként ismerte el a katolicizmust, jelentős anyagi eszközökkel támogatta az egyházat és ezzel biztosította az állam számára az egyházi hivatalok betöltésébe való beleszólás lehetőségét.³ Hamarosan újra az egyházellenes politika hívei kerekedtek felül. Az 1869-es alkotmány elismerte a vallásszabadságot.

Az egyház legitímálta az 1874-es restaurációt, melynek során visszaszerezte elvesztett állásait. Jelentős társadalmi befolyással rendelkezett az Actio Catholica, a Propagandisták Nemzeti Katolikus Szövetsége (ACNP) és a katolikus szakszervezetek révén. Jelentős szerepet töltött be az oktatásban is. Ezt próbálta ellensúlyozni a Szabad Oktatási Intézmény (ILE, 1876–1936). A XIX. század második felében a katolikusok több irányzatra oszlottak. Egyesek feltétel nélkül együttműködtek a polgári állammal, a karlisták bizonyos esetekben tartották elfogadhatónak az együttműködést, míg az integristák elutasították azt. Utóbbi irányzat legjelentősebb képviselője Félix Sardá y Salvany volt. 1909-ben a barcelonai „tragikus hét” során a marokkói háború

¹ MONTERO MORENO 1961. 726–741.

² POLÁCSKA 2008. 23.

³ Soós 2010. 61–62.

elleni tiltakozás egyházellenes zavargássá vált. Az egyház szorosan együttműködött Primo de Rivera diktatúrájával (1923–1930), ez tovább csökkentette támogatottságát a középosztály és a munkásság körében. A feszültség egyre nőtt.

A II. Spanyol Köztársaság egyházpolitikája

Az 1931. április 12-ei helyhatósági választásokon a városokban a köztársasági jelöltek győztek. Két nappal később XIII. Alfonz király elhagyta az országot és kikiáltották a köztársaságot. Az egyház kezdetben a népakarat elfogadására szólított fel, azonban hamarosan antiklerikális intézkedésekkel szembesült. Manuel Azaña hadügyminiszternek az alsóház alkotmányozási vitájában október 13-án elhangzott kijelentése szállóigévé vált: „Spanyolország nem katolikus többé”.⁴ A december 9-én elfogadott alkotmány rögzítette az állam és az egyház teljes szétválasztását. Garantálta a lelkiismereti szabadságot, de a vallási felekezeteket egyesületeknek tekintette. A nyilvános vallásgyakorláshoz minden egyes esetben kormányzati jóváhagyást írt elő. Megtiltotta, hogy az állam, a tartományok vagy az önkormányzatok valamely egyházat anyagilag segítsenek. Előírta a papság költségvetési támogatásának két éven belül történő megszüntetését. Feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek tagjai a hagyományos hármass szerzetesi fogadalmon túl egy külföldi hatalomnak is engedelmességet fogadnak és elrendelte vagyonuk államosítását.⁵ A többi rendet az igazságügyminisztérium felügyelete alá rendelte, betiltotta gazdasági és oktatási tevékenységüket. Elrendelte az állam biztonságát veszélyeztető rendek feloszlását. Engedélyezte a válást és állami ellenőrzés alá vonta a hitoktatást. Az alkotmány nemcsak szétválasztotta az államot és az egyházat, hanem nyíltan ellenségesen viszonyult a vallási felekezetekhez.⁶ Ennek ellenére a köztársasági kormány formálisan nem mondta fel az 1851-es konkordátumot, hanem új megállapodást próbált kötni Rómával. Miután az egyház megpróbálta vagyonának egy részét külföldre menteni, a kormány államosította az egyházi iskolákat és kiutasította Pedro Segura y Sáez toledoai érseket és Mateo Múgica Urrestarazu vitoriai püspököt. 1933. május 25-én a spanyol püspökök tiltakoztak a korlátozó intézkedések ellen, majd június 3-án megjelent XI. Pius pápa *Dilectissima nobis* kezdetű enciklikája.⁷

⁴ Azaña szerint fel kell ismerni, hogy egyes évszázados alapelvek érvényüket veszítették. Az államszervezés során abból a tényből kell kiindulni, hogy Spanyolország nem katolikus többé. A vallás lelkiismereti kérdés, az államnak nem szabad beleavatkoznia. A katolicizmus sokat köszönhet Spanyolorzágnak. A köztársasági kormány egyenrangú félként akar tárgyalni a Szentszékkel. Fokozatosan megszüntetik az egyház állami támogatását. A szerzetesrendek kérdésével kapcsolatos dilemma, hogy egyrészt biztosítani kell a lelkiismereti szabadságot, másrészt meg kell védeni a köztársaságot. Azt javasolja, hogy az alkotmányban rögzítsék azoknak a szerzetesrendeknek a feloszlását, amelyek a hagyományos hármass szerzetesi fogadalmon kívül negyedik fogadalmukkal egy külföldi hatalomnak fogadnak engedelmességet. Az alsóház fontolja meg, hogy a többi rend veszélyes-e a köztársaságra. Meg kell tiltani a rendek ipari, kereskedelmi és oktatási tevékenységét. Végül figyelmezteti a képviselőket az alkotmányozással kapcsolatos felelősségükre. «*España ha dejado de ser católica*», <http://www.filosofia.org/hem/dep/sol/9311014.htm>. Hozzáférés: 2016.09.05., 18:48.

⁵ Ez a rendelkezés a jezsuita rend feloszlására irányult.

⁶ Soós 2010. 70–72.

⁷ A pápa a nunciuson keresztül többször figyelmeztette a spanyol kormányt, hogy rossz úton jár. A kritika nem a köztársasági államformának szólt, hiszen az I. világháború befejezése óta a Szentszék több köztársasággal kötött megállapodást. Az egyház hajlandó együttműködni az állammal a szabadság és a közrend fenntartásában. Súlyos hiba az állam és az egyház szétválasztása, különösen egy túlnyomórészt katolikus országban.

Az összeütközés elkerülhetetlen volt, hiszen az egyház továbbra is a nemzeti tudat megtestesítőjének tartotta magát és mindent megtett a felekezeti elkötelezett állam visszaállításáért. A központi hatalom meggyengülése következtében antiklerikális túlkapásokra került sor. 1931 májusában Madridban és több dél-spanyolországi városban rendházakat és templomokat gyűjtöttek fel. Jeles liberális értelmiségiek is elítélték a templomok felgyújtását, ugyanakkor megjegyezték, hogy ha az elkövetők igazi demokraták lettek volna, „társadalmi célokra” használták volna ezeket az épületeket.⁸ Ez a javaslat is a vallásszabadság tagadását jelentette és a polgárháború alatt meg is valószínűzték: Baszkföld kivételével bezárták a templomokat és raktárt, garázst, menzát vagy iskolát rendeztek be bennük.

1934 októberében bekerült a kormányba a José María Gil Robles vezette Spanyol Jobboldal Autonóm Szövetsége (CEDA) nevű katolikus párt. Válaszul a baloldali pártok általános sztrájkot és fegyveres felkelést robbantottak ki. Az országos felkelés kudarcot vallott, komoly harcra csak a teljesen elvallástalanodott Asztúriában került sor. A két hétig tartó felkelés során 34 papot öltek meg. A felkelés leverését Francisco Franco tábornok irányította. A történesekkel kapcsolatban Maximiliano Arboleya Martínez oviedoi kanonok felvetette az egyház szociális felelősségének a kérdését. Az asztúriai forradalom leverése után az egyház elmulasztotta a katolikus Manuel Giménez Fernández mérsékelt agrárreformjának a támogatását.⁹

A politikai bizonytalanság egyre fokozódott. 1935 szeptemberében vesztegetési botrány miatt megbukott Alejandro Lerroux kormánya, majd az 1936. február 16-án megtartott választásokon a baloldali pártok Népfront nevű koalíciója győzött. A szavazatok 48%-ával a mandátumok 56%-át szerezték meg.

A püspöki körlevél megírásának körülményei

1936. július 17-én katonai lázadás tört ki Spanyol-Marokkóban. A lázadás ürügye José Calvo Sotelo monarchista képviselőnek, Primo de Rivera pénzügyminiszterének a meggyilkolása, valódi oka a Népfront választási győzelme volt. A felkelők kezdetben nem tekintették céljuknak a katolicizmus védelmét, céljaik azonban természetes szövetségeseiké tették a konzervatív katolikusokat. Több püspök is támogatta a felkelést, Enrique Pla y Deniel salamancai püspök a palotáját ajánlotta fel a felkelők főhadiszállása céljára. Ez a tendencia tovább erősödött, amikor Franco lett a felkelés vezetője.

A felkelők Nemzeti Védelmi Bizottsága már augusztusban félhivatalos ügyvivőt küldött a Szentsekhez. Antonio Magaz y Pers feladata az volt, hogy érje el, hogy a vatikáni államtitkárság ítélje el a köztársaság mellett kitartó baszk katolikusokat. A baszkok magatartása ideológiai

Ez a modern társadalom elvallástalanodásának a következménye. Nemcsak az oktatás és a családok látják ennek kárát, hanem az állam tekintélye is gyengül. Azokban az országokban, ahol szétválasztották az egyházat az államtól, később mégis békés együttműködésre került sor. A spanyol törvényhozók a szabadságra hivatkoztak, de akadályozták a katolikus egyház nyilvános működését és anyagilag is nehéz helyzetbe hozták. A pápa sérelmezi a szerzetesrendek zaklatását és megadóztatását, valamint a jezsuita rend feloszlását. Az egyházi iskolák államosításának a célja a vallásellenes nevelés. A pápa ünnepélyesen tiltakozik a törvény ellen. Reméli, hogy a spanyol katolikusok minden törvényes eszközzel a törvény megváltoztatására fognak törekedni. Egységre szólítja fel a katolikusokat, ebben kiemelkedő szerepet szán az Actio Catholicának. PÍO XI 1933.

⁸ MARAÑÓN-ORTEGA Y GASSET-JOSÉ-PÉREZ DE AYALA 1931.

⁹ RANZATO 2011. 96.

problémát is jelentett, hiszen a nemzeti oldal hivatalos propagandája szerint a polgárháború valójában keresztshadjárat volt, ahol katolikusok harcoltak a kommunisták ellen. A Szentszék azonban nem ítélte el a baszk katolikusok tevékenységét. XI. Pius pápa decemberben fogadta Isidro Gomá y Tomás toledo-i primás érseket. Bár XI. Pius szimpatizált a keresztényüldözés ellen fellépő felkelőkkel, a baszk katolikusok miatt nem foglalt nyíltan állást Franco mellett. Ugyanakkor megbízta Gomát, hogy ideiglenes ügyvivőként képviselje a Szentszékét Franco kormányánál. A hónap végén Gomá találkozott Francoval, aki úgy vélte, hogy ha a katolikus egyház elítélné őket, a baszkok letennék a fegyvert. Gomá kételkedett egy elítélő nyilatkozat sikerében, mivel az általa megfogalmazott és a pamplonai és a vitoriai püspök aláírásával megjelent lelkipásztori útmutatás¹⁰ is hatástalan maradt. A primás ekkor a Szentszékhez fordult. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár válaszában közölte, hogy a pápa hajlandó levelet intézni a baszk papsághoz, ha Franco teljesít bizonyos baszk követeléseket. Franco ezt elutasította, ezért a Vatikán azt javasolta, hogy a spanyol püspöki kar tegyen közzé egy dokumentumot a baszk katolikusok és a kommunisták együttműködéséről. Gomá konzultált néhány püspökkel, majd közölte Rómával, hogy még nem látta elérkezettnek az időt a dokumentum megszövegezésére, inkább egy, az aktuális helyzetről szóló körlevél kiadásához kért útmutatást. Pacelli 1937. március 10-ei válaszában Gomá belátására bízta a döntést.¹¹

Gomá május 10-én találkozott Francoval, aki a külföldi katolikus sajtó ellenséges hozzáállására panaszkodott és egy olyan dokumentum közzétételét kérte, amely hitelesen tájékoztat a polgárháború eseményeiről.¹² Számos külföldi katolikus ugyanis 16 baszk pap, valamint több ezer munkás és paraszt meggyilkolása miatt bírálta a nemzeti oldalt.¹³ Gomá újra konzultált a püspökökkel, majd június elején elküldte nekik a levél tervezetét. A szövegen Pla y Deniel néhány tanításbeli, Leopoldo Eijo Garay madrid-alcalái püspök pedig néhány stilisztikai módosítást hajtott végre. Gomá próbálta meggyőzni a vonakodó püspököket, ezért a levél csak augusztus közepén jelent meg Pamplonában.¹⁴

A levél tartalma

A bevezetésben a spanyol püspökök a katolikus népek kölcsönös segítségnyújtására hivatkozva egyrészt válaszolnak kívánnak a külföldi püspökök leveleire, másrészt hiteles információkkal akarják ellátni a félretájékoztott nemzetközi közvéleményt. Úgy vélik, hogy a félretájé-

¹⁰ Spanyolország példátlan próbatételten megy keresztül. A két harcoló fél származása és vallási hagyományai azonosak, politikai nézeteltérések miatt harcolnak egymással. Különösen háború idején megengedhetetlen a katolikusok megosztottsága. Elfogadhatatlan, hogy valaki az ellenséggel együtt harcol a testvére ellen, főleg akkor, ha az ellenség a marxizmus, amelyet pápai dokumentumok is elítélnek. A marxistákkal taktikai szövetséget sem szabad kötni egyházi vagy politikai célok elérése érdekében. A püspökök azért sem hallgathatnak, mert az addig a hagyományaikhoz ragaszkodó baszkok is kezdenek elvállaltalanodni. MONTERO MORENO 1961. 682–686. A köztársasági területen nem is tudták terjeszteni a dokumentumot, amelyben spanyol püspökök először állnak a köztársasági oldal mellé. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

¹¹ RAGUER 1977. 86.

¹² RAGUER 1977. 90.

¹³ Jacques Maritain, François Mauriac és Emmanuel Mounier többször is véleményt nyilvánított. RAGUER 1977. 81–84.; MOLINER PRADA 2011. 80.

¹⁴ Július 31-ei levelében Pacelli egyenesen azt javasolja Gomának, hogy ne tegye közzé a körlevelet, mert ilyen súlyos kérdésben konszenzusra van szükség. Pacelli végül nem küldte el ezt a levelet, valószínűleg azért, mert tartott a burgosi kormány reakciójától. RAGUER 2012.

koztatásnak több oka lehet: keresztényellenesség, világuralomra törő politikai irányzatok, titkos nemzetközi erők, a kiábrándult spanyolokat felhasználó hazaárulók. Szeretnék, ha a többi ország megmenekülne a polgárháborús pusztítástól. Kijelentik, hogy nem tételt bizonyítanak, hanem nagy vonalakban történelmi jelentőségű háborús eseményeket ismertetnek. Látni fogjuk, hogy valójában a körlevél alkalmas annak a tételnek a bizonyítására, amely szerint nem polgárháborúról, hanem keresztes hadjáratról van szó.

A püspökök álláspontja a háború kitörésével kapcsolatban

A püspökök leszögezik, hogy bár 1931 óta durva támadások érték a nemzeti szellemet, a püspöki kar a Szentszék utasításait követve bölcsen együttműködésre törekedett az új hatalommal.¹⁵ Az egyházat ért ismételt sérelmek ellenére valóban engedelmességre és türelemre buzdítottak. Kijelentik, hogy mindenki másnál jobban fájlalták a háború előre látható kitörését, bár megjegyzik, hogy néha a háború a megfelelő eszköz az igazságos rend helyreállítására. Az egyház valóban nem akarta a háborút, bár sok katolikus vett részt benne lelkiismerete szavára hallgatva. A körlevél szerint egyház csak a szolgálata gyakorlása érdekében tartott igényt a vallásszabadságra és egyetlen személy vagy intézmény mellett sem köteleződött el. Valójában a körlevél a nemzeti oldal melletti elköteleződés első jelentős dokumentuma.

A háborút megelőző öt év

A püspökök a nemzettudat elleni erőszakos támadásnak tekintették az 1931-es köztársasági alkotmányt és a szellemében elfogadott laikus törvényeket. Helyesen állapítják meg, hogy az anarchia az állami hatóságok gyengesége miatt tört ki. Adataik szerint 1936 februárjától júliusáig mintegy 400 templomot romboltak le vagy szentségtelenítettek meg és körülbelül 3000 merényletet követtek el. Kifogásolják, hogy bár az 1936 februári parlamenti választásokon a jobboldal több mint félmillió szavazattal megelőzte a baloldalt, mégis 118 mandátummal kevesebbet kapott a Népfrontnál, mert egyes tartományok választási jegyzőkönyveit megsemmisítették.¹⁶ Tudni vélik, hogy a forradalom kirombolását a Szovjetunió készítette elő forradalmi milíciák felállításával, amelyek feladata az „ellenforradalmárok” kiiktatása volt. A levél felidézi Aquinói Szent Tamásnak az erőszakos önvédelemhez való jogról szóló tanítását. A domonkos teológus főművében a jogos háború indításának alapvető kritériumaiként az igazságos okot, a helyes szándékot és a legitim hadviselő hatóságot nevezi meg. Igazságos ok lehetett az isteni büntetés végrehajtása vagy az önvédelem. A helyes szándék a jóhiszeműséget jelentette, míg legitim hadviselő hatósággal az uralkodó rendelkezett.¹⁷ A püspökök szerint az egész országban kitört volna a marxista forradalom, ha nagy részén nem akadályozta volna meg a katonai felkelés, ezért Spanyolországnak két választása maradt: vagy összeroskad, vagy megpróbál ellenállni.

A katonai felkelés

A püspökök a felkelés széles tömegtámogatásáról írnak. Emlékeztetnek rá, hogy a felkelők eredménytelenül szólították fel a közhatalmat, hogy jogi eszközökkel akadályozza meg a for-

¹⁵ XIII. Leó pápa 1885-ös enciklikája szerint az egyház nem kötődik egyetlen államformához sem. LEÓN XIII 1885. A Szentszék 1931. április 23-án ismerte el a Spanyol Köztársaságot, Franciaország, Nagy-Britannia, Portugália, Csehszlovákia és Uruguay után. CÁRCEL ORTÍ 2010.

¹⁶ RANZATO 2011. 99–120.

¹⁷ NYÍRI 2003. 154–167.

radalom kirobbanását.¹⁸ A körlevél emlékeztet arra tényre, hogy szovjet tisztok is harcoltak a köztársasági oldalon. A Szovjetunió – a legtöbb európai országhoz hasonlóan – aláírta a londoni benemavatkozási egyezményt, de Németországhoz, Olaszországhoz és Portugáliához hasonlóan megszegte azt. A levél a háborút fegyveres népszavazáshoz hasonlítja, nem használja azonban a „kereszteshadjárat” kifejezést. Ezt a kifejezést Emilio Mola tábornok használta először 1936. augusztus 15-ei rádióbeszédében.¹⁹ A kifejezés olvasható Pla y Deniel szeptember 30-ai *Las dos ciudades*,²⁰ valamint Gomá november 23-ai *El caso de España* című körlevelében is.²¹ Tény, hogy a felkelők nem kértek egyházi támogatást, megnyilatkozásaikkal a püspökök álltak határozottan a felkelők mellé. A püspökök szerint az egyház nem lehetett közömbös a harcban – tanítása, önfenntartási ösztöne és a szovjet példa miatt. Az egyház valóban nem vett részt az összeesküvésben és nem ismerte annak részleteit, hiszen ezt sikerrel csak a hadsereg próbálhatta meg, amely kezdetben csak szélsőjobboldali csoportoknak ajánlotta fel a feltétel nélküli együttműködés lehetőségét. Ugyanakkor tény, hogy az egyház örömmel fogadta az összeesküvés hírért. Gomá arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyház nem azonosulhatott olyan cselekedetekkel, amelyek elcsúfíthatták a nemzeti mozgalom nemesnek vélt arculatát.

A kommunista forradalom

A püspökök elismerik, hogy szinte kizárólag a nemzetiek területéről van hiteles információforrásuk, ennek ellenére részletesen jellemzik a köztársasági zónát. Úgy vélik, a kommunisták előre megfontolt szándékkal követtek el tömeges pusztítást. A forradalom spanyollelenséges jellegét hangsúlyozták, hiszen a köztársaságiak a Szovjetuniót éltették, a vörös zászlót lobogtatták és az Internacionálét énekeltek.

¹⁸ Nincs rá bizonyíték, hogy a madridi kormány vagy a baszk és a katalán vezetők egyetértettek volna egy ilyen forradalom kirobbantásával, hiszen céljaikat mérsékelt politikával akarták elérni. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

¹⁹ RAGUER 1977. 55. Csupán propagandakifejezésről van szó, hiszen a felkelők oldalán marokkói muzulmánok is harcoltak. Miguel Cabanellas tábornok, a felkelők Nemzeti Védelmi Bizottságának az elnöke szabadkőműves volt, ugyanakkor hű maradt a köztársasághoz a gyakorló katolikus José Miaja Menant és Vicente Rojo Lluç tábornok. GARCÍA-VILLOSLADA 1979. V/365–366.

²⁰ A két város. Utalás Szent Ágoston *Isten városa* című művére. Ágoston szerint Isten városa és az ördög városa egyszerre létezik a világban. Pla y Deniel a köztársasági egyházüldözés és XI. Pius szeptember 14-ei, spanyolországi menekültek előtt elmondott beszéde hatására írta meg a körlevelét. A két város a nemzeti („ellenforradalmi”) és a köztársasági („forradalmi”) erőknek felel meg. Megengedhetőnek tartja egy zsarnoki hatalom erőszakos megdöntését, ha a törvényes eszközök nem vezetnek eredményre. Az egyházjog tiltja, hogy egyházi személyek politizáljanak, azonban a katonai felkelésnek nemcsak politikai céljai vannak, hanem a hagyományos értékek védelmére is törekszik, ezért az istentelenek ellen folytatott kereszteshadjárról van szó. Elítéli a laikus szellemű köztársasági alkotmányt. MONTERO MORENO 1961. 688–708.

²¹ A spanyol ügy. A polgárháború kirobbanásakor senki nem sejtette, hogy nemzetközi konfliktussá fog válni. A külföldi sajtó egy része elferdíti a tényeket, hiszen a háború tétje nem csupán az államforma vagy a regionális érdekek érvényesülése, hanem a civilizáció védelmezői csapnak össze a pusztító marxistákkal. Gomá nem tudja, miért és hogyan tört ki a felkelés, de jogosnak tartja. A felkelők önkéntesek ezrei segítségével küzdöttek le a kezdeti nehézségeket, Navarra lakosságának 13%-a csatlakozott hozzájuk. A marxizmus elleni harc nem jelenti egyben a proletariátus elleni harcot. Az egyházüldözés a köztársaság politikájának a következménye. Gomá arra inti az európai népeket, hogy tanuljanak a spanyol esetből. Az itt érintett témákat Gomá részletesebben kifejti az 1937. július 1-jei püspöki körlevelében. Ezen kívül megemlíti, hogy a polgárháború kirobbanásához a spanyolok hibái is hozzájárulhattak. GOMÁ Y TOMÁS 1936. XXIII. János pápa baszk kereszténydemokratákat védelmezett és megtiltotta, hogy a jelenlétében kereszteshadjáratnak nevezzék a spanyol polgárháborút. GONZÁLEZ BEDOYA 2012.

Megemlítik, hogy az Ateista Liga már 1931-ben népszavazást követelt a templomok és a plébániák épületeinek a rendeltetéséről. A körlevél szerint a polgárháború kezdete óta mintegy 20 000 templomot és kápolnát romboltak le vagy fosztottak ki. Összesen 6000 egyházmegyés papot gyilkoltak meg, ez átlagban az egyházmegyés papság 40%-a, egyes egyházmegyékben 80% volt ez az arány.²² A kegyetlenedéseknek 300 000 világi személy is áldozatul esett, Madridban az első három hónapban több mint 22 000 főt öltek meg.²³ Mindez vád és bizonyítékok, sőt, többnyire ítélet nélkül történt. A forradalmárok nőket erőszakoltak meg, ereklyéket, sírokat és temetőket gyaláztak meg. Változatos kivégzési módokat alkalmaztak és modern kínzási módszerek is megjelentek. Harangokat zúztak szét és öntöttek be. Sok helyhatóság polgárait az összes, általuk birtokolt vallásos tárgy beszolgáltatására kötelezte, hogy azután nyilvánosan semmisítsék meg ezeket. Az is előfordult, hogy papok holttestét hantolták ki, megadóztatták vagy megakadályozták a katolikus temetéseket, megtiltották keresztény jelképek elhelyezését a sírokon, betiltották a nagyheti és húsvéti szabadtéri szertartásokat, elsőáldozásokat akadályoztak meg, megtiltották a harangozást. A polgárháború alatt a mai Spanyolország területén valóban a III. század óta legvéresebb keresztényüldözés zajlott. A köztársasági hatóságok tétlensége Franco táborát növelte.

A köztársaságiak több ezer műalkotást pusztítottak el, levéltárakat és könyvtárakat pusztítottak el. Lábbal taposták a népek jogának (ius gentium) a szabályait. A püspökök fontosnak tartják megjegyezni, hogy törvényes halálbüntetésük végrehajtása előtt a kommunisták túlnyomó többsége megbánta bűneit és megbocsátanak az elkövetőknek.

A körlevélből ugyan nem derül ki, de meg kell jegyezni, hogy a legtöbb egyházi személyt a polgárháború első 4 hónapjában ölték meg. 1937 májusáig enyhült az üldözés, utána pedig szinte teljesen megszűnt. Nem mindegyik áldozatot a hite miatt ölték meg, politikai gyilkosságok is történtek.²⁴ A Szentszék 1987 és 2013 között 1512 egyházi személy esetében ismerte el a vértanúság tényét boldoggá vagy szentté avatási perek eredményeként.²⁵

A nemzeti mozgalom jellemzése

Sokkal rövidebb, de pozitív értékelést olvashatunk az önmagát nemzetinek nevező mozgalomról. A körlevél szerint a szelleme és célja alapján nemzetinek nevezhető mozgalom biztosította a rendet és a szabad vallásgyakorlást az általa ellenőrzött területeken, valamint erősítette a hazafias érzést. A püspökök emlékeztetik a politikusokat a vértanúk tanúságtételére, majd felsorolják súlyos problémáikat: a társadalmi kötelékek meglazulása, romlott politikai erkölcsök, az állampolgári köteleességek ismeretének a hiánya, hiányos katolikus tudat, társadalmi megosztottság, több ezer, a nemzeti újjáépítésben részt venni hivatott férfi kegyetlen meggyilkolása, gyűlölet, ínség, az ideológia, amely el akarja szakítani az államot a keresztény eszméktől.

²² Antonio Montero Moreno a polgárháború 6832 egyházi áldozatát sorolja fel név szerint, ebből 4184 volt egyházmegyés pap, ez az összes egyházmegyés pap 21%-a. A kivégzések aránya a barbastroi egyházmegyében volt a legmagasabb (88%). MONTERO MORENO 1961. 763–883.

²³ Montero Moreno túlzottnak véli ezt a számot. Országos statisztikát nem közöl, de helyi adatokból arra következtet, hogy a világi áldozatok száma 60 000–80 000 lehetett. MONTERO MORENO 1961. 767.

²⁴ RAGUER 1977. 125–131.

²⁵ *¿Quiénes son ya santos o beatos del siglo XX en España?*, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires/quienes-son-ya-santos-y-beatos>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:51. *522 mártíres del siglo XX en España serán beatificados el 13 de octubre en Tarragona*, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires-orden-alphabetico/seran-beatificados>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:59.

Válaszolnak néhány külföldi kritikára

A körlevél cáfolja, hogy azért gyilkoltak meg papokat és romboltak le templomokat, mert az egyházi személyek a templomokba menekültek. Cáfolja azt az értesülést is, hogy az egyház Spanyolország területének a harmadát birtokolta és a nép az egyházi elnyomás ellen kelt fel. Visszautasítják a vádat, mely szerint az egyház az osztályok háborújában a gazdagok oldalára állt. A püspökök megjegyzik, hogy a népet gazdaságilag megvalósíthatatlan ígéretekkel csapták be. Ennek következménye a köztársasági terület nyomora. A püspökök szerint ők tették szóvá elsőként a szociális problémákat és más országokban élesebb az osztályharc, mint Spanyolországban.

A püspökök remélik, hogy a nemzeti mozgalom győzelme után a parlament felelőtlen önkényét nem fogja felváltani egy idegen mintájú diktatúra. Franco kiépülő államában egy hagyományelvű rendszert látnak és az államforma kérdésénél fontosabbnak látják az egyház fennmaradását.²⁶ Visszautasítják a vélekedést, hogy a nemzeti mozgalom vezetői hasonló bűncselekményeket követnek el, mint a Népfront vezetői. Az esetleges túlkapaszkodásokat elítélik, de kijelentik, hogy nem lehet összehasonlítani a két harcoló felet. Cáfolják azt a külföldi lapértesülést is, amely szerint a spanyol nép azért távolodott el a papoktól, mert ez utóbbiak az uralkodó osztályból származnak, továbbá, hogy nem akarták megkereszteltetni a gyerekeiket a megemelt illeték miatt. A körlevél szerint 1935-ben a papnövendékek mindössze 2%-a volt gazdag, 1936 előtt pedig a megkereszteltetlen gyerekek az aránya 0,01% alatt volt, az illeték pedig igen csekély volt.

A baszk katolikusok helyzete

A püspökök kijelentik, hogy a baszk nacionalizmus problémája a nemzeti mozgalom elleni fegyverré vált. Elismerik a baszkok erényeit, de bírálják is őket, mert nem engedelmeskedtek az egyháznak és így a kommunisták kihasználták a katolikusok belső vitáit. A körlevél eredetileg a baszk kérdésről szólt volna, végül a kritikák megválaszolásának a fejezetében tárgyalták ezt a kérdést.

Az országos átlagnál vallásosabb baszkok sajátos helyzetben voltak. A katolikus Baszk Nacionalista Párt (PNV) 1936 szeptemberében azzal a feltétellel lépett be a kormányba, hogy Baszkföld autonómiát kap és tiszteletben tartják a lelkiismereti szabadságot. A PNV egy táborban találta magát a kommunistákkal és az anarchistákkal. Manuel de Irujo először tárca nélküli miniszterként, majd 1937 májusától decemberéig igazságügyminiszterként foglalkozott az egyházi ügyekkel. 1937 januárjában javasolta a bebörtönzött papok szabadonbocsátását és a vallásszabadság helyreállítását, javaslatát azonban a kormányülésen elutasították. Igazságügyminiszterként Josep Trias i Peitxre, a Katalán Demokratikus Unió (UDC) nevű katalán nacionalista-kereszténydemokrata párt vezetőjére akarta bízni a templomok újranyitását a felügyeletét. Az UDC először a kisebb templomokat nyitotta volna meg újra. A július 31-ei kormányülésen szóbeli megegyezés született, de a rendelet az anarchisták ellenállásán megbukott. Irujo augusztus

²⁶ 1937. március 14-én jelent meg XI. Pius *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikája. A pápa elítélte a konkordátum megszegését, a nemzetiszocialista újpogányságot, a vallásüldözést és a teljhatalmú államot. PÍÓ XI 1937. A spanyol püspökök ismerték a körlevelet, bár Gomá kérésére a politikai helyzetre való tekintettel csak 1938 februárjában közölték az egyházmegyei hírlevelekben. Néhányan aggódva figyelték a náci Németországgal kötött szövetséget. Nemcsak a totális államot és a fajelméletet ítélték el, hanem protestáns propagandától is tartottak. ANDRÉS-GALLEGO 2000.

7-én engedélyezte a magánvallásgyakorlást és megtiltotta a bíróságoknak, hogy valakit csak azért ítéljenek el, mert pap. Közben Trias i Peitxet Franciaországba küldte, hogy tapogatózzon a Szentszékkal történő diplomáciai kapcsolatfelvétel lehetőségéről. José María Torrent barcelonai érseki helynökön keresztül a Szentszék is tájékoztatta. Pacelli december 29-ei válaszában alapvetően egyetértett a templomok újranitásának a tervével, de az összes spanyol katolikus számára garanciát kért a szabad vallásgyakorlásra. Torrent szerint ezek a garanciák hiányoztak és ezért megtiltotta a nyilvános istentiszteleteket, Irujonak pedig nem válaszolt. Torrent már Franco megérkezését várta és nem látta értelmét egy olyan hatalommal tárgyalni, amely felelős volt az egyházüldözésért és amelyről úgy gondolta, hogy a napjai meg voltak számlálva. Róma viszont nem akarta fenntartani az illegális egyházat és nem akarta, hogy Franco érdeme legyen a nyilvános vallásgyakorlás helyreállítása.²⁷ Irujo visszaemlékezése szerint Gomá káros tevékenysége és az egyház magatartása miatt vallott kudarcot a terve.²⁸

Ákik nem írták alá a levelet

A spanyol főpapok túlnyomó része lelkesen fogadta a levelet, 43 megyéspüspök és 5 káptalani helynök írta alá. Ugyanakkor 4 főpap nem írta alá a levelet.

Joan Torres Ribas menorcai püspök a levél megjelenésekor 93 éves volt. A szociálisan érzékeny püspök életét megkímélték a köztársaságiak, de 39 papjának a kivégzését nem tudta megakadályozni. Súlyos betegen nem tudott kapcsolatot tartani a külvilággal.²⁹

Javier Irastorza Loinaz orihuela-alicantei püspök 1935 óta szentszéki engedéllyel Nagy-Britanniában tartózkodott. Egy alicantei pap szerint erős baszk nacionalizmusa miatt nem írta alá a körlevelet.³⁰

Mateo Múgica Urrestarazu vitoriai püspök megtiltotta híveinek, hogy az 1931 áprilisi önkormányzati választásokon a köztársasági jelölteket támogassák, ezért májusban köztársaságellenes izgatás vádjával kiutasították Spanyolországból. 1933 áprilisában térhetett haza. Megengedte a híveinek, hogy 1936 februárjában a PNV-re szavazzanak. Augusztusban a pamplonai püspökkel együtt aláírta a Gomá által megfogalmazott lelkipásztori útmutatást, de később a túlkapasok miatt felhagyott a nemzeti oldal támogatásával. Októberben egy római kongresszuson tartózkodott. A Nemzeti Védelmi Bizottság megtiltotta, hogy hazatérjen, mert tiltakozott a baszk papok megölése ellen. Lemondatták és címzetes cinnai püspökké nevezték ki. Nem tartotta célszerűnek a levél aláírását, mert egyházmegyéjén kívül tartózkodott és a szöveg igazságosnak nevezte a nemzeti oldal túlkapasait. 1947 májusában hazatért és Zarauzban telepedett le.³¹

A korabeli spanyol egyház egyik legkiemelkedőbb alakja sem írta alá a körlevelet. Francisco Vidal y Barraquer bíboros, tarragonai érsek korábban is békülékenyebb politikát szorgalmazott a köztársasággal szemben. Vidal y Barraquer már Gomá első megkeresésére is elutasítóan válaszolt, majd a szöveg ismeretében úgy látta, hogy a dokumentumot politikai propaganda céljára lehet felhasználni. A tarragonai érsek attól tartott, hogy a dokumentum megnehezíti a köztársasági

²⁷ RAGUER 1977. 182–184.

²⁸ ANASAGASTI 1975. 53.

²⁹ José Miralles mallorcai püspök 1937. augusztus 13-ai Gomához levelében helyesnek tartaná, ha ilyen esetekben a primás érseknek lenne aláírási joga. ANDRÉS-GALLEGO-M. PAZOS 2005. 133.

³⁰ Javier Irastorza Loinaz, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/69471>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:37.

³¹ Mateo Múgica Urrestarazu, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/82637>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:50.

területen élő egyházi személyek helyzetét. A hívek tájékoztatása céljából elegendőnek tartotta a korábban kiadott pápai és püspöki dokumentumokat. Úgy vélte, nem méltó a püspökökhöz egy ilyen állásfoglalás, ráadásul a levél témáját egy a püspöki karon kívüli személy „sugalmazta”. Vidal y Barraquer szerint a testvérháborúban az egyháznak nem szabad egyik oldallal sem azonosulnia, hanem a békéért kell fáradoznia.³² Érveit többször kifejtette Pacellihez írt leveleiben. 1937. június 23-án Gomához írt levelében egyenesen a sikeres lelkipásztori munka akadályának nevezi a levelet.³³ Vidal y Barraquer 1936 júliusában Lluís Companys, a Generalitat vezetője segítségével menekült meg az anarchisták kivégezőosztagától. A főpap nem akart a nemzetiek által ellenőrzött területre menni, ezért Olaszországba, majd Svájcba menekült, ahol 1943-ban meghalt. Franco nem tudta elérni elmozdítását a Szentszéknél.

Justino Guitart Vilardebó urgeli püspök és andorrai társfejedelem, Vidal y Barraquer barátja és tanácsadója Gomá ismételt felszólítása ellenére sem akarta aláírni a körlevelet. A polgárháború kitérésekor Andorrába, majd Olaszországba menekült. Az urgeli püspök az összes, külföldön tartózkodó spanyol püspök aláírása esetén lett volna hajlandó aláírni a levelet. Végül Vidal y Barraquer győzte meg, mert úgy gondolta, hogy elég, ha ő maga tiltakozik.³⁴

Reakciók

A levél hatalmas sajtóvisszhangot váltott ki. Angol, cseh, francia, holland, latin, lengyel, német, olasz, orosz, portugál, román, szlovén és vietnami nyelvre fordították le.³⁵ Calasanz Bau, Franco piarista propagandistája szerint a levél kedvező külföldi fogadtatása fontosabb volt Franco számára, mint Bilbao vagy Santander bevétele.³⁶ Célját el is érte, hiszen sok külföldi katolikust megnyert magának. A propagandairoda egy kötetben adta ki a levélre érkezett válaszokat és a pápát kérte fel az előszó megírására.³⁷ E helyett Pacelli válaszolt Gomának, kiemelve, hogy a levél elítéli a gonoszt, bármelyik oldalról jöjjön is. Franco cenzora kivágta ezt a megjegyzést, ezért az *Osservatore Romano* közölte a teljes levelet. A burgosi kormány szentszéki nagykövete tiltakozott ez ellen.³⁸

A köztársasági oldal felháborodással fogadta a levelet, amely még jobban megnehezítette Irujo politikáját. Anselmo Polanco terueli püspököt 1938 májusában a levél aláírása miatt perbe fogták, majd 1939 februárjában kivégezték. Ezzel beigazolódott Vidal y Barraquer félelme.

Összegzés

Bár a spanyol katolikus egyház nem nézte jó szemmel a köztársaság kikiáltását 1931-ben, szentszéki utasításra lojálisan viszonyult hozzá. Az antiklerikális törvények és az egyházüldözés miatt a legtöbb katolikus eltávolodott a köztársaságtól. A köztársaság kevesebb hajlandóságot mutatott az egyházzal való békés együttélésre, mint fordítva. Már az egyes püspöki körlevelekből

³² RAGUER 1977. 86–87.

³³ RAGUER 1977. 95.

³⁴ HAGUE ROMA-J. PELÁEZ 2005. 3.

³⁵ ALFONSO SÁNCHEZ 2001. 145.

³⁶ RAGUER 2012.

³⁷ RAGUER 1977. 100.

³⁸ RAGUER 2012.

is kiderül az egyház elköteleződése Franco tábora felé, a legvilágosabb állásfoglalás azonban a hosszabban előkészített kollektív püspöki körlevélben jelenik meg.

A körlevelet megfogalmazó Gomá kettős mércét alkalmaz és a teljes köztársasági tábor kommunistának minősíti, mintha más köztársasági irányzat nem létezett volna. A köztársasági rémtetteket elítéli, a nemzeti oldal bűneihez pedig elnézően viszonyul. Részletesen bemutatja a köztársasági egyházüldözést, de elhallgatja, hogy a nemzeti oldal hívei is végeztek ki baszk papokat. A levél engedetlenséggel vádolja a baszk katolikusokat, noha a pápa soha nem ítélte el őket. A levélből kiderül, hogy a spanyol püspöki kar érzéketlen volt a demokratikus értékek iránt. A szöveg célja nem a tárgyilagos tájékoztatás, hanem a nemzetközi katolikus közvélemény befolyásolása volt. Az egyház nemcsak áldozat, hanem ideológiai hadviselő fél is volt.

A püspöki kar levelének súlyos és hosszan tartó következményei lettek. Legitimálta a felkelést és elítélte a köztársaságot, így nem járult hozzá a megbékéléshez. Az állam és a katolikus egyház szoros együttműködést rögzítette az 1953-as konkordátum, amely Franco első látványos diplomáciai sikere volt a II. világháború után. A II. vatikáni zsinat után egyházi részről egyre több kritika érte ezt a politikát. 1979-ben a spanyol demokratikus alkotmánnyal és a zsinati határozatokkal összhangban új alapokra helyezték az állam és az egyház viszonyát. A felek kölcsönösen elismerik a másik függetlenségét és készek az egészséges együttműködésre. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALFONSO SÁNCHEZ – JOSÉ MANUEL (2001): La Carta colectiva del Episcopado español. *Papeles Salmantinos de Educación* Num. 0., <http://summa.upsa.es/viewer.vm?id=0000030303&page=1&search=&lang=es&view=main>. Hozzáférés: 2016.09.04., 12:52.
- ANASAGASTI, IÑAKI (1975): *Manuel de Irujo sin florituras*. http://ianasagasti.blogs.com/mi_blog/files/manuel_de_irujo.doc. Hozzáférés: 2016.09.06., 9:55.
- ANDRÉS-GALLEGO, JOSÉ-M. (2000): La publicación de la "Mit brennender Sorge en España". *Homenaje a D. José Luis Comellas* <http://digital.csic.es/bitstream/10261/16569/1/PublicMitBrennenderSorgeEsp.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.10., 12:19.
- ANDRÉS-GALLEGO, JOSÉ – M. PAZOS, ANTÓN (red.) (2005): *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil. Vol. 7 (Agosto-Septiembre 1937)*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- CÁRCEL ORTÍ, VICENTE (2010): Un Governo da riconoscere (per forza). *Osservatore Romano*, 24 marzo 2010, http://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/2010/068q05a1.html. Hozzáférés: 2016.09.04., 12:50.
- GARCÍA DE TUÑÓN AZA, JOSÉ MARÍA (2011): Pla y Deniel, el obispo de la «Cruzada». *El Catoblepas* num. 115, <http://www.nodulo.org/ec/2011/n115p09.htm#kp09>. Hozzáférés: 2016.09.06., 9:56.
- GARCÍA VILLOSLADA, RICARDO (red.) (1979): *Historia de la Iglesia en España*. Madrid, Editorial Católica.
- GOMÁ Y TOMÁS, ISIDRO (1936): *El Caso de España. Instrucción a sus diocesanos y respuesta a unas consultas sobre la guerra actual*, Pamplona, <http://www.filosofia.org/aut/001/1936goma.htm>. Hozzáférés: 2016.09.05., 20:41.
- GONZÁLEZ BEDOYA, JUAN (2012): Juan XXIII detestaba la idea de 'cruzada'. *El País*, 20 de octubre de 2012, http://sociedad.elpais.com/sociedad/2012/10/20/actualidad/1350761177_506526.html. Hozzáférés: 2016.09.05., 20:42.
- HAGUE ROMA, JEAN-LOUIS – J. PELÁEZ, MANUEL (2005): La Jefatura del Estado de Andorra y sus relaciones con las Repúblicas Española y Francesa (1931–1939): análisis jurídico-político e institucional. *Cuadernos Republicanos* Num. 4. <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1195922.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:07.
- Carta encíclica *Immortale Dei* del Sumo Pontífice LEÓN XIII sobre la constitución cristiana del Estado

- (1885), http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/es/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:09.
- MARAÑÓN, GREGORIO-ORTEGA Y GASSET – JOSÉ-PÉREZ DE AYALA, R.: La Agrupación al Servicio de la República condena los sucesos. *El Sol* 11 de mayo de 1931. <http://www.segundarepublica.com/index.php?id=30&opcion=6>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:09.
- MOLINER PRADA, ANTONIO (2011): Clericalismo y anticlericalismo en la España contemporánea. *Questões e Debates*, num. 2., <http://ojs.c3sl.ufpr.br/ojs/index.php/historia/article/viewFile/26528/17688>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:10.
- MONTERO MORENO, ANTONIO (1961): *Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*. Madrid, Editorial Católica, <http://www.maalla.es/Libros/Historia%20persecucion%20religiosa%20en%20España.pdf>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:11.
- NYÍRI, TAMÁS (2003): *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat.
- PAYNE, STANLEY G. (1984): *El catolicismo español*. Barcelona, Planeta.
- Carta encíclica *Dilectissima nobis* del santísimo Señor nuestro Pío por divina providencia Papa PÍO XI a los obispos, al clero y al todo el pueblo de España sobre la injusta situación creada a la Iglesia Católica en España (1933), https://w2.vatican.va/content/pius-xi/es/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19330603_dilectissima-nobis.html. Hozzáférés: 2016.09.05., 18:59.
- Carta encíclica *Mit brennender Sorge* del Sumo Pontífice PÍO XI sobre la situación de la Iglesia católica en el Reich alemán (1937), http://w2.vatican.va/content/pius-xi/es/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html. Hozzáférés: 2016.09.10., 20:17.
- POLÁCSKA, EDINA (2008): *Karlista emigráció Franciaországban (1872-1876)*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1215/1/polacska_doktori.pdf. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:12.
- RAGUER, HILARI (1977): *La Espada y la Cruz*. Barcelona, Editorial Bruguera, <http://www.omegalfa.es/autores.php?letra=&pagina=12#>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:13.
- RAGUER, HILARI (2012): La carta colectiva. *El País*, 1 de julio de 2012, http://ccaa.elpais.com/ccaa/2012/07/01/catalunya/1341168165_845727.html. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:14.
- RANZATO, GABRIELE (2011): *La grande paura del 1936*. Roma-Bari, Editori Laterza.
- 522 mártires del siglo XX en España serán beatificados el 13 de octubre en Tarragona, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires-orden-alfabetico/seran-beatificados>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:59.
- Constitución de la República Española*, http://www.congreso.es/docu/constituciones/1931/1931_cd.pdf. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:20.
- Javier Irastorza Loinaz*, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/69471>. Hozzáférés: 2016.09.06., 10:21.
- Mateo Múgica Urrestarazu*, <http://www.euskomedia.org/aunamendi/82637>. Hozzáférés: 2016.09.05., 23:50.
- ¿Quiénes son ya santos o beatos del siglo XX en España?, <https://beatificacion2013.com/index.php/martires/quienes-son-ya-santos-y-beatos>. Hozzáférés: 2016.09.03., 17:51.

A spanyol püspöki kar levele az egész világ püspökeihez

A spanyolországi háborúval kapcsolatban

Tisztelendő Testvérek!

1. Levelünk megírásának oka

Kölcsönösen segíteni szokták egymást a katolikus népek a szenvedés napjaiban, így teljesítve a szeretet és a testvériség törvényét, amely titokzatos testté egyesít mindannyiunkat, akik Jézus Krisztus gondolatainak és szeretetének részesei vagyunk. Ennek a lelki kölcsönhatásnak természetes eszközei a püspökök, akiket a Szentlélek Isten Egyházának a vezetésére rendelt. Spanyolország, amely történetének egyik legviszontagságosabb időszakán megy keresztül, sok együttérző és szeretetteljes megnyilvánulást kapott a külföldi katolikus püspököktől, közös és egyéni üzenetek formájában is. A spanyol püspöki kar pedig, amelynek tagjai, papjai és templomai annyi szörnyű megpróbáltatást álltak ki, ma ezzel az együttes dokumentummal szeretné viszonzni azt a szeretetet, amely irányában a Föld minden pontjáról megnyilvánult.

Országunk mély zűrzavartól szenved: nem csak a véres polgárháború tölt el bennünket keserűséggel; félelmetes kataklizma rázza meg a társadalom életének az alapzatát és ez még nemzeti létünket is veszélybe sodorta. Ti megértettétek ezt, Tisztelendő Testvérek, és „szavaitok és szívetek megnyíltak előttünk,”¹ mondjuk az Apostollal, és így betekintettünk édes hazánk iránt kinyilvánított szeretetekbe. Isten fizesse meg nektek!

Azonban hálánkkal együtt, Tisztelendő Testvérek, ki kell nyilvánítanunk amiatt érzett fájdalmunkat is, hogy a világ nem ismeri az igazságot a spanyolországi történésekkel kapcsolatban. Bőségesen alá tudjuk támasztani azt a számunkra nyilvánvaló tényt, hogy a nemzetközi közvélemény nagy részének gondolkodása eltávolodott a valós hazai eseményektől. Ennek a tévelygésnek a következő okai lehetnek: a keresztényellenes szellem, amely a spanyolországi küzdelemben a Jézus Krisztus vallása és a keresztény civilizáció sorsa felől döntő játszmát látott; a világban vezető szerepre törekvő ellentétes politikai irányzatok; a titkos nemzetközi erők célzatos munkája; a hazaáruló erők, amelyek felhasználták a kiábrándult spanyolokat, akik a katolikus név mögé bújva hatalmas kárt okoztak az igazi Spanyolországnak. Ennél is jobban fáj nekünk az, hogy a külföldi katolikus sajtó jó része hozzájárult ehhez a szellemi eltévelyedéshez, amely végzetes lehet a legszentebb érdekekre nézve, amelyekért a harc folyik.

A levelet aláíró püspökök közül szinte mindenki igyekezett időben és pontosan jelezni a háború jelentőségét. Köszönjük a külföldi katolikus sajtónak, hogy magáévá tette nyilatkozataink

igazságát, és sajnálkozunk azon, hogy egyes újságok és folyóiratok, amelyeknek példát kellene mutatni az Egyház főpapjai szavának a tiszteletében, támadták vagy kiforgatták nyilatkozatainkat.

Ez a tény arra kötelezi a spanyol püspöki kart, hogy együttesen forduljon a Testvérekhez az egész világban, kizárólag azzal a céllal, hogy a könnyelműség vagy a rosszindulat miatt elhomályosult igazság felragyogjon, és segítsenek nekünk az igazság terjesztésében. Nagyon súlyos kérdéstről van szó, amelyben nem egy nemzet politikai érdekei kapcsolódnak össze, hanem egyenesen a társadalmi életnek a gondviselés által rendelt alapjai: a vallás, az igazságosság, a tekintély és az állampolgárok szabadsága.

Ezzel pásztori küldetésünkön túl – amely mindenek előtt az igazság tanítását jelenti – a vallás, a hazaszeretet és az emberiség kötelességét teljesítjük. A vallását, mert a súlyos kötelességmulasztások és a nagy hősiesség tanúiként, amelyeknek országunk a színtere lett, olyan leckéket és példákat adhatunk a világnak, amelyek érintik püspöki szolgálatunkat és amelyek minden bizonnyal hasznosak a világ számára; a hazaszeretetét, mert a püspök elsőként köteles hazája – *terra patrum* – jó hírnevének a védelmére, mivel tiszteletreméltó elődeink voltak azok, akik hazánkat kereszténnyé formáltak, „gyermeküknek Jézus Krisztusért adtak életet az Evangélium hirdetése által”; az emberiségét, mert miután Isten megengedte, hogy országunk legyen a világhódító eszmék és eljárások kísérleti területe, azt szeretnénk, hogy az ebből származó kár hazánk területére korlátozódna és a többi ország megmenekülne a rombolástól.

2. Levelünk műfaja

Ebben a dokumentumban nem tételt bizonyítunk, hanem egyszerűen, nagy vonalakban ismertetjük a háborúkat jellemző és neki történelmi arculatot adó eseményeket. A spanyolországi háború kibékíthetetlen ideológiák harcának a következménye; okai között megtalálhatóak az erkölcsi, jogi, vallási és történelmi rend igen súlyos kérdései. Nem lenne nehéz alapvető tanításbeli pontok kifejtése jelen helyzetünkre vonatkoztatva. Sokan megtették már ezt, néhányan a levelünket aláíró testvérek közül is. De a számító és hideg pozitivizmus idejét éljük és – különösen akkor, amikor olyan kiemelkedő történelmi eseményekről van szó, mint amelyeket ez a háború produkált – friss és kézzelfogható tényeket kívánunk, amelyekből megerősítés vagy cáfolat révén kiderül a tiszta és egyszerű igazság – több száz ilyen értelmű kérést kaptunk külföldről.

Ezért van ennek az írásnak tapasztalati jellegű határozott és kategorikus hangneme. Ez két szempontból érvényesül: egyrészt a tények valódi megítéléséről szóló közös véleményben; másrészt a *per oppositum* megfogalmazott állításban, amellyel, tiszteletteljes szeretettel, szétzúzzuk a hamis vádakot vagy a torz értelmezéseket, amelyekkel meg lehetett hamisítani az elmúlt év spanyolországi történéseit.

3. Álláspontunk a háborúval kapcsolatban

Mindenekelőtt hadd emlékeztessünk arra, hogy – mivel a háború a nemzeti szellemet ért durva és meggondolatlan támadások kezdete óta előre látható volt – a spanyol püspöki kar 1931-től kezdve az apostoli és állampolgári bölcsesség jeles példáit mutatta. Az Egyház, hagyományaihoz alkalmazkodva és a Szentszék előírásait követve, határozottan az újonnan felállt hatalom oldalára állt és együttműködésre törekedett vele a közjó érdekében. És az egyházi személyeket, dolgokat és jogokat ért ismételt sérelmek ellenére kitarzott azon szándéka mellett, hogy ne módosítson a korábban kialakult együttműködési rendszeren. *Etiam dyscolis*²: a zaklatásokra hűséges engedelmességgel válaszoltunk, amikor csak tehetjük; méltóságteljes, megfontolt és

² „Hanem a durváknak is” (1Pét 2,18), <http://szentiras.hu/SZIT/1Pt2>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:17.

apostoli tiltakozással, amikor ezt kellett tennünk; többször és őszintén buzdítottuk katolikus népünket a törvényes engedelmességre, az imádságra, a türelemre és a békére. És a katolikus nép követett bennünket, megszólalásunk a mély társadalmi és politikai megrázkódtatás idején a nemzeti egyetértés értékes tényezője lett.

A háború kitörésekor mindenki másnál jobban sajnálkoztunk ezen a fájdalmas tényen, mert a háború mindig igen súlyos szerencsétlenség, amelyet sokszor a kétes előnyök sem tudnak ellensúlyozni, hiszen a mi küldetésünk a kiengesztelődés és a béke: *et in terra pax*³. A háború kezdetétől fogva az ég felé emeltük a kezünket, hogy legyen már vége. Ezekben a pillanatokban pedig XI. Piusnak azokat a szavait ismétéljük, amelyeket akkor mondott, amikor a nagyhatalmak kölcsönös gyanakvása majdnem újabb háborút robbantott ki Európában: „mi a békéért kiáltunk, a békét áldjuk meg, a békéért imádkozunk”. Isten a tanúja annak, hogy mennyi erőfeszítést tettünk a háborúval mindig együtt járó rombolás csökkentésére.

Békefogadalmainkkal együtt nagylelkűen megbocsátunk üldözőinknek és mindenkinek kifejezzük együttérzésünket. És a csatamezők fölött az Apostol szavát idézzük fiainknak a front mindkét oldalán: „Isten a tanúm, hogy mennyire vágyakozom mindnyájatok után Krisztus Jézus szeretetében”.⁴

Azonban a béke az „isteni, nemzeti, társadalmi és egyéni rend békessége, amely mindenkinek biztosítja a helyét és mindenkinek megadja azt, ami megilleti, Isten dicsőségét minden kötelesség fölé helyezi és az isteni szeretetből a testvérek szolgálatát vezeti le”. És bár az emberi természet és a Gondviselés rendelése folytán – anélkül, hogy mind a mai napig helyettesíteni lehetne valami mással – a háború az emberiség egyik legfélelmetesebb csapása, néha mégis az egyetlen, hősies eszköze annak, hogy visszahelyezzék a dolgokat az igazságos rendbe és a béke országába. Ezért az Egyház, bár a Béke Fejedelmének gyermeke, megáldja a harci jelvényeket, ezért alapította a lovagrendeket és ezért szervezett keresztes hadjáratokat a hit ellenségei ellen.

Most azonban nem erről van szó. Az Egyház nem akarta ezt a háborút és nem is keresett rá alkalmat, nem is gondoljuk szükségesnek, hogy megvédjük a spanyol Egyházat a külföldi lapokban megjelent bírálatokkal szemben, melyek szerint hadviselő fél lenne. Kétségtelen, hogy több ezer gyermeke, lelkiismerete és hazaszeretete parancsának engedelmeskedve személyes felelőssége tudatában felkelt, hogy megmentse a vallás és a keresztény igazságosság alapelveit, amelyek évszázadokon keresztül alakították a nemzet életét; de aki azzal vádolja az Egyházat, hogy kiprovokálta ezt a háborút vagy összeesküvést szőtt a kirobbantásáért, vagy hogy nem tett semmit, amikor módja lett volna megakadályozni, az nem ismeri vagy meghamisítja a valóságot.

Ez a spanyol püspöki kar, a spanyol Egyház álláspontja a mostani háborúval kapcsolatban. Zaklatták és üldözték, mielőtt kitért volna; az egyik harcoló fél őrzöngésének fő áldozata volt; könyörgésével, buzdításaival és befolyásával nem szűnt meg azon dolgozni, hogy csökkentse a károkat és lerövidítse a megpróbáltatás napjait.

És ha ma, együttesen, véleményt fogalmazunk meg a spanyolországi háború igen bonyolult kérdésében, az elsősorban azért van, mert ugyan a háború politikai és társadalmi jellegű, nagyon súlyos hatást gyakorolt a vallásra, és kezdettől fogva világosan megmutatkozott, hogy az egyik hadviselő fél a katolikus vallás megszüntetésére törekszik Spanyolországban, ezért mi, katolikus püspökök nem hallgathattunk anélkül, hogy elhagytuk volna Urunk, Jézus Krisztus javainak védelmét és magunkra vontuk volna a *canes muti*⁵ félelmetes jelzőt, amellyel a próféta azokat

³ „És békesség a földön” (Lk 2,14), <http://szentiras.hu/SZIT/Lk2>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:19.

⁴ Fil 1,8, <http://szentiras.hu/SZIT/Fil1>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:21.

⁵ „Néma kutyák” (Iz 56,10), <http://szentiras.hu/SZIT/Iz56>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:24.

bírálja, akik, bár beszélniük kellene, hallgatnak az igazságtalanság láttán; másrészt pedig azért fogalmazzuk meg véleményünket, mert a spanyol Egyház, vagyis a spanyol püspöki kar harccal kapcsolatos álláspontját torz módon értelmezték külföldön: az egyik vezető politikus egy külföldi katolikus magazinban egyenesen az aggastyánnak minősített spanyol érsekek szellemi sötétségének tudja be az Egyház álláspontját, az érsekek mindenüket a monarchiának köszönhetik és fegyelmi és engedelmisségi okokból a nemzeti mozgalom számára kedvező irányba sodorták a többi püspököt, mások vakmerőséggel vádolnak bennünket, amikor egy parancsuralmi rendszer érdekében kockáztatjuk az Egyház lelki rendjét, amelynek szabadságát kötelesek vagyunk védeni.

Nem, erre a szabadságra elsősorban szolgálatunk gyakorlása érdekében tartunk igényt; ebből ered az összes szabadságjog, amelyet az Egyház számára követelünk. Ennek következtében nem köteleztük le magunkat senkivel – személyekkel, hatalmi szervekkel vagy intézményekkel – szemben, még akkor sem, ha egyeseknek megköszönjük a vesztünkre törő ellenséggel szemben nyújtott oltalmat és püspökökként és spanyol állampolgárokként készek vagyunk együttműködni azokkal, akik a békés és igazságos rend helyreállításán fáradoznak Spanyolországban. Egyetlen politikai erő sem mondhatja majd, hogy valaha is eltántorodtunk ettől az irányvonaltól.

4. A háborút megelőző öt év

Mindenekelőtt kijelentjük, hogy ezt a háborút azoknak a vakmerősége, tévedése, sőt talán rosszindulata vagy gyávasága okozta, akik meg tudták volna előzni, ha igazságosan kormányozták volna a nemzetet.

Más, kevésbé fontos okok mellett az 1931-es törvényhozás, majd kormányzati módszereivel a végrehajtó hatalom volt az, amely mindent megtett annak érdekében, hogy történelmünket durván a nemzeti szellem természetével és igényeivel, illetve az országunkban túlsúlyban lévő vallásos érzülettel teljesen ellentétes irányba térítse el. Az Alkotmány és a szellemét kifejtő laikus törvények erőszakos és ismételt támadást jelentettek a nemzettudat ellen. Isten jogainak semmibevétele és az Egyház zaklatása következtében társadalmunk jogrendjében és társadalmi életének leglényegesebb részében, a vallásban gyengült meg. A spanyol nép, amely nagyrészt megőrizte ősei élő hitét, legyőzhetetlen türelemmel fogadta az igazságtalan törvények által okozott sorozatos sérelmeket; azonban vezetői vakmerősége a sérelmekkel együtt a visszautasítás és a tiltakozás szellemét is elültette a nemzet lelkébe egy olyan társadalmi hatalommal szemben, amely sérti a legalapvetőbb, Istent és az állampolgári öntudatot megillető igazságosságot.

Ugyanakkor az állami hatóságok sokszor a csöcseléknak engedték át a hatalom gyakorlását, néha súlyos esetekben is. A Madridban és vidéken 1931 májusában felgyújtott templomok, az 1934 októberi zavargások, különösen Katalóniában és Asztúriában, ahol hetekig az anarchia uralkodott; az 1936 februárjától júliusáig terjedő időszak, amikor 411 templomot romboltak le vagy szentségtelenítették meg és körülbelül 3000 politikai-szociális merényletet követtek el, mindezek az események előrevetítették a közhatalom teljes összeomlását, amely gyakran elbukott a funkcióit átvevő titkos erőkkel szemben.

Demokratikus politikai rendszerünk az állami önkény és a népakaratot felborító kormányzati kényszerítés miatt felmorzsolódott, így a politikai gépezet a nemzet politikai többségével került ellentétbe, amikor a legutóbbi parlamenti választásokon, 1936 februárjában a jobboldal ugyan több mint félmillió szavazattal megelőzte a baloldalt, mégis 118 mandátummal kevesebbet kapott a Népfrontnál, mivel teljes tartományok választási jegyzőkönyveit semmisítették meg, így már eleve tönkretették a parlament legitimitását.

És miközben népünk a társadalmi kötelek megglazulása miatt fokozatosan szétesett, gaz-

daságunk elvérzett, cél nélkül megváltoztatták a munkaritmust, rosszindulatúan gyengítették a társadalmi védekezés intézményeit, egy másik erős ország, Oroszország, csatlakozva az itteni kommunistákhoz, a színház és a mozi felhasználásával, egzotikus rítusokkal és szokásokkal, intellektuális megbabonázással és anyagi vesztegetéssel előkészítette a nép lelkét a forradalom kirobbantására, amelyet szinte pontosan előrejeleztek.

1936. február 27-én, közvetlenül a Népfront diadala után, az orosz Komintern rendelkezett a spanyol forradalom kirobbantásáról és hatalmas összegekkel pénzelte a forradalmat. Aztán május 1-jén Madridban több száz fiatal követelt nyilvánosan „bombákat és pisztolyokat, lőport és dinamitot a közelgő forradalomhoz”. Ugyanazon hónap 16-án a PSOE⁶ valenciai székházában összeültek az SZSZKSZ képviselői a III. Internacionálé spanyol küldötteivel, és megállapodásuk 9. pontjában a következőt határozták el: „a 25. számú, aktív rendőrügynökökből álló madridi körzet megbízása olyan politikusok és katonák kiiktatásával, akik fontos szerepet játszhatnak az ellenforradalomban”. Eközben a forradalmi milíciák Madridtól a legeludogtabb falvakig katonai kiképzést kaptak és bőségesen felfegyverezték őket, olyannyira, hogy a háború kitörésekor már 150 000 támadó és 100 000 védekező katonát számláltak.

Minden bizonnyal helytelennek tűnik Nektek, Tisztelendő Testvérek, hogy egy püspöki dokumentumban ilyen tényeket sorolunk fel. Szívesebben helyettesítettük volna őket politikai jogi érvekkel, amelyek igazolhatnak egy nemzeti ellenállási mozgalmat. Isten nélkül, aki a társadalom életének alapja és csúcsa kell, hogy legyen; hatóság nélkül, amelynek rendteremtő és a polgári jogrendet fenntartó funkcióit senki nem helyettesítheti; a befolyásos nemzetközi ügynökök által irányított istenteleneket és lelkiismeretleneket szolgáló anyagi erővel Spanyolország minden bizonnyal anarchiába csúszik, ez pedig a közjó, a társadalmi igazságosság és rend ellentéte. Ide jutottak az országnak azok a részei, amelyeken nemcsak elkezdődött, hanem folytatódott is a marxista forradalom.

Ezek a tények. Tessék összevetni őket Szent Tamásnak⁷ az erőszakos önvédelemhez való jogról szóló tanításával és hirdessen mindenki igazságos ítéletet. Minden bizonnyal tagadhatatlan, hogy a konfliktus kitörésekor, maga a közjó – a vallás, az igazságosság, a béke – forgott súlyos veszélyben; a társadalmi tekintélyek és a nép legjobb elemei, a bölcs emberek összessége felismerte ezt a közveszélyt. Ami az Angyali Doktor⁸ által közölt harmadik, a bölcs embereknek a siker esélyéről való meggyőzéséről feltételt illeti, ezt bizzuk a történelem ítéletére: egyelőre a tények nem mondanak ellent neki.

Válaszoljunk egy külföldi magazinnak a meggyilkolt papokkal kapcsolatos rövid megjegyzésére, amelyet a Spanyolország által elszenvedett társadalmi felfordulás minden eseményére ki lehetne terjeszteni. A megjegyzés arra vonatkozik, hogy ha nem került volna sor a felkelésre, nem szenvedett volna kárt a közbéke: „A vörösök túlkapásai ellenére – olvassuk – tény, hogy ha Franco nem kelt volna fel, a meggyilkolt papok százai vagy ezrei életben maradtak volna és tovább végezték volna a lelkekben Isten művét”. Nem írhatjuk alá ezt a kijelentést, minthogy tanúi vagyunk a spanyolországi helyzetnek a konfliktus kitörésekor. Az igazság ennek az ellenkezője, hiszen dokumentumokkal bizonyított tény, hogy a készülőben lévő marxista forradalom – amely az egész országban kitört volna, ha nagy részében nem akadályozta volna meg a polgári-katonai mozgalom – a katolikus papság valamint jelentős jobboldali személyek kiirtását, az ipar államosítását és a kommunizmus meghonosítását tervezte. Idén januárban egy anarchista vezető

⁶ Partido Socialista Obrero Español (Spanyol Szocialista Munkáspárt)

⁷ Aquinói Szent Tamás (1226–1274)

⁸ Aquinói Szent Tamás (1226–1274)

a következőt közölte a világgal a rádión keresztül: „meg kell mondani a dolgokat úgy, ahogy vannak, az igazság pedig nem más, mint hogy a katonák megelőztek minket, hogy megakadályozzák, hogy kirobbantsuk a forradalmat”.

Ezen írás első megállapításaként szögezzük tehát le, hogy a spanyol állampolgárokkal szemben öt éven keresztül elkövetett vallási és társadalmi erőszak nagyon súlyos veszélybe sodorta magát a közzót és hatalmas feszültségeket keltett a spanyol nép lelkében; hogy a jogi eszközök kimerültével a nemzet tudatában volt annak, hogy a rend és a béke fenntartására nem maradt más eszköze, mint az erőszak; hogy a törvényesnek tekintett hatóságoktól idegen erők eldöntötték, hogy felforgatják a kialakult rendet és erőszakkal meghonosítják a kommunizmust; végül pedig, hogy az események végzetes logikája miatt Spanyolországnak csak a következő választási lehetősége maradt: vagy összeeszik a pusztító kommunizmus korábban megtervezett és elrendelt végső támadása alatt, ahogy ez azokban az országrészekben történt, ahol nem diadalmaskodott a nemzeti mozgalom, vagy gigászi erőfeszítéssel megpróbál ellenállni, megszabadulni a borzalmas ellenségtől, megmenteni társadalmi életének és nemzeti sajátosságainak az alapelveit.

5. A katonai felkelés és a kommunista forradalom

Tavaly július 18-án történt a katonai felkelés, ezzel kitört a még ma is tartó polgárháború. Azonban jegyezzük meg, először, hogy a katonai lázadás kezdetétől fogva nem nélkülözte a tisztességes nép közreműködését, hiszen nagy tömegek csatlakoztak a mozgalomhoz, amelyet ezért polgári-katonainak lehet minősíteni; másodsor pedig, hogy nem lehet szétválasztani ezt a mozgalmat és a kommunista forradalmat, ha a háború természetét méltóképpen akarjuk megítélni. Mindkettő az összeütközés kezdőpontjában található, kezdettől fogva a két Spanyolország megosztottságát jelzik, amelyek aztán a csatamezőkön harcolnak majd egymással.

És még egy megjegyzés: a mozgalom elindítása előtt szervezői nem mulasztották el felszólítani a közhatalmat, hogy jogi eszközökkel szálljon szembe a küszöbön álló marxista forradalommal. A próbálkozás hatástalan volt és kitört a konfliktus, amelyben a polgári-katonai erők az első pillanattól nem annyira az őket visszaszorítani próbáló kormányzati erőkkel ütköztek össze, mint inkább egyes elszabadultan őrjögő népi milíciákkal, amelyek, legalábbis elbújva a kormányzati passzivitás mögé, beférkőztek a hadsereg parancsnokságába és nemcsak azt használták fel, amit törvénytelenül birtokoltak, hanem az állami fegyverraktárakat is, pusztító lavinaként rontottak rá mindarra, ami a társadalom tartószerkezetét adja.

Ilyen módon reagáltak a kormányzati körök a polgári-katonai felkelésre. Természetesen a kormányhoz hű erők ellentámadásáról van szó; mindenekelőtt azonban a hozzájuk csatlakozó anarchista erőkkel együtt folytatott harcról, ezek az erők a háború végéig együtt fognak küzdeni. Az egész világ tudja, hogy Oroszország beférkőzött a kormányhadseregbe, részt vesz a vezényelésben és, ugyan megőrizte a látszatot, hogy a Népfrent kormányoz, a fennálló társadalmi rend felforgatása révén kezdeményezte a kommunista rendszer meghonosítását. A nemzeti mozgalom legitimitásának megítélésekor nem lehet majd eltekinteni ezeknek az – ahogy a madridi kormány egyik minisztere mondta – „ellenőrizhetetlen anarchista milíciáknak” a közreműködésétől, melyeknek az ereje szinte már felülkerekedett a nemzeten.

És mivel Isten egy jól elrendezett társadalom legmélyebb alapja – így volt ez a spanyol nemzet esetében is – a kommunista forradalom, szövetségben a kormánycsapatokkal, mindenekelőtt istenellenes volt. Az 1931-es Alkotmányon alapuló törvényhozási ciklus végül minden isteni dolognak az elpusztításával zárult. Most hagyjuk azoknak a személyes közbelépését, akik nem tudatosan harcoltak ezen zászló alatt; csak az események általános fejlődési irányát vázoljuk.

Ezért alakult ki a lelkekben egy vallási jellegű reakció, válaszul az istentelenek nihilista és romboló tevékenységére. Spanyolország pedig két nagy harcoló pártra oszlott, amelyek szinte a kötőanyagává váltak a két mélyen népi áramlatnak; körülöttük és velük együttműködve pedig önkéntes és kiegészítő milíciák, valamint utóvédszolgálatok formájában polarizálódtak a nemzetet megosztó ellentétes erők.

Vagyis a háború olyan, mint egy fegyveres népszavazás. Az 1936 februári választások fegyvertelen harca, melynek során az ország önkényes és lelkiismeretlen kormánya olyan győzelemhez juttatta a forradalmi erőket, amelyet az urnáknál nem ért volna el, a polgári-katonai küzdelem révén egy két irányzatra oszlott nép kegyetlen harcává alakult: a felkelők oldalának lelki irányzata, amely a rend, a társadalmi béke, a hagyományos civilizáció és a haza védelmére kelt, sok helyen pedig jól láthatóan a vallás védelmére is; másrészt a materialista, vagy marxista, kommunista vagy anarchista irányzat, amely Spanyolország régi civilizációját összes elemével együtt az orosz szovjetek vadonatúj „civilizációjával” akarta helyettesíteni.

A háború további fejleményei elhanyagolható mértékben módosították a jellegét: a kommunista internacionalizmus spanyol területen sietett a marxista hadsereg és nép segítségére; természetes védelmi igények és nemzetközi jellegű megfontolások miatt pedig más külföldi országok fegyverekkel és emberekkel siettek a hagyományos Spanyolország segítségére. Azonban a lényeg változatlan, bár a mélyen népi küzdelem immár nemzetközi jelleget öltött.

Ezért írhatták éles szemű megfigyelők háborúnkról a következő sorokat: „versenyfutás a bolsevizmus és a keresztény civilizáció között”. „Új és talán döntő szakasz a Forradalom és a Rend között elkezdődött harcban”. „Nemzetközi harc nemzeti hadszíntéren; a kommunizmus rettenetes küzdelmet folytat a félszigeten, ettől függ Európa sorsa”.

Mindössze egy történelmi vázlatot nyújtottunk, amelyből a következő megállapítás következik: a polgári-katonai felkelés eredetileg a minden civilizációra jellemző alapelvek védelmének nemzeti mozgalma volt; fejlődése során egy olyan kormányt szolgáló erőkkel szövetkező anarchia ellen védekezett, amely kormány nem tudta vagy nem akarta védelmezni ezeket az alapelveket.

Ebből az alábbi megállapítások következnek:

Először: az Egyház, békés lelkülete és annak ellenére, hogy nem akarta a háborút és nem is vett részt benne, nem lehetett közömbös a harcban: ezt megakadályozta tanítása és szellemisége, önfenntartási ösztöne és az oroszországi példa. Az egyik oldalon száműzték Istent, akinek művét az Egyháznak kell megvalósítani a világban, olyan nagy kárt okoztak az Egyháznak, személyek, dolgok és jogok tekintetében, amelyet talán még egy intézmény sem szenvedett el a történelemben; a másikon, bármilyen emberi hibák fordultak is elő, a régi, spanyol és keresztény szellem megőrzésére tett erőfeszítés állt.

Másodszor: ugyanakkor az Egyház nem azonosulhatott olyan cselekedetekkel, irányzatokkal vagy szándékokkal, amelyek a jelenben vagy a jövőben elkorcsosíthatják a nemzeti mozgalom nemes arculatát, eredetében, megnyilvánulásaiban vagy céljaiban.

Harmadszor: kijelentjük, hogy a polgári-katonai felkelés kettős értelemben vert gyökeret a nép tudatában: egyrészt hazafias értelemben, mivel benne látta Spanyolország felemelésének és végső pusztulása elkerülésének a lehetőségét; vallási értelemben pedig azért, mert őt tekintette az Isten ellenségeinek az ellehetetlenítésére hivatott erőnek, valamint hite és vallásgyakorlása garanciájának.

Negyedszer: egyelőre Spanyolországban nincs más remény az igazságosság és a béke, valamint a belőle származó javak helyreállítására, mint a nemzeti oldal győzelme. Talán ma még inkább így van ez, mint a háború elején, mert az ellenkező oldal, kormányuk tagjainak minden erőfeszítése ellenére, nem nyújt garanciát a politikai és társadalmi stabilitásra.

6. A kommunista forradalom jellemzői

A kommunista forradalom elkezdődött, így hát helyénvaló, hogy részletesen jellemezzük. A következő megállapításokra szorítkozunk, amelyek alaposan bizonyított tényekből következnek, ezek közül sok teljesen megbízható, rendelkezésünkre álló írásos és képes tájékoztatókból származik. Megjegyezzük, hogy a kommunista uralom alól felszabadult területen kívül alig van kellőképpen hiteles információforrásunk. A vörös hadsereg fegyverei még számos tartományt ellenőriznek; még kevés ismerettel rendelkezünk az ezekben elkövetett igen nagy számú és igen súlyos erőszakos cselekményekről.

Amikor globális ítéletet akarunk alkotni a spanyol kommunista forradalom túlkapasáiról, megállapítjuk, hogy a nyugati népek történetében nem ismert a kollektív téboly ilyen mértékű tombolása, sem pedig Isten, a társadalom és az emberi személy alapvető jogai ellen néhány hét alatt elkövetett merényletek hasonló mennyisége. Nehéz lenne hasonló tények összegyűjtésével és összehasonlításával olyan történelmi korszakot vagy olyan népet találni, amely ennyi és ilyen súlyos tévelygést mutat. Történelemmel foglalkozunk, pszichológiai vagy szociális értelmezések nélkül, amelyek külön tanulmányozást igényelnének. Az anarchista forradalom „kivételes volt a történelemben”.

Hozzáteesszük ehhez, hogy a kommunista forradalom által végrehajtott tömegmészárlás és tömeges pusztítás „előre megfontolt szándékkal” következett be. A lázadás előtt nem sokkal 79 szakképzett agitátor érkezett Oroszországból. A Marxista Egység Nemzeti Bizottsága ugyanezekben a napokban minden faluban elrendelte a forradalmi milíciák felállítását. Rendszeresen került sor templomok, vagy legalábbis a berendezésük elpusztítására. Mindössze egy hónap alatt minden templomot alkalmatlanná tettek az istentiszteletek megtartására. Az Ateista Liga programjának egyik cikkelyében már 1931-ben a következő szerepelt: „népszavazást a templomok és a plébániák rendeltetéséről”; az egyik tartományi bizottság pedig a következő szabályt fogalmazta meg: „az eddig az istentisztelet céljára szolgáló helységet vagy helységeket közraktárak, nyilvános piacok, népkönyvtárak, köztisztasági- vagy fürdőházak, stb. céljára kell kijelölni, az egyes falvak szükségleteinek megfelelően”. A forradalom ellenségeinek tekintett jeles személyek kiiktatására már korábban elkészültek a „feketelisták”. Egyes listákon az első helyen a püspök szerepelt. A papokról a következőt mondta egy kommunista vezető, amikor látta, hogy a hívek meg akarják menteni a plébánosukat: „parancsunk van, hogy gyökerestül irtsuk ki őket”.

Hogy a templomok elpusztítása és a papok mészárlása totalitárius formában előre megfontoltan történt, annak ékes bizonyítéka az esetek félelmetes száma. Bár a számok még nem véglegesek, mintegy 20000-re tehető a lerombolt vagy teljesen kifosztott templomok és kápolnák száma. Csak a legyilkolt egyházmegyes papok száma, a feldúlt egyházmegyék 40%-os átlagával számolva – egyes egyházmegyékben 80% ez az arány – összesen 6000. Kutyákkal vadásztak rájuk, hegyeken keresztül üldözték őket; minden rejtkehelyen kutattak utánuk. Többnyire ítélet nélkül, azonnal ölték meg őket, kizárólag társadalmi szerepük miatt.

„Igen kegyetlen” volt a forradalom. A gyilkolás formái rettenetes barbárság jellegzetességeit öltötték magukra. A számok: több mint 300000 világi esett gyilkosság áldozatául, kizárólag politikai és különösen vallási nézeteik miatt: Madridban az első három hónapban több mint 22000-et ölték meg. Alig van olyan falu, ahol nem iktatták ki a legjelesebb jobboldaliakat. Ami a formásokat illeti: vád, bizonyítékok, többnyire ítélet nélkül. Ami a zaklatásokat illeti: sokaknak levágták a végtagjait vagy megölésük előtt szörnyen megcsonkították őket; kiszúrták a szemüket, átvágták a nyelvüket, hosszában vágták őket ketté, élve égették vagy temették el őket, fejszével ütötték agyon őket. A legnagyobb kegyetlenséget Isten szolgálival szemben alkalmazták. A tisztelet és a szeretet miatt nem szeretnénk ezt bővebben kifejtteni.

A forradalom „embertelen” volt. Nem tartották tiszteletben a női tisztességet, még a fogadalmával magát Istennek szentelt nőt sem. Meggyalázták a sírokat és a temetőket. A híres román stílusú ripolli kolostorban lerombolták a síremlékeket, többek között Szőrös Wilfred, Katalónia meghódítója és Morgades püspök, a híres kolostor helyreállítója síremlékét. Vichben meggyalázták a nagy Balmes sírját és azt olvassuk, hogy futballoztak a jeles püspök, Torras y Bages koponyájával. Madridban és az huescai régi temetőben több száz sírt nyitottak meg, hogy elrabolják a holttestek aranyfogait és aranygyűrűit. A vértanúság egyes formái az emberi érzés eltorzulását vagy megszünését feltételezik.

A forradalom „barbár” volt, amennyiben évszázadok civilizációjának az alkotását rombolta le. Több ezer műalkotást pusztított el, köztük sok világhírűt. Kifosztotta vagy felgyújtotta a levéltárakat, így lehetetlenné tette a történelem kutatását és a jogi és a társadalmi események dokumentumokkal történő bizonyítását. Több száz festővásznat szurkáltak össze késsel, több száz szobrot csonkítottak meg, több száz építészeti csodát vertek szét. Elmondhatjuk, hogy a kommunisták által uralt területeken az évszázadokon keresztül felhalmozott, elsősorban egyházi műkincseket néhány hét alatt pusztították el. A dinamit romboló hatása még a Tarragona közelében lévő barái, római kori, húsz évszázadot megért diadalívet is elérte. A toledo-i székesegyház, a Liria Palota és a Prado Múzeum híres művészeti gyűjteményeit teljesen kifosztották. Számos könyvtár veszett oda. Évszázadok során egyetlen háború, egyetlen barbár betörtés, egyetlen társadalmi megrázkódtatás nem okozott Spanyolországban a mostanihoz hasonló rombolást, amely olyan tényezőket is alkalmazott, amelyekkel korábban soha nem rendelkezett: a borzalmas, célzottan Isten dolgai ellen irányuló megsemmisítés szolgálatába állított okos szervezést és a modern szállító és romboló eszközöket, amelyek minden bűnöző számára elérhetővé váltak.

A forradalom lábbal taposta a „népek jogának” legalapvetőbb szabályait. Emlékezzünk a bilbaói börtönökre, ahol a tömeg több száz rabot gyilkolt meg embertelen módon, a hajókon és börtönökben őrzött túsokkal szemben elkövetett megtorlásokra, csupán egy háborús kudarc miatt; a tömeggyilkosságokra, amikor a szerencsétlen foglyokat összekötözték és géppuskából golyózáport zúdítottak rájuk; a védtelen városok katonailag értelmetlen bombázására.

A forradalom lényegében „spanyolelles” volt. A romboló akciókat „Éljen Oroszország!” kiáltásokkal hajtották végre, a nemzetközi kommunista zászló árnyékában. A falfeliratok, idegen személyek dicsőítése, az orosz kézben lévő katonai parancsnokságok, a nemzet idegenek javára történő kifosztása, a nemzetközi kommunista himnusz bőségesen bizonyítja a nemzeti szellem és a hazafias érzület iránti gyűlöletet.

Azonban a forradalom elsősorban „keresztényellenes” volt. Nem gondoljuk, hogy a kereszténység történetében néhány hét alatt sor került volna Jézus Krisztus és szent vallása elleni gyűlölet ilyen formájára, gondolatlanul, akarattal és szenvedéllyel. Akkor szentségtörő rombolást szenvedett el a spanyolországi Egyház, hogy a spanyol vörösöknek a moszkvai „istentelenek” kongresszusán részt vevő küldöttje elmondhatta: „Spanyolország jóval felülmúlta a szovjetek művét, mivel Spanyolországban az Egyház teljesen megsemmisült”.

Több ezer vértanút számlálunk; tanúságtételük reményt jelent szerencsétlen hazánk számára; de szinte alig találjuk a Martyrologium Romanumban a vértanúságnak olyan formáját, amelyet ne használtak volna a kommunisták, a keresztrefeszítés sem kivétel; ugyanakkor új kínzási módok jelentek meg, amelyeket a modern anyagok és gépek tettek lehetővé.

A Jézus Krisztussal és a Szent Szűzzel szembeni beteges gyűlölet elérte tetőpontját, és a több száz széthasított feszületben, a Szent Szűz állati módon meggyalázott képeiben, a bilbaói,

Isten Anyját szentségtörő módon gyalázó gúnyiratokban, a vörös lövészárkok ocsmány, az isteni titkokat nevetségessé tevő irodalmában, a szentostyák ismételt meggyalázásában megsejthetjük a pokolnak szerencsétlen kommunistáinkban megtestesült gyűlöletét. „Megesküdtem, hogy bosszút állok rajtad” – mondta egyikük a szentségtartóban rejtőző Úrnak; célzott, majd elsütötte pisztolyát, miközben így szólt: „Add meg magad a vörösöknek; add meg magad a marxizmusnak!”.

Szörnyű volt a szent ereklyék meggyalázása: Szent Narcisszus, Bayloni Szent Paszkál, Szent Beatrix de Silva, Calvo Szent Bernát és más szentek testét szétzúzták vagy elégették. A szentségtörés hihetetlen formái fordultak elő, amelyek ördögi beavatkozás nélkül szinte felfoghatatlanok. A harangokat szétzúzták és beöntötték. Az istentiszteleteket egy kis északi régió kivételével az egész kommunista területen betiltották. Nagyszámú templomot, köztük több igazi műremeket romboltak földig: ennek a galád munkának a végzésére szerencsétlen papokat kényszerítettek. Évszázadokon keresztül tisztelt híres szentképek tűntek el örökre rombolás vagy gyűjtögetés által. Sok helyhatóság polgárait az összes általuk birtokolt vallásos tárgy beszolgáltatására kötelezte, hogy azután nyilvánosan semmisítsék meg ezeket: fontoljuk meg, hogy mit is jelent ez a természetjog, a családi kötelékek és a keresztény tudat ellen elkövetett erőszak szempontjából.

Nem folytatjuk, Tisztelendő Testvérek, a kommunisták hazánkbeli működésének a kritikáját, hanem a történelemre bízunk a megtörtént események hiteles elbeszélését. Ha valaki azzal vádolna bennünket, hogy túl nyers formában jeleztük a spanyol forradalomnak ezeket a szégyenfoltjait, akkor Szent Pál példájával mentegetőznénk, hiszen ő nem átalotta rettenetes szavakkal megvédelmezni Izrael prófétáinak az emlékezetét és igen súlyos jelzőkkel illette Isten ellenségeit; vagy Szentatyánk példáját idéznénk, aki az ateista kommunizmusról szóló enciklikájában így fogalmaz: „ezt az irtózatot pusztítást olyan gyűlölettel, barbársággal és féltelenséggel viszik véghez, amilyent a mi korunkban elképzelni sem tudtunk”.⁹

Újra elmondjuk, hogy mindenkinek megbocsátunk és a lehető legnagyobb jóindulattal vagyunk irántuk. Ezt a szakaszt pedig az *Informe Oficial*-nak az első három hónap forradalmi eseményeiről szóló szavaival zárjuk: „Senki ne hibáztassa a spanyol népet, hacsak nem azért, mert eszközévé vált ezen bűncselekmények elkövetésének”... Ez a vallással és a hazai hagyományokkal szembeni gyűlölet, amelynek fokmérője a rengeteg, örökre elveszett dolog, „Oroszországból érkezett, perverz szellemű keletiek hozták”. Az „ördögi tanok” által elkápráztatott rengeteg áldozat mentiségére elmondjuk, hogy törvényes halálbüntetésük végrehajtása előtt kommunistáink túlnyomó többsége kiengesztelődött atyáik Istenével. Mallorcán csak két százalékuk halt meg bűnbánat nélkül; a déli területeken nem több, mint húsz százalék, északon pedig a tíz százalékot sem érte el az arányuk. Ez bizonyítja, hogy népünk megtevesztés áldozata lett.

7. A nemzeti mozgalom és jellemzői

Jellemezzük most vázlatosan a „nemzetinek” nevezett mozgalmat! Úgy gondoljuk, hogy jogos ez az elnevezés. Először is, a szelleme miatt; mert a spanyol nemzet túlnyomó többsége idegenkedett attól az államtól, amely képtelen volt alapvető szükségleteinek és törekvéseinek megtestesítésére; a mozgalmat pedig reménysugárként fogadta az egész nemzet; a fel nem szabadított területek még várják, hogy megtörjön az őket elnyomó kommunista erők páncélja. Célját tekintve is nemzeti a mozgalom, mivel olyan államszervezetben igyekszik megmenteni és fenntartani egy nép életerejét, amely méltóan tudja folytatni történelmét. A valóságot és a

⁹ XI. Pius *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikája, 1937. március 19., <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Divini%20Redemptoris.pdf>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:51.

spanyol állampolgárok általános vágyakozását fejezzük ki; nem jelöljük meg a megvalósításához szükséges eszközöket.

A mozgalom erősítette a hazafias érzületet a vele szembenálló erők egzotikus elképzeléseivel szemben. A haza apai érzést is magába foglal; egyfajta nagy család erkölcsi környezete ez, amelyben az állampolgár teljesen kibontakozhat; a nemzeti mozgalom szeretetáramlatot határozott meg, amely Spanyolország neve és történelmi lényege köré koncentrálódott, elvetve a romlásunkat okozó idegen elemeket. És mivel az atyai szeretet, amikor a mi Urunk és Istenünk Jézus Krisztus szeretete által természetfölöttivé vált, megérinti a keresztény szeretet csúcsait, az igazi szeretet kitörésének legfőbb kifejeződését láttuk, amikor több ezer spanyol „Éljen Spanyolország!”, „Éljen Krisztus Király!” kiáltással ontotta vérért.

A nemzeti mozgalmon belül virágzott ki több ezer spanyol, papok, szerzetesek és világiak vértanúságának a csodálatos jelensége – igazi vértanúság, ahogyan a pápa mondta; ennek a véres tanúságtételnek kell majd megihletni azoknak a cselekedeteit, akik a fegyverek elhallgatása után, békés körülmények között egy új állam felépítésének mérhetetlen politikai felelősségét fogják vállalni.

A mozgalom biztosította a rendet az általa ellenőrzött területeken. Hasonlítsuk össze azoknak a területeknek a helyzetét, ahol a nemzeti mozgalom kerekedett felül, azokéval, amelyek még kommunista uralom alatt állnak. Utóbbiakra illik Bölcs Salamon szava: „Ubi non est gubernator, dissipabitur populus”;¹⁰ papok, templomok, istentisztelet, igazságszolgáltatás és tekintély nélkül szörnyű anarchia, éhség és nyomor prédájává válnak. Ellenben a háborús erőfeszítések és szörnyű fájdalom közepette a többi terület a belső rend nyugalmát éli, igazi tekintély védnöksége alatt, amely a társadalmi élet termékenységét ígérő igazságosság, a béke és a haladás kezdete. Míg a marxista Spanyolországban Isten nélkül élnek, a sértetlen vagy visszafoglalt területeken buzgón végzik az istentiszteleteket és a keresztény élet új megnyilvánulásai rügyeznek és virágnak.

Ez a helyzet lehetővé teszi, hogy igazságos és békés rendszert reméljünk a jövőre nézve. Nem szeretnénk jóslásokba bocsátkozni. Igen súlyos problémákkal küzdünk. A társadalmi kötelek meglazulása; a romlott politikai erkölcsök; az állampolgári kötelek ismeretének a hiánya; a valóban katolikus tudat hiányos kialakulása; a nagy nemzeti problémáink megoldásával kapcsolatos társadalmi megosztottság; a helyzetük és képzettségük alapján a nemzeti újjáépítés művében részt venni hivatott válogatott férfiak ezreinek kegyetlen gyilkosságok révén történő kiiktatása; a minden polgárháborút kísérő gyűlölet és inség; az állammal kapcsolatos idegen ideológia, amely el akarja szakítani az államot a keresztény eszméktől és befolyástól; mindez óriási nehézséget okoz majd, amikor az új Spanyolországot régi történelmünk törzsébe akarjuk oltani és új életre akarjuk kelteni. Azonban abban reménykedünk, hogy a hatalmas meghozott áldozat erejével újra meg fogjuk találni igazi nemzeti szellemünket. Fokozatosan érzük el ezt, olyan törvényhozás által, amelyben a kultúra, az erkölcs, a társadalmi igazságosság és az Istent megillető hódolat és tisztelet terén a keresztény érzés uralkodik.

Elsősorban Istennek szolgáljanak Spanyolországban, ez az alapfeltétele annak, hogy igazán jól lehessen szolgálni a nemzetet.

¹⁰ Ahol nincs vezető, ott szétszóródik a nép. Aquinói Szent Tamás: *De regno*, vö. Péld 11,14 és Péld 29,18, <http://szentiras.hu/SZIT/Peld11> és <http://szentiras.hu/SZIT/Peld29>. Hozzáférés: 2016.01.07., 21:58.

8. Válaszolunk néhány kritikára

Nem lenne teljes a levelünk, Tisztelendő Testvérek, ha nem válaszolnánk néhány, külföldről érkező kritikára.

Azzal vádolták az Egyházat, hogy a népmozgalom elől a templomaiba menekült és ebből következett a papok lemeszárlása és a templomok lerombolása. – Nemmel válaszolunk erre. A templomokba váratlanul törtek be, szinte minden régióban egyszerre, és ez a papok lemeszárlásával egyidejűleg következett be. A templomok azért lángoltak, mert Isten házai voltak, a papokat pedig azért ölték le, mert Isten szolgálói voltak. Rengeteg bizonyíték van erre. Az Egyház nem volt agresszor. A nép fő jótévedője volt, elméjébe véste tanítását és elősegítette a társadalmi igazságosságot. Ártatlan, békés, védtelen áldozatként esett el ott, ahol az anarchista kommunizmus uralkodott.

Azt kérdezik tőlünk külföldről, hogy igaz-e, hogy az Egyház Spanyolország területének a harmadát birtokolta és a nép azért kelt fel, hogy megszabaduljon az egyházi elnyomástól. – Névetséges vád ez. Az Egyház mindössze néhány jelentéktelen parcellát, papi házakat és oktatási épületeket birtokolt, és az utóbbi időben az állam még ezek közül is elkobzott néhányat. Az Egyház összes spanyolországi birtoka szent kötelezettségek ellentételezéseként szükségleteinek még a negyedét sem fedezné.

Azzal vádolják az Egyházat, hogy vakmerően és elfogultan belekeveredett a nemzetet megosztó küzdelembe. Az Egyház mindig az igazságosság és a béke oldalára állt, és a közjó érdekében bármilyen helyzetben együttműködött az államhatalommal. Nem kötődött senkihez, legyenek azok pártok, személyek vagy irányzatok. Mindenki és minden felett álló helyzetéből következően teljesítette kötelességét, hogy a szeretetre tanítson és buzdítson, és mély fájdalommal vette tudomásul nagyszámú eltévelyedett gyermeke üldözését vagy visszautasítását. Számos írásra és tényre hivatkozunk, amelyek alátámasztják ezeket a megállapításokat.

Azt mondják, hogy ez a háború osztályok háborúja és az Egyház a gazdagok oldalára állt. – Akik ismerik a háború okait és jellegét, tudják, hogy nem így van. Tudják, hogy bár az igazságosság és a jótékonyság kötelességének a területén voltak hanyagságok – ezeket az Egyház elsőként tette szóvá – a dolgozó osztályok hatékony törvényi védelem alatt álltak és a nemzet elindult a javak igazságosabb elosztásának egyenes útján. Az osztályharc más országokban főtőzőbb, mint Spanyolországban. Éppen Spanyolországban menekült meg a háborútól a szegény régiók nagy része, és ott volt több kegyetlenkedés, ahol nagyobb gazdagságban és jólétben élt a nép. Nem szabad elfeledkezni haladó szociális törvénykezésünkről és virágzó, jóléti és támogató, köz- és magán, keresztény és spanyol eredetű intézményeinkről sem. A népet megvalósíthatatlan ígérekkel csapták be, amelyek nemcsak az ország gazdasági életével összeegyeztethetetlenek, hanem bármilyen szervezett gazdasági élettel is. Ebből következik a sértetlen régiók jóléte és a kommunista ellenőrzés alá került régiókat hatalmába kerítő nyomor.

A spanyolországi háború, ahogy mondják, nem több, mint a demokrácia és az etatizmus egyetemes harcának egy epizódja; a nemzeti mozgalom diadala az állam rabszolgájává fogja tenni a nemzetet. A spanyol Egyház – olvassuk egy külföldi magazinban – a madridi kormányzati üldözés és azoknak a szolgálata közül, akik olyan politikai irányzatokat képviselnek, amelyeknek semmi közük a kereszténységhez, a szolgásgót választotta. – Nem ez a dilemma merült fel az Egyház számára országunkban, hanem a következő: az Egyház, mielőtt teljesen elpusztulna a kommunisták kezétől, ahogy az általuk ellenőrzött területeken történt, egy olyan hatalom oltalmát érzi, amely eddig minden társadalmi alapelvet biztosított, tekintet nélkül bármilyen politikai irányzatra.

Ami a jövőt illeti, nem tudjuk előre megmondani, hogyan fog végződni a harc. Mindenesetre kijelentjük, hogy nem azért kezdték a háborút, hogy egy megalázott nemzetet önkényuralmi államba kényszerítsenek, hanem azért, hogy feltámadjon a nemzeti szellem a régi idők lendületével és keresztény szabadságával együtt. Bizunk a politikai vezetők bölcsességében, hogy nem akarnak majd idegen mintákat másolni az eljövendő spanyol állam megszervezésekor, hanem figyelembe veszik a nemzeti élet igényeit és az elmúlt századok által kijelölt pályát. Minden jól elrendezett társadalom mély alapokon nyugszik és belőlük él, nem pedig importált különc eszmékből, amelyek ellentétesek a nemzeti szellemmel. Az élet erősebb a programoknál és egy bölcs vezető nem kényszerít a nemzetre olyan programot, amely megerősokolja belső erőit. Elsőként sajnálkoznánk azon, ha egy parlament felelőtlen önkényét a nemzettől idegen diktatúra szörnyű önkénye váltaná fel. Jogosan reménykedünk abban, hogy nem így lesz. Ami Spanyolországot a jelenlegi igen nehéz helyzetben megmentette, az éppen az életünket alakító évszázados alapelvek tartóssága volt, és az a tény, hogy a nemzet széles rétege kelt ezek védelmére. Hiba lenne megszakítani a nemzet szellemi pályáját és nem valószínű, hogy ebbe a hibába esünk.

Azzal vádolják a nemzeti mozgalom vezetőit, hogy hasonló bűncselekményeket követnek el, mint a Népfront vezetői. „A fehér hadsereg,” – olvassuk egy megbízható külföldi katolikus folyóiratban¹¹ – „elfogadhatatlan eszközökhöz folyamodik, amelyek ellen tiltakoznunk kell... A rendelkezésünkre álló információk összessége azt mutatja, hogy a nemzeti Spanyolországban fehérterror uralkodik ugyanazokkal a szörnyűségekkel, amelyek szinte mindegyik forradalmi terrort jellemzik... Az elért eredmények elhanyagolhatónak tűnnek a módszeresen megszervezett kegyetlenkedések mellett, amelyekre a csapatok bizonyítékot szolgáltatnak”. – A tisztelt cikkíró igen rosszul van tájékoztatva. Minden háborúban vannak túlkapások; kétségtelen, hogy ilyenek a nemzeti mozgalomnál is előfordulhattak; egy irgalmatlan ellenség támadásai ellen senki sem védekezik teljes lelki nyugalommal. A keresztény igazságosság és szeretet nevében elítélünk minden, tévedésből vagy aljas emberek által elkövetett túlkapást, amelyet a külföldi közvélemény módszeresen eltúlzott, ugyanakkor azt is megmondjuk, hogy a vélemény, amelyet helyesbítünk, nem felel meg a valóságnak, és kijelentjük, hogy a két oldal között leküzdhetetlen távolság van, ami igazságosságukat, közigazgatásukat és ezek gyakorlatát illeti. Inkább azt mondanánk, hogy a Népfront igazságossága az Isten, a társadalom és az emberek ellen elkövetett szörnyű erőszakosság története. Nem létezhet igazságosság, ha kiiktatják Istent, aki minden igazságosság kezdete. Őlni az ölés kedvéért, rombolni a rombolás kedvéért; kifosztani a nem hadviselő ellenfelet, mindez a polgári és a katonai cselekvés alapelvevé vált, az egyik oldalról joggal ki lehet jelenteni ezt, a másikat nem lehet vele igazságtalanság nélkül vádolni.

Néhány szó a baszk nacionalizmus problémájáról, amelyet oly kevésbé ismernek és amelyet meghamisítottak és amelyből a nemzeti mozgalom ellen kovácsoltak fegyvert. – Minden csodálatunk baszk testvéreinké polgári és vallásos erényeik miatt. Minden szeretetünk az övék az őket sújtó nagy szerencsétlenség miatt, amelyet sajátunknak tekintünk, mert a hazáé. Minden sajnálkozásunk az övék, mert történelmük egy súlyos pillanatában vezetőik értelme elhomályosult. De minden rosszallásunk is az övék, mert nem hallották meg az Egyház szavát és így bennük valóra váltak a pápának a kommunizmus elleni enciklikájában megfogalmazott szavai: „miként használják ki a [katolikusok közti] vitát a számban gyakran csekély fölforgatók, kiéleltik azt és a katolikusok egyik pártját a másik ellen kijátsszák”. – „Akik a katolikusok közt a szakadásokat kiszélesíteni igyekeznek, rettentő felelősséget vonnak magukra Isten és az ő Egyháza előtt.” – „A kommunizmus maga rossz. Semmiféle téren nem szabad vele közreműködni, ha a keresztény

¹¹ Valószínűleg a *Sept* vagy a *Vie Intellectuelle* című francia lapról van szó.

kultúrát megmenteni akarjuk.” – „Minél ősibb és magasabb valamely ország keresztény kultúrája, amelybe a kommunizmus beférkőzni tud, annál szörnyűbb pusztításban tombolja ki magát az istentelenek gyűlölete.”¹²

Egy nagy példányszámú külföldi magazin kijelentette, hogy Spanyolországban a nép azért távolodott el a papoktól, mert ez utóbbiak az uralkodó osztályból származnak; és azt is, hogy nem akarja megkeresztelni a gyerekeit a megemelt illeték miatt. Az első kijelentésre azt válaszoljuk, hogy a különböző spanyolországi szemináriumokban a hivatások összetétele a következő: összes papnövendék 1935-ben: 7401; nemesek: 6; gazdagok, 10000 peseta fölötti vagyonnal: 115; szegények vagy majdnem szegények: 7280. A másodikra válaszolva elmondjuk, hogy a rezsimváltás előtt a katolikus szülők megkereszteletlen gyerekeinek az aránya az egy tízezredet sem érte el; az illeték igen csekély, a szegényeknek pedig nem kell fizetni.

9. Befejezés

Tisztelendő Testvérek, azzal a kéréssel zárjuk hosszúra nyúlt levelünket, hogy sirassátok velünk együtt Spanyolország nagy nemzeti katasztrófáját, amelyben az igazságossággal és a békével együtt a keresztény civilizáció és élet oly sok értéke veszett el, a közjönak és a Város erényes életének az alapja, amelyről az Angyali Doktor¹³ beszél. A politikai, gazdasági és társadalmi rendben elfeledett igazság és erény ezt a kollektív szerencsétlenséget hozta ránk. Rosszul kormányoztak bennünket, mert, ahogy Szent Tamás mondja, Isten a a nép bűnei miatt engedi meg, hogy a képmutató ember kormányozza.

Irgalmatokhoz csatoljátok imáitok és híveitek imáinak a szeretetét; hogy tanuljunk a büntető leckéből, amellyel Isten megpróbált bennünket: azért, hogy hazánk gyorsan újjáépüljön és be tudja tölteni jövőbeli küldetését, amelynek azok az előfutárai, akik teljesítették az előző századokban; azért, hogy mindenki erőfeszítéseivel és imáival megfékezzük a kommunizmusnak ezt az ársját, amely próbálja megsemmisíteni az isteni és az emberi szellemet, azokat a pólusokat, amelyek egyedül tartották meg az eddig létezett civilizációkat.

És cselekedeteiteket a spanyolországi dolgokról szóló igazság szeretetével tegyétek teljessé! „Non est addenda afflictio afflictis”;¹⁴ gyötrelmeink azáltal is fokozódtak, hogy nem értették meg érzelmeinket. Sőt egyesek hazugsággal, álnoksággal, a tények elferdítésével növelték gyötrelmeinket. Még azt a tiszteletet sem adták meg, hogy áldozatnak tekintettek volna bennünket. Az értelmet és az igazságosságot ugyanazon a mérlegen mérték, mint a talán valaha látott legnagyobb esztelenséget és igazságtalanságot. Ugyanakkora hitelt adtak a fizetett újságnak, a szemtelen brosúrának vagy az áruló spanyol írásának, aki becsmélve hurcolta a világban hazája nevét, mint a főpapok szavának, a moralista lelkiismeretes tanulmányának vagy a felhalmozódott tényeknek, amelyek az emberi történelem gyalázatát jelentik. Segítsetek nekünk az igazság terjesztésében! Az igazság jogai elévülhetetlenek, főleg amikor a nép becsületéről, az Egyház hírnevéről, a világ üdvösségéről van szó. Segítsetek nekünk levelünk tartalmának terjesztésével, figyeljétek a katolikus sajtót és propagandát, igazítsátok ki a hibáit, ha közönyös vagy ellenséges! Az ellenséges ember bőségesen vetett konkolyt: segítsetek nekünk bőségesen jó magot vetni!¹⁵

Engedjétek meg nekünk egy utolsó kijelentést! Isten tudja, hogy Krisztusban mennyire

¹² XI. Pius *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikája, 1937. március 19., <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Divini%20Redemptoris.pdf>. Hozzáférés: 2016.01.07., 22:08.

¹³ Aquinói Szent Tamás (1226–1274).

¹⁴ Nem szabad újabb csapással sújtani az elgyötörteket.

¹⁵ Vö. Mt 13,24-30, <http://szentiras.hu/SZIT/Mt13>. Hozzáférés: 2016.01.07., 22:12.

szeretjük azokat és teljes szívből megbocsátunk azoknak, akik anélkül, hogy tudták volna, mit cselekszenek, igen súlyos károkat okoztak az Egyháznak és a hazának. A mi gyermekeink ők. Istenhez könyörgünk értük vértanúink, a tíz püspök, a több ezer pap és a katolikus hívők érde-
meiért, akik nekik megbocsátva haltak meg, valamint felidézzük a mélységes fájdalmat, amelyet Spanyolországunk elszenved. Imádkozzatok, hogy hazánkban kialakuljon a gyűlölet, egymásra találjanak a lelkek és újra egyes legyünk mindannyian a szeretet kötelékében. Emlékezzetek meg meggyilkolt püspökeinkről, a sok ezer papról, szerzetesről és világi hívőről, akik kizárólag azért hullottak el, mert Krisztus kiválasztott katonái voltak; és kérjétek az Urat, hogy nagylelkű vértanúságuk magja bő termést hozzon. Egyikükről sem lehet tudni, hogy ingadozott volna a vértanúság pillanatában; ezrek mutattak példát a legkitűnőbb hősiességből. Hervadhatatlan dicsősége ez Spanyolországunknak. Imádkozzatok velünk együtt és földünk felett, amelyet ma testvéreink vére öntöz, újra a keresztény béke szivárványa fog ragyogni és egyszerre épül újjá oly dicső egyházunk és oly termékeny hazánk.

És az Úr békéje legyen mindannyiunkkal, hiszen mindannyiunkat az egyetemes béke nagy művére hívott el, amely Isten országának építése a világban, Krisztus teste, vagyis az Egyház építése által, amelynek püspökeivé és pásztoraivá rendelt minket.

Spanyolországból írunk Nektek, megemlékezve elhunyt és a hazától távol lévő testvéreinkről Urunk, Jézus Krisztus Legdrágább Vérének Ünnepe, 1937. július 1-jén.

ISIDRO GOMÁ Y TOMÁS bíboros, toledo-i érsek; EUSTAQUIO ILUNDAIN Y ESTEBAN bíboros, sevillai érsek; PRUDENCIO, valenciai érsek; MANUEL, burgosi érsek; RIGOBERTO, zaragozai érsek; TOMÁS, santiago-i érsek; AGUSTÍN, granadai érsek, almeriai, guadixi és jaéni apostoli kormányzó; JOSÉ, mallorcai püspök; ADOLFO, córdobai püspök, a Ciudad Real-i Püspöki Priorátus apostoli kormányzója; ANTONIO, astorgai püspök; LEOPOLDO, madrid-alcalá-i püspök; MANUEL, palenciai püspök; ENRIQUE, salamanca-i püspök; VALENTÍN, solsonai püspök; JUSTINO, urgeli püspök; MIGUEL DE LOS SANTOS, cartagenai püspök ; FIDEL, calahorra-i püspök; FLORENCIO, orensei püspök; RAFAEL, lugoi püspök; FÉLIX, tortosai püspök; FR. ALBINO, tenerifei püspök; JUAN, jacai püspök; JUAN, vichi püspök; NICANOR, tarazonai püspök, tudelai apostoli kormányzó; JOSÉ, santanderi püspök; FELICIANO, plasenciai püspök; ANTONIO, kerszonészoszi püspök, ibizai apostoli kormányzó; LUCIANO, segoviai püspök; MANUEL, curioi püspök, Ciudad Rodrigo-i apostoli kormányzó; MANUEL, zamorai püspök; LINO, huescai püspök; ANTONIO, tuyi püspök; JOSÉ MARIA, badajoz-i püspök; JOSÉ, geronai püspök; JUSTO, oviedoi püspök; FR. FRANCISCO, coriai püspök; BENJAMÍN, mondoñedoi püspök, TOMÁS, osmai püspök; FR. ANSELMO, teruel-albarracín-i püspök; SANTOS, avilai püspök; BALBINO, málagai püspök; MARCELINO, pamplona-i püspök; ANTONIO, kanári-szigeteki püspök; HILARIO YABEN, sigüenzai káptalani helynök; EUGENIO DOMAICA, cádizi káptalani helynök; EMILIO F. GARCÍA, ceutai káptalani helynök; FERNANDO ÁLVAREZ, leóni káptalani helynök; JOSÉ ZURITA, valladolidi káptalani helynök

HAMERLI PETRA

hamerli.petra@gmail.com

történész, PhD-hallgató

(Pécsi tudományegyetem – Università degli Studi di Roma „La Sapienza”)

A katolikus egyház a spanyol polgárháború első hónapjaiban

Silvio Sericano nunciussága, 1936. június 11. – november 4.

*—The Catholic Church During the First Months of the Spanish Civil War
The Nunciature of Silvio Sericano, 11 June–4 November 1936 —*

ABSTRACT During the Spanish Civil War (1936–1939) the Catholic Church has been in a difficult situation. The persecution of the religion in Spain has begun after the proclamation of the Second Republic (from 1931), which the nationalist groups of General Francisco Franco wanted to demolish with a revolution. When the Civil War outbreak, the Nuncio in Madrid was Silvio Sericano (11 June–4 November 1936) who – though the strict censure – sent several telegrammes and reports to the Apostolic Holy See. These documents can be found in the Historical Archive of the Second Section of the Vatican’s Secretariat of State (Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato). After he left Madrid, Sericano wrote a valid final report to the Secretary of State, Eugenio Pacelli, in which he detailed not only the events, but also his personal impressions. In my paper I would like to delineate the situation of the Spanish Catholic Church in the first months of the Civil War based on these documents.

KEYWORDS Spanish Catholic Church in 1936, Silvio Sericano, Persecution, Spanish Civil War, Communism in Spain

DOI 10.14232/belv.2016.3.4 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Hamerli Petra (2016): A katolikus egyház a spanyol polgárháború első hónapjaiban. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 54–63. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A spanyol polgárháború (1936–1939), illetve a háborúba való nemzetközi beavatkozás történetét Magyarországon és külföldön egyaránt számos aspektusból feldolgozták már. Magyarországon a háború eseményei, a spanyol–magyar kapcsolatok és a spanyol–olasz viszony a Spanyolországgal foglalkozó hazai történetek jóvoltából már kellően feltártak. A magyarság körében azonban kevésbé ismert az, hogy miként alakult a spanyol katolikus egyház helyzete a belviszály idején. Bár a spanyol polgárháborús mártírokról és az időszakban jellemző egyház-üldözésről születtek már külföldön monográfiák,¹ ezek nem támaszkodnak a Vatikán Államok Közötti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában – Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato – található forrásokra. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy Silvio Sericano madridi apostoli nunciának (1936. június 11–november 4.) a nevezett levéltárban fellelhető táviratai, és a Madridból való elutazását követően készült beszámolója alapján képet adjak arról, hogy a háború első hónapjai milyen megpróbáltatásokkal jártak az egyház számára.

1. A katolikus egyház Spanyolországban a polgárháborút megelőzően

Az 1936. július 18-án kirobbant köztársaság-ellenes katonai felkeléssel kezdődő, három éven át húzódo spanyol polgárháború alatt – különösen annak első hónapjaiban – a katolikus egyház tagjai üldözésnek és atrocitások sorozatának voltak kitéve az ország azon területein, amelyeket a harcok érintettek.² Bár a klasszikus értelemben vett egyházüldözés a háború kirobbanásával egy időben jelentkezett, az egyház tevékenységét már az 1931. április 14-én kikiáltott Második Köztársaság kormánya is korlátozni igyekezett. A nevezett kormány elvetette az államvallás létezését, és egy sor olyan intézkedést hozott, amelyek korlátozták a hitéletet.³

Ezeket a rendelkezéseket a Második Köztársaság 1931. december 9-én kelt alkotmánya fogalmazta meg, amelynek öt cikkelye foglalkozott olyan kérdésekkel, amelyek az egyházat is érintették. A 3. cikkely kimondta, hogy Spanyolországnak nincs egyetlen, hivatalos vallása, amellyel az alkotmány szakított a felekezeti állam eszményével, s egyúttal kimondta az állam és az egyház különválasztását is. Ennek pozitív olvasata jelent meg a 27. cikkelyben, amely garantálta a lelkiismereti- és vallásszabadságot, utóbbit a közérkölc követelményeinek figyelembe vételével. Ugyanez a paragrafus tartalmazta azt is, hogy a hitélet magánügyként kezelendő, és a nyilvános vallásgyakorlásra a kormány jóváhagyása mellett nyílik lehetőség. A 26. cikkely azon túl, hogy a vallási felekezeteket egyesületként tekintendő szervezeteknek nyilvánította – s így az egyesületekre vonatkozó törvények alá helyezte őket –,⁴ a cikkely kilátásba helyezte azoknak a szerzetesrendeknek a felosztatását és vagyonuk elkobozását, amelyeket a kormány veszélyesnek talált az állam működésére nézve. Ez a jezsuita rendre vonatkozott.⁵ A többi szerzetesrendre vonatkozó intézkedéseket úgy lehetne összefoglalni, hogy az alkotmány különleges törvénnyel tette államilag ellenőrizhetővé a tevékenységüket.⁶ Ezek a cikkelyek közvetlenül érintették a vallási életet, s – noha a 26. paragrafus javarészt a katolikus egyház ellen hozott intézkedéseket

¹ A legutóbbi 2015-ben (MARIO ARTURO IANNAONE (2015): *Persecuzione: la repressione della Chiesa in Spagna fra Seconda Repubblica e guerra civile* (1931–1936). Torino, Lindau.) jelent meg.

² RANZATO 1988. 196.

³ IANNAONE 2015. 3–4.

⁴ Soós 2010. 70–71.

⁵ COPPOLA 200. 222.

⁶ Soós 2010. 72.

– megfigyelhető, hogy az alkotmányban foglaltak az összes felekezetet hátrányosan érintették. Az egyházat érintő, két rövidebb cikkely a válás intézményét vezette be (43. cikkely), illetve a hitoktatást vonta állami felügyelet alá (48. cikkely).⁷

Az Apostoli Szentszék nyilvánvalóan a katolikust államvallásként elismerő, 1851-es konkordátum súlyos megsértéseként értékelte az alkotmányt,⁸ és igyekezett fellépni ellene. Érdeemes megjegyezni, hogy a Második Köztársaság kikiáltásakor a Vatikán vonakodott elismerni az új kormányt – noha később megtette ezt –, ami nagy valószínűséggel hozzájárulhatott a katolikusokat sújtó intézkedésekhez.⁹

Kezdetben a spanyol társadalom nem ellenezte ezeket az intézkedéseket, miután a köztársasági kormány propagandájának eredményeképpen a nép olyan intézményként tekintett az egyházra, amely kizárólag a gazdagok és az arisztokrácia érdekeit szolgálja.¹⁰ A háború alatt azonban ez a tendencia megváltozott, és a spanyolok vallásos érzületét elmélyítette az egyházi személyek ellen elkövetett kegyetlenségek megtapasztalása.¹¹

2. Silvio Sericano feljegyzéseinek háttere

A spanyol polgárháborút elindító, Francisco Franco tábornok és társai által kirobbantott, köztársaság- és kormányellenes felkelésre – annak ellenére, hogy váratlanul érte a madridi kormányt – a már feltárt adatok tanúsága szerint lehetett számítani. A Marokkó spanyol részén fekvő Tanger városában állomásozó olasz katonai attasé, Giuseppe Luccardi már június elején arról informálta kormányát, hogy Spanyolországban küszöbön áll egy katonai felkelés.¹² Pár nappal a megmozdulás előtt Franco levélben kérte Benito Mussolini olasz miniszterelnök támogatását, biztosítva a Ducét arról, hogy a segítség fejében kész fasiszta berendezkedésű kormányzatot létrehozni Spanyolországban. Bár az ajánlat, amely két fasiszta hatalom létét helyezte kilátásba a Mediterráneum térségében, kétségtelenül kecsegtetőnek bizonyult, Mussolini először mégis nemet mondott,¹³ később azonban mégis Franco támogatása mellett döntött. Ennek oka kettős volt. Egyrészt Franco mellett foglalt állást Németország is, másrészt pedig Franciaország a köztársaságiaknak ígért támogatást,¹⁴ akiknek győzelme – Mussolini vélekedése szerint – kommunizmusba vinné Spanyolországot, veszélyt jelentve az egész mediterrán régióra.¹⁵

Mussolini vélekedése helytállónak bizonyult, a háború első hónapjaiban valóban jelentkeztek a szélsőséges eszmék a térségben, amelyek képviselői az arisztokrácia mellett az egyházat is üldözésnek vetették alá. A klérus tagjait ért atrocitások végett XI. Piusz pápa (1922–1939) egyre

⁷ Uo.

⁸ COPPOLA 2007. 222. A konkordátum megegyezés az állam és az egyház között, amely kölcsönös érdekű viszonyokat szabályoz. (CANTORI 2016. 180.) Az egyház célja a konkordátumok megkötésével a tevékenységének ellátásához szükséges függetlenség és jogi garanciák biztosítása. (Uo. 189.)

⁹ TRYBUS 2011. 27.

¹⁰ RANZATO 1988. 209.

¹¹ Uo. 215.

¹² KATONA 2005. 13.

¹³ KATONA 2011. 228–229.

¹⁴ KATONA 2005. 14.

¹⁵ KATONA 2011. 227.

kevésbé volt a köztársasági államforma híve Spanyolország területén,¹⁶ és mind a pápai állam hivatalos sajtóorgánuma, a *L'Osservatore Romano* útján, mind Domenico Tardini vatikáni államtitkár személyes, a római spanyol követségen tett nyilatkozatai által határozott tiltakozását fejezte ki a történetk végett, ám eredménytelenül.¹⁷ Az olasz kormány – amelynek a spanyol polgárháborúban való részvételére ezért is tértem ki – igyekezett elősegíteni a papság elmenekülését Spanyolországból, jó néhány egyházi méltóságot megmentve a börtöntől.¹⁸

Tanulmányomnak nem célja a spanyol polgárháború közismert eseményeinek bemutatása. Szempontunkból annyit fontos kiemelni, hogy a háborús évek alatt, 1936 és 1939 között egy időben két kormány működött Spanyolországban. A köztársaságiak kormánya, amelynek miniszterelnöke Manuel Azaña volt, Madridban székel, a nacionalista ellenkormány pedig Burgosban alakult meg Franco vezetésével.¹⁹ Az Apostoli Szentsek, bár elviekben inkább a nacionalistákkal szimpatizált, az óvatos diplomácia jegyében 1938-ig nem ismerte el a burgosi kormányt, s meghagyta a madridi nunciaturát.²⁰ Ennek élén 1936. június 11–november 4-ig Silvio Sericano állt, aki szép számmal küldött táviratokat a vatikáni államtitkárságnak a polgárháború egyházi vonatkozásban is jelentős eseményeiről, és novemberi távozását követően részletes beszámolót is készített Eugenio Pacelli bíboros államtitkár²¹ számára. Ezek a Vatikán Államok Közötti Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában (Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato) találhatóak.

3. A katolikus egyház helyzete a polgárháború első hónapjaiban Sericano feljegyzései alapján

Sericano 1937. január 11-én küldte el záró beszámolóját Pacellinek, amelyben – mint azt a nuncius maga is megfogalmazta – a történetk részletes bemutatására törekedett.²² A forradalom kirobbanásának híre 1936. július 18-án reggel érte el Madridot, ám a lakosság körében – amely ekkorra már hozzászokott a különböző, katasztrófákat bejelentő rémhírekhez – nem keltett különösebb riadalmat. A helyzet súlyosságára csak akkor kezdett ráeszmélni a város, amikor Madrid hirtelen el lett vágva mindennemű kommunikációs csatornától, amelyen keresztül hírek érkezhettek volna az ország más területeiről.²³ Sericano így emlékezett vissza az első estére:

„Aznap 18 órakor felkeresett az »El Debate« című katolikus lap egyik szerkesztője, aki elmondta nekem, hogy az újság főszerkesztője, De Louis úr küldte őt a nunciaturára azzal a közlendővel, hogy a helyzet rendkívül súlyos és a nunciatura veszélyben van. Ezért azt tanácsolta, hogy hagyjam el a nunciaturát és keressék menedéket valamely másik követségen, ám az ne a német, az olasz, vagy a portugál nagykövetség legyen, amelyek szintén veszélyben vannak, miután

¹⁶ MARQUINA 2006. 230–231.

¹⁷ Uo. 235.

¹⁸ Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato: S.RR.SS. Affari Ecclesiastici Straordinari: AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 262. ff. 93–94 verso; a továbbiakban: v. 3588/36. (Aláírás nélkül) Cianónak, 1936. szeptember 26.

¹⁹ HARSÁNYI 2014. 215.

²⁰ COPPOLA 2007. 251.

²¹ 1939 és 1958 között pápa, XII. Piusz.

²² S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r (recto). Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 63 v-r.

²³ Uo. f. 63 v-r

a tömeg megrohamozta őket. (...) Azt feleltem erre, hogy ismerve a vörösök [a köztársaságiakat ezzel az elnevezéssel illetve az ellenzékük – H. P.] rosszakaratát, semmi nem lepne meg engem, még a legrosszabb sem. (...) ha az Úr akarata az, hogy kellemetlenség érje a személyemet, úgy az itt történjen, azon a helyen, ahová rendeltettem, ezért nem szándékozom elhagyni a nunciatúrát.”²⁴

A polgárháború első napjaiban számos egyházi épület a köztársasági–nacionalista összecsapás áldozatául esett, főként a bombatámadások következtében.²⁵ Madrid egyik leghíresebb templomát, a Szent András katedrális is felgyújtották, amiről Sericano részletesen beszámolt:

„Délután [1936. július 19-én – H. P.] történtek az első, templomokat érintő tüzesetek. Ezek közül a saját szememmel, minden mozzanatát tekintve egyet láttam, nevezetesen az impozáns Szent András templom felgyújtását, amely mintegy 200 méterre található a nunciatúra épületétől. (...) Milícia-csapatok (így hívták a felfegyverzett vörösöket) futottak végig a templom utcáján, a néhány járóelőnek megparancsolták a visszavonulást, és a városnegyed lakóinak elrendelték, hogy csukják be az ablakokat. Ezalatt lőtték a templomot, úgy téve, mintha saját magukat védenék egy, a templomban rejtőző ellenség ellen, miközben egyértelmű volt, hogy nem tartózkodik ott senki. Ez a komédia, ha hívhatom így, körülbelül egy órán át tartott. A nunciatúra legfelső emeletén elhelyezkedő dolgozószobám ablakából figyelemmel kísérhettem az eseményeket, és mialatt a lövöldözés okain tűnődtem, 19 óra tájékán – nagy meglepetésemre – észrevettem, hogy felfegyverzett emberek és asszonyok közelednek a templom terére, mintha mi sem történt volna. 19:30 körül hosszú tapsvihart hallottam, és néhány pillanat múlva fekete füstoszlop szállt fel ebből a művészetileg is csodálatos templomból. Nyilvánvalóan a lövés volt az egyezményes jel, amellyel a tömeget odahívták, hogy asszisztáljanak egy vallási műemlék felgyújtásának barbár előadásához.”²⁶

²⁴ Uo. f. 63 r.–64 v. Saját fordítás (a továbbiakban is, minden idézett, olasz és spanyol nyelvű szöveg esetében.) Verso le 18 di detto giorno venne a visitarmi un Redattore del giornale cattolico „El Debate”: Mi disse che lo inviava alla Nunziatura il Direttore del medesimo giornale, Sig. De Luis, per dirmi che la situazione era gravissima, che la Nunziatura era in pericolo e che mi consigliava ad allontanarmi dalla Nunziatura cercando rifugio presso altra ambasciata, che non fosse però quella tedesca, italiana o portoghese, perchè anch’esse in pericolo di essere prese d’assalto della folla. (...) Risposi al medesimo Redattore che, al corrente com’ero dei malvagi propositi dei rossi, non mi avrebbe recato meraviglia (f. 63 r) alcuna qualunque eccesso, anche i peggiori. (...) se era nei disegni della Divina Provvidenza che qualche cosa di sgradevole avesse dovuto capitare alla mia persona, preferivo che ciò mi fosse accaduto là al mio posto, e che non intendevo perciò di allontanarmi dalla Nunziatura. (f. 64 v.)

²⁵ RANZATO 1988. 200.

²⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v–r . Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. ff. 64 r.–65 v. Nel pomeriggio ebbe luogo il primo incendio di chiese. Di tali incendi ho avuto occasione di assistere personalmente, in tutte le sue fasi, ad uno: quello della magnifica Chiesa di Sant’Andrea, situata a circa 200 metri dalla Nunziatura. (...) Gruppetti di miliziano (così si chiamarono in seguito i rossi armati), percorrendo le vie che fanno capo a detta Chiesa, ordinavano ai pochi passanti di ritirarsi, ingiungevano agli abitanti di quel quartiere popolare di chiudere le finestre, e sparavano all’impazzata contro la Chiesa medesima, comportandosi nei loro movimenti come per dare l’impressione che essi si difendevano contro un preteso nemico, annidato in quella Chiesa; mentre era evidente che in quella Chiesa non si trovava nessuno. (f. 64 r.) Tale commedia, se così si può chiamare, durò per circa un’ora. Potei seguirne attentamente lo svolgimento dalla finestra del mio studio, situato al piano superiore della Nunziatura medesima, e mentre mi chiedevo il perchè di tutta quella sparatoria, verso le 19 con mia sorpresa ho incominciato a notare qua e là nelle vie sottostanti uomini disarmati ed anche donne, come se nulla accadesse, si avviavano tranquillamente verso il piazzale di detta Chiesa. Alle 19 e ½ (f. 64 r.) circa, udii distintamente un prolungato applauso della folla, e pochi istanti dopo una colonna di fumo nerastro si innalzava da quella artistica Chiesa, in preda alle fiamme. Evidentemente la sparatoria era il segnale convenuto per richiamare sul luogo il maggior numero di spettatori per assistere al barbaro spettacolo di un monumento d’arte e di culto in fiamme. (f. 65 v.)

A tüzeset után – mint a tudósításból kiderül – a nunciatúrát is megrohamozták az anarchisták – akiket Sericano sok esetben azonosít feljegyzéseiben a köztársaságiakkal –, molesztálva az ott élő és dolgozó embereket.²⁷ Erről Sericano korábban táviratban is tudósított, kifejtve, hogy az egyházi illetőségűek napról-napra növekvő veszélynek vannak kitéve, és valósággal menekülni kényszerülnek a „vörösök” elől.²⁸

Az összecsapások első két napja alatt – Sericano beszámolója szerint – mintegy húsz templomot felgyújtottak, a többi pedig kizsákmányolták, meggyalázták, vagy elfoglalták a szélsőségesek. A bombatámadások során azonban a nacionalisták is számos egyházi épületet károsítottak. Az egyházi tulajdonban lévő egyéb épületeket – néhány apácázárdától eltekintve – szintúgy világi célokra használták fel, és akadt olyan is, amelyben ateista múzeumot rendeztek be. A plébániák levéltárait javarészt elpusztították, az egyházi személyeket pedig kegyetlenül meggyilkolták, bebörtönözték, vagy elüldözték.²⁹ Az egyházat üldöző anarchisták feltehetően azt a látszatot kívánták kelteni, hogy az egyház elpusztítható és véges.³⁰

Sericano, mint az Apostoli Szentszék követe, természetesen tiltakozott az egyházüldözés ellen. Nem lévén sem telefonos, sem személyes összeköttetésre lehetősége a külügyminisztériummal, levélben fordult Augusto Barcia külügyminiszterhez, hogy tájékoztassa a „szomorú helyzetről”.³¹ A jegyzék így szól:

„Több templom, vallási intézmény és kollégium, mint a Katedrális, a Fájdalmas Szűzanya, Szent András, San Cayetano, San Lorenzo templomai, és a piarista iskolák...stb. pár óra alatt a lángok martalékává lettek. A tüzeseteket számos pap és szerzetes letartóztatása követte, annak ellenére, hogy mindannyian távol állnak a politikától, és nem ápolnak kapcsolatot a politikai pártokkal. Több kolostorban házkutatást végeztek mondvacsinált ürügyekkel, átvizsgálva azok nyilvántartásait. A vallási szertartásokat megzavarták és megszakították, a hívek csak titokban gyakorolhatják a vallásukat. Az egyház helyzete, mint látható, igen szomorú és nyomorúságos. Mindez rövid időn, mindössze 48 órán belül történt ennek a nemes nemzetnek a fővárosában. A régi idők keresztényüldözése ez, a civilizált új világban.”³²

A tiltakozó jegyzék végén Sericano annak a reményének adott hangot, hogy a kormány „gyorsan elrendeli az atrocitások megszüntetését, és hatékonyan alkalmazza a szükséges biztonsági intézkedéseket, hogy ne ismétlődhessenek meg hasonló esetek; továbbá készen áll orvosolni az igazságtalanságokat.”³³

²⁷ Uo. f. 65 r.

²⁸ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. Copia dei cifrati di Mons. Silvio Sericano (Incaricato d’Affari Nunziatura Apostolica). f. 19 v. 1936. július 26.

²⁹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v–r . Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 66 v.

³⁰ RANZATO 1988. 213.

³¹ CANOSA 2009. 65.

³² S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v–r . Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 67 v. „Numerosos templos, Iglesias y colegios religiosos, como la Catedral, las parroquias de Nuestra Señora de los Dolores, San Andrés, San Cayetano, San Lorenzo el Beato Orozco, Escuelas Pias, etc..., se han visto reducias en pocas horas a un montón de cenizas, presa de las devastadoras llamas. A estos incendios ha venido a unirse la detención de numerosos sacerdotes y religiosos, alejados en absoluto de la política y sin relación ninguna con los partidos políticos; varios y insistentes registros de conventos, particularmente de religiosos, llevados a cabo bajo los más fútiles pretextos; el culto público interrumpido en absoluto, y los sacerdotes y los fieles forzados a cumplir clandestinamente sus deberes religiosos, casi, diría, como en los tristes y a la par gloriosos tiempos de la primitiva Iglesia. Todo esto ha sucedido en el breve espacio de cuarenta y ocho horas en la capital de esta noble Nación, faro esplendente que en tiempos pasados irradió la civilización cristiana a un nuevo mundo.”

³³ Uo. f. 67 v. „rapidamente cursará la oportunas órdenes para cortarlos (tales desmanes), adoptando las

A tiltakozó jegyzék válasz nélkül maradt. Bár a gyújtogatás és a papságot ért atrocitások az idő múltával mérséklődtek az első napokhoz képest, végeredményben a polgárháború hatalmas veszteséget okozott az egyháznak. Noha a nacionalisták szerették volna megnyerni ügyüknek a klérust és vele együtt a pápai államot, a harcok hevében ők is kárt tettek az egyházi épületek épségében.³⁴ 1936. augusztus 20-ára mintegy húsz templom lett a lángok martalékává, s a katonák a parókiák nagy részét kifosztották. A többi templomot a vörös csapatok elfoglalták és bezárták, illetve profán módon átalakították a funkciójukat. A szélsőségesek ugyancsak megszállták a püspöki palotát, a papképző szeminárium épületét, valamint a katolikus lapok, könyvek kiadóit. Nem kímélték a szerzetesrendek tulajdonában lévő intézményeket sem. A papság nagy részét – beleértve a püspököket is – menekülésre kényszerítették. Akiket sikerült elfogniuk, azokat letartóztatták, vagy a saját házukban, illetve nyilvánosan, megalázó módon kínozták meg őket. A vallásgyakorlást Madrid egész területén megtiltotta a köztársasági kormányzat, amely az arisztokrácia tagjai, valamint a jobboldali beállítottságú személyek ellen is hasonló intézkedéseket alkalmazott. Ezen felül egyre erősödött a cenzúra a híradások tekintetében is.³⁵

Nem voltak nagyobb biztonságban a püspököknél és a szerzeteseknél a nunciatúra tisztségviselői sem. Kezdetben magánházakban rejtőztek el annak érdekében, hogy ne legyenek kitéve a kommunisták folyamatos molesztálásainak, azonban nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a köztársaságiak a privát lakások átkutatását is elkezdjék. Miután minden papot letartóztattak, akit ott találtak, a tisztségviselők Sericanohoz fordultak, kérve, hogy rejtse el őket a nunciatúrán. Sericano örömmel fogadta őket.³⁶

„Itt közösen éltük az életünket. Reggel mindannyian szentmisén vettünk részt, néhány hívő társaságában, akik titokban, még az ebben rejlő veszély ellenére is a szentségek elé járultak.”³⁷

Ez alátámasztja azt a korabeli meglátást, miszerint az egyháziak kegyetlen meghurcolásával a köztársaságiak éppen a terveik, vagyis az egyház gyengítésének ellenkezőjét érték el, ugyanis az események növelték a vallásos érzületet a lakosság körében. Különösen azért imádkoztak sokan, hogy mihamarabb véget érjen a polgárháború.³⁸

A házkutatások természetesen nem elsősorban a papság ellen irányultak, hanem sokkal inkább a civil lakosságot sújtották:

„Megkezdődött a magánlakások módszeres, aprólékos átkutatása, amelyet milícia-csapatok végeztek, utcáról utcára, házról házra, szobáról szobára, különös tekintettel a pincékre és a padlásokra. Mindegyik házat gondosan átvizsgálták, nem kevesebb, mint 3–4 alkalommal: először eldugott fegyvereket kerestek, másodsorra egykori katonák, illetve proletariátus-ellenesek után kutattak, végül értékes tárgyak, kompromittáló iratok reményében túrták fel a bútorokat, matracokat, takarókat...stb.”³⁹

eficaces medidas de seguridad necesarias, para que no tengan que repetirse hechos como los aludidos, y sean prontamente reparadas las injusticias cometidas.”

³⁴ RANZATO 1988. 200–202.

³⁵ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 263. ff. 30–32 v. N. 195/26. Sericano beszámolója Pacellinek, 1936. augusztus 20.

³⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r. Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. ff. 67 r–68 v.

³⁷ Uo. f. 68 v-r. In casa si faceva vita comune. Al mattino avevamo tutti il conforto di celebrare la Santa Messa, cui assistevano d'ordinario pochi fedeli che di nascosto, non senza pericolo personale, (f. 68 v) venivano per accostarsi ai Santi Sacramenti. (f. 68 r.)

³⁸ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 262. ff. 38–42 v. 3237/36. Dátum és aláírás nélkül.

³⁹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r. Rapporto finale di Mons. Sericano sulla

Akit csak a legkevésbé is gyanúsna találtak, arra kivégzés, lemészárlás, vagy börtön várt. Utóbbiból kétféle létezett: az állami börtönök, és a vörös csapatok által fenntartottak, amelyek jóval kegyetlenebb módon bántak az elítéltekkel, mint az államiak. A tudósítás szerint, mire Sericano elindult Spanyolországból, csak a fővárosban a köztársaságiak mintegy 20 ezer embert börtönöztek be, és több tízezret mészároltak le. Köztük a politikusok, egykori katonák, arisztokraták és értelmiségiek mellett – akiket a kommunisták ellenségeivé kiáltottak ki – egyszerű munkások is voltak, akik jobboldali párthoz tartozónak vallották magukat.⁴⁰

Augusztus elejére a helyzet tovább romlott mind az egyház, mind a civil lakosság szempontjából. A letartóztatások mindennaposakká váltak, s a bebörtönözöttek – életüket féltve – nem mertek hírt adni magukról. Ami a hitéletet illeti, a vallásgyakorlásnak még a magánjellegű formája is veszélyessé vált.⁴¹ Sericano – mint utalt rá – csak a madridi eseményeket láthatta saját szemével, azonban a cenzúrán átjutott hírekből arra következtetett, hogy Katalóniában és Toledóban – amelyek szintén a köztársaságiak által megszállt régiókhoz tartoztak – még ennél is súlyosabb lehetett a helyzet.⁴²

1936. augusztus 24-én XI. Piusz pápa – Pacelli bíboros útján – Sericano személyes véleményét kérte az ügyben, hogy szükséges-e a szentszéki beavatkozás.⁴³ A nuncius válasza szerint a közbelépés csak abban az esetben lenne lehetséges, ha a kormányerők olyan szorult helyzetbe kerülnének, hogy a lázadó hadsereg fenyegetné őket. Ha ez a helyzet létrejönne, a madridi kormány a rendfenntartó erők támogatásával nyomást tudna gyakorolni a vörös csapatokra.⁴⁴ Ez a rövid levélváltás jól érzékelteti, hogy bár a vatikáni államtitkárságban felmerült a beavatkozás lehetősége, a Szentszék – vélhetően az óvatosság jegyében – mégsem kívánta elkötelezni magát Franco és csapatai, illetőleg a burgosi ellenkormány mellett. Sericano feljegyzéseinek hangvételéből egyértelműen kiviláglik, hogy a nuncius számított arra, hogy a madridi kormány lépéseket fog tenni a háború első heteiben jelentkező anarchia és terror ellen, azonban a politikai vezetés tehetetlennek bizonyult.⁴⁵

A köztársasági kormány cselekvőképtelenségéhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy a kommunisták sokszor magukat a minisztereket is halálosan megfenyegették, és esetleges rendelkezéseiket figyelmen kívül hagyták.⁴⁶ A szocialisták maguk mögött tudhatták Spanyolország egyik népcsoportjának, a baszkoknak a támogatását is, akik abban a hitben álltak a „vörösök” mellé, hogy győzelmük esetén elnyerhetik területi autonómiájukat. Az egyébként nacionalista

guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 69 v. – *Incominciarono le perquisizioni (f. 68 r.) sistematiche delle abitazioni private: Perquisizioni minuziosissime, ripetutamente eseguite da gruppi miliziani, via per via, casa per casa, camera per camera, con particolare attenzione ai sotterranei ed alle soffitte. Tutte le abitazioni private furono in tal modo minuziosamente perquisite non meno di tre o quattro volte: Prima per vedere se vi erano armi nascoste; poi per ricercarvi ex-militari ed elementi sospetti di aversione al proletariato, e poi ancora per sequestrare valori, carte compromettenti, mobili; materassi, coperte etc...*(f. 69 r)

⁴⁰ Uo. f. 69 r.

⁴¹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. Cifrati di Sericano. Ikt sz. 29. f. 29 v. 1936. augusztus 2.

⁴² S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r. Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 70 v.

⁴³ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. Ikt. sz. 35. f. 45 v. Pacelli Sericanonak, 1936. augusztus 24.

⁴⁴ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. Ikt. sz. 32. f. 45 v. Sericano Pacellinek, 1936. augusztus 25.

⁴⁵ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. Cifrati di Sericano. Ikt. sz. 28. f. 38 v. 1936. augusztus 13.

⁴⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r. Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 70 r.

baszkok körében az egyházellenes propaganda sikeresnek bizonyult, így ők is tevékeny részt vállaltak a katolikusok üldözésében.⁴⁷

Sericano benyomása szerint a madridi kormány igyekezett véget vetni a klérus ellen folyó kegyetlenségeknek, és a köztársaság-párti politikusok próbáltak jó kapcsolatot ápolni a Szent-székkal,⁴⁸ ám ez mit sem változtatott a szélsőségesek hozzáállásán. A nemzetközi megítélés szerint a spanyolországi kommunistákat egyfelől a Szovjetunió, másfelől Franciaország támogatta. A német „Kölnische Volkzeitung” című lap egyik cikke szerint a „vörösöket” a Komintern támogatta a francia Kommunista Párton keresztül, fegyveres segítségben részesítve őket. Az Apostoli Szentsek az újsághírt illetően főként arra figyelt fel, hogy a cikk szerint a Komintern-hez sok szervezet társult, amelyek antiklerikális beállítottságúak voltak, és a templomok, vallási intézmények felszámolását célozták. A csoport tagjai rendszeresen kegyetlenségeket követtek el a szerzetesek körében. Ily módon a polgárháborún belül, annak mintegy hozadékaként a vallásháború is jelentkezett.⁴⁹

Nem enyhített a helyzeten az sem, hogy 1936. szeptember 14-én XI. Piusz Castelgandolfóban elmondott beszédében szót emelt az egyházüldözés ellen.⁵⁰ Az egyre súlyosabb veszélyt látva Giuseppe Pizzardo vatikáni államtitkár felszólította Sericano-t, hogy – miután a Vatikánban az életéért aggódnak – haladéktalanul hagyja el Madridot egy másik követségen keresztül, és meneküljön biztonságos helyre.⁵¹ A határozott rendelkezés oka az volt, hogy a Szentsek képviselői már korábban is igyekeztek távozásra bírni Sericano-t, ám ő ennek nem tett azonnal eleget. Ezt beszámolójában azzal indokolta, hogy elutazása esetén a nunciatúra tisztségviselői, akik időközben az ő személyes védelme alá helyezték magukat, még inkább ki lennének téve a katolikusokat ért atrocitásoknak.⁵²

Az októberi parancs után azonban tüstént szervezni kezdte Madrid elhagyásának kivitelezését. A nagyhatalmak követségei közül nem jöhettek szóba azok, amelyek a burgos kormányal szövetségben álló államokat képviselték, nevezetesen kizárásra került az olasz, a német és a portugál követség. Miután az Amerikai Egyesült Államok diplomáciai testülete ugyancsak távozni készült a spanyol fővárosból, csak a brit és a francia külképviselet jöhetett szóba. A két eshetőség közül a francia külügyi megbízott, René Bonjean terve tűnt kedvezőbbnek, amelynek sikere esetén Sericano Madridból közvetlenül a franciaországi Toulouse városába utazhatott volna, ahonnan könnyen át lehet jutni vonattal Olaszországba.⁵³

Az előkészületek megszervezése után Silvio Sericano 1936. november 4-én indult útnak,⁵⁴ amely egyúttal madridi nunciusi szolgálata végét is jelentette.

47 Uo. f. 71 v-r.

48 Uo. f. 72 r.

49 S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 262. ff. 10–15 v. Szám nélkül. A Kölnische Volkzeitung cikkének olasz kivonata, 1936. augusztus 14.

50 CANOSA 2009. 82–83.

51 S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260. f. 69 v. N. 47. Pizzardo Seracinonak, 1936. október 14.

52 S.RR.SS. AA.EE.SS. Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 265. ff. 63–83 v-r. Rapporto finale di Mons. Sericano sulla guerra civile in Spagna. Sericano Pacellinek, 1937. január 11. f. 77 v.

53 Uo. f. 77 v-r.

54 Uo. f. 79 v.

Összegzés

Tanulmányomban Silvio Sericano madridi apostoli nuncius feljegyzései alapján kívántam ízelítőt adni abból, hogy miként alakult a katolikus egyház helyzete a spanyol polgárháború első hónapjaiban, amelyek a harcok talán legvéresebb időszakát jelentették. Sericano épp a vörösteror idején, 1936. június 11–november 4. között teljesített külügyi szolgálatot az Apostoli Szentszék képviselőjeként. A táviratok és a beszámoló képet adnak a háború kitörésének körülményeiről, és arról is, hogy az egyháziak miként élték meg az eseményeket. Sericano célja írásaival elsősorban az volt, hogy tájékoztassa a pápai államot a spanyol polgárháború fejleményeiről. A feljegyzések kétségkívül sajátos szemszögből mutatják be az eseményeket, ami leginkább abban ragadható meg, hogy Sericano nem különítette el a köztársaságokat attól a vélhetően csak néhány főt számláló, szélsőségesen baloldali csoporttól, amely az egyházüldözésben bűnösnek tekinthető. Sericano szintén elsiklik afelett, hogy az egyházat ért anyagi károk egy része a nacionalisták számlájára írandó.

A szélsőséges politikai erők igyekeztek megsemmisíteni a katolikus egyházat Spanyolországban, azonban ez minden korlátozó intézkedés és üldöztetés ellenére lehetetlennek bizonyult. *

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Kiadatlan források

Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (S. RR. SS.). Affari Ecclesiastici Straordinari (AA. EE. SS.). Spagna IV. Pos. 889. Fasc. 260–268.

Szakirodalom

- CANOSA, ROMANO (2009): *Pacelli. Guerra civile spagnola e nazismo*. Roma, Sapere 2000 Editore.
- CANTORI, MATTEO (2016): *La Diplomazia Pontificia. Aspetti Ecclesiastico – Canonistici*. Todi, Tau Editrice.
- COPPOLA, SALVATORE (2007): *Entre la religión y la política. I rapporti della Santa Sede con talia, Germania e Spagna (1929–1945)*. Madrid, Siddhardt Mehta Ediciones.
- HARSÁNYI IVÁN (2014): *Spanyol diplomata-arc képek a budapesti spanyol képviselő történetéből (1930–1940-es évek)*. In *Hindu istenek, számi tigrisek*. Balogh András 70 éves. Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.
- IANNACONE, MARIO ARTURO (2015): *Persecuzione: la repressione della Chiesa in Spagna fra Seconda Repubblica e guerra civile (1931–1936)*. Torino, Edizioni Lindau.
- KATONA ESZTER (2005): *Spanyol–olasz kapcsolatok a második világháború alatt*. Doktori értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- KATONA ESZTER (2011): *Mussolini és a spanyol polgárháború*. *Múltunk* 22. évf. 4. sz. 226–243.
- MARQUINA, ANTONIO (2006): *El Vaticano y el estallido de la guerra civil: el Cardenal Gomá reparó el fracaso diplomático del Marqués de Magaz*. *UNISCI Discussion Papers* 28. évf. 12. sz. 229–244.
- RANZATO, GABRIELE (1988): *Dies Irae. La persecuzione religiosa nella zona repubblicana durante la guerra civile spagnola (1936–1939)*. *Movimento operaio e socialista*. 4. évf. 2. sz. 195–220.
- SOÓS ISTVÁN (2010): *A spanyol állami egyházjog és a katolikus egyház belső joga*. Doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- TRYBUS, KARL (2011): *For the Republic or the Church: The Vatican's Reactions to the Development of Spain's Second Republic in 1931*. *Bulletin for Spanish and Portuguese Historical Studies* 36. évf. 1. sz. 23–44.

KATONA ESZTER PHD

katonaeszter@gmail.com

egyetemi adjunktus (SZTE, Hispanisztika Tanszék)

„Soká születik párja – tán sohse jön világra ily andalúz, ily tiszta, kalandokban ily gazdag.”¹

García Lorca halálának nyolcvanadik évfordulójára

— “It will be a long time, if ever, before there is born / an Andalusian so true, so rich in adventure.” For the Eightieth Anniversary of the Death of García Lorca —

„Megöltek engem,
megértettem ezt, amikor a százszorszépek sikoltozásában
elmerültek a tiszta formák.
(GARCÍA LORCA 1967 (I). 371.)

ABSTRACT The death of Federico García Lorca in August 1936 was the gloomy and symbolic opening of the Spanish Civil War lasting for three years. After 1936 the strategy of the Franco regime was the endless concealment in connection with the death and work of the Andalusian poet, therefore in the first decades of the dictatorship, people were not allowed to talk about Lorca in Spain. This study analyses, on the one hand, the reason of the murder and the people responsible –by making a summary from the related bibliography–, on the other hand, it examines the interpretation of the poet’s death in the Spanish press between 1936-1975.

KEYWORDS Federico García Lorca, Spanish Civil War, Francoist Spain

DOI 10.14232/belv.2016.3.5 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Katona Eszter (2016): „Soká születik párja – tán sohse jön világra ily andalúz, ily tiszta, kalandokban ily gazdag.” García Lorca halálának nyolcvanadik évfordulójára. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 64–77. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

¹ A címadó versrészlet García Lorca *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött* című hosszúvers utolsó versszakából való, Nagy László fordításában (GARCÍA LORCA 1967 (I). 450.)

Federico García Lorca halála 1936 augusztusában a három évig elhúzódó spanyol polgárháború szomorú nyitányát jelentette. A *duendéről* szóló előadásában a költő mintha előre megjósolta volna a saját halála körül kialakult hatalmas nyilvánosságot:

„A halál minden országban befejezés. Jön, és a függöny legördül. Spanyolországban nem. Spanyolországban széthúzzák a függönyt. Nálunk sokan haláluk napjáig élnek a négy fal között, s csak akkor viszik ki őket a napra. Spanyolországban a halott holtan is sokkal élőbb, mint a világ bármely más táján: arcéle metsző, mint a borotva éle.” (GARCÍA LORCA 1967 (II). 783.)

1936 után az agyonhallgatás volt a Franco-rendszer stratégiája García Lorca halála és munkássága² kapcsán, így a diktatórikus rezsim első évtizedében Lorcaról beszélni sem lehetett Spanyolországban. Amikor H. G. Wells a londoni PEN Club nevében Granada katonai kormányzójának címzett 1936. októberi táviratában García Lorca biztonsága miatti aggodalmának adott hangot és a költő hollétééről érdeklődött, az alábbi cinikus választ kapta Antonio González Espinosától: „Federico García Lorca úr tartózkodási helye előttem ismeretlen” (VILA-SAN-JUAN 1977. 230.). Egyértelmű – állapítja meg Ian GIBSON (2008. 189.) –, hogy ekkor Lorca már halott volt, hisz ellenkező esetben a katonai vezetők világgyá kürtölték volna, hogy a költő él és épségben van.

A drákói spanyol intézkedésekkel ellentétben azonban külföldön megállíthatatlan volt García Lorca népszerűsége. Sorra jelentek meg művei spanyolul és fordításokban is, és különösen nagy szerepet vállaltak ebben olyan hispán-amerikai országok könyvkiadói, ahol sok spanyol emigráns telepedett le. Latin-Amerika legnagyobb könyvkiadójánál, a Buenos Aires-i Losadánál több kivándorolt spanyol szerzőtől jelent meg García Lorccal foglalkozó könyv. Számos kubai és mexikói publikáció is gazdagította a Lorca-irodalmat a polgárháború után. García Lorca életével és halálával kapcsolatos külföldi kutatásokat is nagyban korlátozta azonban, hogy a spanyolországi levéltárakból eltűntek a dokumentumok³, a helyszíni kutatásokra pedig gyakorlatilag az ötvenes évekig egyáltalán nem volt lehetőség.⁴ Az illegálisan Spanyolországba bekerülő kiadásoknak köszönhetően Lorca művei azonban a félszigeti honfitársakhoz is eljutottak, és ahogy a német kutató, Günter W. Lorenz megállapítja, García Lorca a Francóval szembeni ellenállás *világító tüze* lett (idézi: TOLNAI 1968. 71.).

Okok és felelősök

Miért halt meg García Lorca és kik voltak a felelősök? A kérdés ugyan egyszerűnek tűnik, azonban a megválaszolásuk korántsem az, még nyolcvan év távlatából sem. A granadai Eduardo Castro *Muerte en Granada: La tragedia de Federico García Lorca* című könyvében arról ír, hogy

² A negyvenes években a költőnek hazájában csupán néhány verse látott napvilágot irodalmi folyóiratban, illetve antológiákban. García Lorca egyre izmosabb nemzetközi hírneve mellett azonban már Franco sem mehetett el szó nélkül, így végül 1954-ben engedélyezte az első Spanyolországban megjelent García Lorca *Összes műveinek* az egy kötetes kiadását (FRANCO SALGADO-ARAUJO 1976. 78). Ugyanezen cím alatt a Buenos Aires-i Losadánál nyolc kötet látott napvilágot már 1938-ban. Az 1954-es spanyol kiadás az életrajzi kronológiában csak ennyit közöl szárazon: 1936. augusztus 19. – meghal.

³ Emiatt érthető, hogy különböző források – egészen a hatvanas évekig – eltéréseket mutatnak olyan alapadatokban is, mint például a költő születésének és halálának dátuma.

⁴ Ahogy Andrés Sorel írja *Yo, García Lorca* című könyvében: „sűrű csönd borult Víznarra. Még a gyerekeknek is megtiltották, hogy a témáról beszéljenek. Víznar és Alfacar lakóinak pedig parancsba adták, hogy ha idegenekkel találkoznak a környéken, azonnal értesítsék a *Guardia Civilt*” (idézi: LÓPEZ CASTELLÓN 1984. 50.).

a kutatásai során ő maga is – kis túlzással talán – legalább száz féle verziót hallott Lorca halálával kapcsolatban: többen állították, hogy tudják, kik ölték meg, látták, hogy hogyan halt meg és, hogy hol temették el. Mindenkinnek azonban más és más történet élt a fejében, de mindenki állította, hogy ő tudja az igazságot (CASTRO 1975. 14.). Ian Gibson is egy interjúban hasonlóan fogalmazott: „Granadában mindenki tud mindent, és senki sem tud semmit” (GUERRERO MARTÍN 1986. 21.). Számos történész és irodalmár kereste – és napjainkig is keresi – a választ a fentebb feltett kérdésre. Az ő kutatásaikat az alábbiakban megkíséreljük röviden összefoglalni.

Az igazságtalan halál politikai okainak megcáfolására többen azt hozták fel indokként, hogy García Lorca nem volt politikus, nem tartozott egyetlen politikai párthoz sem.⁵ Ez valóban igaz, azonban írásaiban és közszerepléseiben gyakran állást foglalt és egyértelműen kinyilvánította véleményét fontos társadalmi kérdésekben. A nép költője volt, a kisemmizettek oldalán állt, kék munkásoverallban vezette a köztársasági kormány által támogatott *La Barraca* egyetemistákból álló színtársulatot, antifasiszta nyilatkozatokat tett, és ráadásul Fernando de los Riósszal⁶ – a jobboldal szemében Granada leggyűlöltebb szocialistájával –, valamint több baloldali politikussal is baráti kapcsolatban állt. Ian Gibson Lorca „apolitikusságának” bizonyítékait a *Granada en 1936 y el asesinato de Federico García Lorca* című könyvének egyik mellékletében gyűjtötte egy csokorba (GIBSON 1979. 289-312.). Az ír kutató tizenhat szöveget – interjúkat, nyilatkozatokat, illetve olyan baloldali megmozdulásokat, vagy kiáltványokat, melyekhez García Lorca aláírásával csatlakozott – vizsgált meg, melyek cáfolhatatlanul bizonyítják García Lorca politikai elköteleződését. Rafael INGLADA (2015) *Federico García Lorca. Manifiestos, adhesiones y homenajes (1916–1936)* című könyve pedig számos olyan további dokumentummal egészíti ki Gibson gyűjtését, melyek a gyilkosság mögötti politikai indítékokat erősítik.

A *Yerma* 1934-es bemutatója után a szélsőjobb mellett a katolikusok között is szerzett magának García Lorca több ellenséget, hiszen a darab egy férjgyilkos, gyermektelen asszony alakját állította színpadra. A jobboldal és a katolikusok szemében ugyancsak olaj volt a tűzre Lorcának az újságíró-karikaturista Bagariának 1936. június 10-én adott interjúja, melyben az író a *Reconquista* és a Katolikus Királyok ellen foglalt állást, mondván, hogy Granada visszahódítása Spanyolország történelmének az a szomorú pillanata volt, amikor egy nagy civilizáció kultúrája veszett el a katolikus intolerancia miatt. Lorca azonban nemcsak a spanyol birodalmi szemlélet legnagyobb mítosza kapcsán foglalt elítélően állást, hanem a granadaiak bizonyos rétegével szemben sem titkolta el negatív véleményét. Miguel Rosales (1966-os interjút idézi: GIBSON 2008. 120–121.) visszaemlékezései szerint a granadaiak is olvasták a madridi sajtót, így jól ismerték a költő azon nyilatkozatait, melyekben Lorca Spanyolország *legrosszabb polgárságaként* (GARCÍA LORCA 2008 (VI). 737.) definiálta Granada középosztályát. Gibson szerint ez a polgárság lett García Lorca gyilkosa (GUERRERO MARTÍN 1986. 21.). Granada köztársasági lapja, a *Defensor de Granada* részletesen beszámolt Lorca hazájában és Amerikában aratott sikereiről, és amikor a költő szülőföldjére látogatott, a lap mindig elsőként tudósított a jeles eseményről. A hírnév és a népszerűség is sokakat féltékennyé tett a városban.

A *Yerma* után azonban García Lorca írt még egy olyan darabot, amely bizonyára nemcsak a címszereplő Alba családot, de több granadai gazdag földbirtokost – köztük a költő apjával,

⁵ Gibson szerint nem kizárt, hogy Rafael Alberti és Pablo Neruda gyakoroltak rá némi nyomást, hogy lépjen be a Spanyol Kommunista Pártba (interjú Gibsonnal, GUERRERO MARTÍN 1986. 20.).

⁶ Ruiz Alonso lánya, Emma Penella szerint a költő elfogatásában éppen ennek a kapcsolatnak volt a legnagyobb jelentősége, mert a *CEDA* García Lorcán keresztül akarta megtudni Fernando de los Ríos tartózkodási helyét. Penellával készült 2003-as interjút lásd: POZO FELGUERA 2009. 319–332.

Federico García Rodríguezszel rokoni, de ellenséges viszonyban álló Roldán és Benavides családot – is érzékenyen érinthetett. Az 1936-ban elkészült drámát ugyan nem mutatták még be, de Lorca, ahol csak lehetett, felolvastott belőle részleteket barátainak, így szülőföldjén is gyorsan híre ment a *Bernarda Alba házának*. Édesapjának ugyan megígérte Federico, hogy a szereplők nevét megváltoztatja a darabban, azonban erre nem került már sor.

Miguel CABALLERO és Pilar GÓNGORA AYALA (2007) könyvében éppen azokat a családi viszályokat helyezi az indítékok listáján első helyre, melynek drámai-fikciós lenyomatát tehát Lorca utolsó darabja is magán viseli. Federico García Rodríguezt gazdag és befolyásos földbirtokosként ismerték a környéken, de a hasonló anyagi körülmények között élő helyi kiskirályokkal ellentétben Lorca apja nem monarchista nézeteket vallott, hanem elkötelezett republikánus volt. Munkásai tisztelték, mert nagylelkű volt velük, emberszámba vette őket, és törődött a sorsukkal. García Rodríguez üzleti ügyekben azonban többször került konfliktusba és ezáltal ellenséges viszonyba a környék földbirtokosaival. Többek között a már említett, Lorcáékkal rokoni viszonyban álló Roldán és Alba család is igen féltékenyen nézte a liberális szemléletű társuk gazdagodását, valamint elsőszülött fiának egyre növekvő hírnevét. A *Bernarda Alba háza* pedig az utolsó csepp volt a pohárban. A García Lorca család és Gibson is kizárják ugyan, hogy családi bosszú miatt kellett volna a költőnek meghalnia, mindenesetre a García Lorca-családfán az említett 2007-es könyv szerzői több olyan hajtást is találtak, melyek igazolják a feszült rokoni viszonyokat.

Lorca gyilkosai számára további indíték lehetett a költő homoszexualitása. Ez a teória Jean-Luis SCHONBERG (1956a) írása nyomán terjedt el és vált népszerűvé 1956-ban a francóista médiumokban is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a homoszexuális leszámolás elmélete nem feltétlenül igazságtartalma⁷, hanem apolitikussága miatt kapott publicitást, hiszen Schonberg állította, hogy nem politikai, hanem személyes indítékok álltak a gyilkosság mögött. Ez természetesen kapóra jött Francónak is, hogy tisztára mossa magát és rendszerét. A nemi másságot a konzervatív-katolikus spanyol társadalom a húszas-harmincas években – és később, a diktatúra közel negyven éve alatt sem – tolerálta, így Lorca homoszexualitása nemcsak a jobboldalnak volt tüske a szemében, hanem általában is kényes kérdésnek számított sokak előtt. A feljelentésben – a Lorcát bűjtató költő, Luis Rosales visszaemlékezései szerint (GIBSON 1979. 232.) – mindenesetre valóban szerepelhetett a homoszexualitás vádjá.

Az álhírek között olyan információk is terjedtek, melyek szerint García Lorcán a felkelők a Nobel-díjas Jacinto Benavente halála miatti bosszújukat töltötték ki: „[...] Granadában az a hír járta, hogy a drámaíró Benaventét [...] a vörösök gyilkolták meg Madridban. A katolikus képviselő, Ruiz Alonso egy kávézóban volt épp a barátaival, amikor így kiáltott: «Rendben, ha ők megölték Benaventét, itt van nekünk García Lorca! [...]»” (BRENAN 1950. 137.). A pletykák mellett újságokban is terjedt a híre annak, hogy a „marxista barbárság” végzett a Nobel-díjas drámaíróval, a Quintero testvérekkel, a szintén író Muñoz Secával és a futballista Ricardo Zamorával is. Ez az állítás azonban egyértelműen téves és félrevezető információkat tartalmazott, hiszen az említett hírességeknek 1936 augusztusában semmi bajuk nem volt, mindannyian éltek és épségben voltak.⁸ És hogy az egész egyértelműen csak egy Lorca ellen irányuló *post mortem* sajtókampány volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a hír publikálásának dátuma. Gibson szerint a Queipo de Llano kezében lévő *El Correo de Andalucía* újság közölte elő-

⁷ Schonberg verziója szerint négy homoszexuális férfi – Ruiz Alonso, Gabriel Morcillo, Luis Rosales és García Lorca – közötti rivalizálás és ellenségeskedés következménye volt a költő halála.

⁸ Benavente 1954-ben, Joaquín Álvarez Quintero 1944-ben, Serafín Álvarez Quintero 1938-ban, Muñoz Seca 1936 novemberében, Ricardo Zamora pedig 1978-ban halt meg.

ször ezt az álhírt, mégpedig 1936. augusztus 19-én, vagyis Lorca halála után alig pár órával.

Volt tehát sok igaz és hamis indíték is, melyek közül akár egy is bőven elég lett volna Lorca gyilkosai számára. A polgárháború kitörésekor elszabadult erőszakhullámban rengeteg embert öltek meg ártatlanul, García Lorca egyike volt ezeknek az áldozatoknak. „Költő voltál, - megöltek őt” – írta RADNÓTI (1994. 160.) Lorcáról. A konzervatív katolikus jobboldal és a granadai polgárság szemében azonban García Lorca nemcsak költő volt, ennél sokkal több volt a számláján.

A kérdés másik részének a megválaszolása, vagyis hogy kik voltak konkrétan a felelősök Lorca halálában, szintén nem egyszerű. Már a korai kutatásokban olvashatjuk a *CEDA* (*Confederación Española de Derechas Autónomas*, magyarul: *Autonóm Jobboldal Spanyol Szövetsége*) egykori képviselőjének, Ramón Ruiz Alonsónak⁹ a nevét, aki, mint utóbb kiderült, nemcsak a letartóztatásban vállalt szerepet, hanem a feljelentést is ő tette meg García Lorca ellen. Elsőként Marcelle Auclair látta meg helyesen, hogy Ruiz Alonso indítékai között a falangistákkal szemben érzett ellenszenv, vagyis az *Acción Popular* és a *Falange* közötti politikai harc áthatott. Amikor Ruiz Alonso tudomást szerzett arról, hogy a „vörös költőt” a Rosales fivérek, vagyis az ő politikai ellenfelei bújtatják otthonukban, nem késlekedett megtenni a feljelentést a falangista vetélytársak ellen. Felettse, José Valdés Guzmán, jóllehet falangista volt, mégis inkább a *cedistákkal* szimpatizált, hitelt adott a szavainak, és elrendelte García Lorca letartóztatását, ugyanakkor parancsával Rosalesékát is bajba keverte. Az indítékok közül, vajon melyik volt a felkelők számára a fontosabb? Leszámolni a falangistákkal, konkrétan Rosalesékon bosszút állni, vagy a „szovjetszimpatizáns vörös költőt” akarták valóban kézre keríteni? Nem lehet pontosan tudni, az mindenesetre bizonyos, hogy Lorcát már az Huerta de San Vicente-i házukban is kereste az *Acción Popular*. Azzal, hogy az író Rosalesék házába menekült, ellenségeinek „két legyet” sikerült egy csapással elintézni: megszabadulni a költőtől és Rosalesék cinkosságával a *Falangét* is bemocskolni (GIBSON 2008. 238–239.). Tény, hogy ez utóbbi is célt ért, hiszen Luis Rosalest kitétek a pártból és jelentős összegű büntetés megfizetésére is kötelezték (Rosales interjú, 1966. szeptember 2. GIBSON 1979. 229.). Később is több atrocitás érte a Lorcát bújtató költőt, és csak Narciso Perales befolyásos falangista révén fogadta be a fasiszta párt újra tagjai közé a Rosales fivért.

Ugyan a Ruiz Alonso által megfogalmazott feljelentés a mai napig nem került elő, José Rosales 1978-ban Gibsonnak elmondta, hogy ő maga látta a dokumentumot. A 2-3 lapos irat azzal vádolta a Rosales családot, hogy az „oroszk kém” García Lorcát rejtegeti otthonában. A költő elleni vádak között a szovjetszimpatia mellett szerepelt még, hogy „Fernando de los Ríos titkára”¹⁰ és hogy „láthatóan homoszexuális”. Ruiz koholmánya tehát egy kettős vádirat, melyben a falangista Rosales családot és García Lorcát is feljelentette (GIBSON 1979. 232). Mivel azonban az eredeti dokumentumot nem ismerjük, Gibson felteszi a kérdést: valóban bízhatunk-e José

⁹ Az *Ideal* című granadai lapnál dolgozó nyomdász a katolikus-konzervatív *Acción Popular*-nál kezdte meg politikai karrierjét. A párt a José María Gil Robles vezette *CEDA*-ba történő beolvadása után Ruiz Alonso 1933-1936 között parlamenti képviselői mandátumot szerzett. A Granadában csalás miatt 1936 májusában megismételt választásokon a nyomdászból lett politikus elveszítette korábbi mandátumát. A kudarc után Ruiz Alonso a *Falangé*hoz akart csatlakozni, kérve a párt granadai szervezetének első emberét, José Rosales Camachót – Luis Rosales költő fivérét –, hogy az járjon közre az érdekében José Antonio Primo de Riveránál. Ruiz Alonso azonban havi ezer pesetát kért képviselői fizetesként, amit a *Falange* alapítója nem adott meg. A választási kudarc és José Antonio elutasítása után Ruiz Alonsóban mind a baloldal, mind a falangisták irányában erős gyűlölet és revansvágy élt.

¹⁰ Fernando de los Ríos lánya, Laura de los Ríos szerint apját gyötörte a lelkiismeret-furdalás, hogy a lázadók ártatlan embereket végeztek ki pusztán a vele való kapcsolatuk miatt (GIBSON 1979. 237.).

Rosales verziójában? Nem lehet, hogy az egykori falangista csak Ruiz Alonsóra akart mindent terhelni és párttársait tisztára mosni? A feljelentést tartalmazó irat nélkül természetesen nem vádolható senki – mondja Gibson –, ám Ruiz Alonso viselkedéséről sok mindent megtudhatunk más forrásokból is, s ezek mindegyike erősíti az egykori parlamenti képviselő Lorca meggyilkolásában vállalt felelősségét. A történetek után harminc évvel ugyan Ruiz Alonso katolikusságára és lelkiismeretére hivatkozva azt állította, hogy az ő szemében minden ember „legyen az vörös, sárga, zöld, vagy kék – élete értékes, hiszen Isten képmására lettek teremtve”. Az ájtatos katolikusság őszinteségének bizonyításául Ruiz Alonso 1936. augusztus 19-én – majd 20-án az *Ideal* című folyóiratban nyomtatásban is közölt – elhangzott rádióbeszédének azt a mondatát hozza fel Gibson példaképp, melyet az egykori nyomdász a spanyol munkásosztályhoz címzett: „Az árulókat saját vérükbe fogjuk fojtani”. Egy magát „Krisztus tanítványának” valló, hithű katolikus szájába nem éppen illő mondat – állapítja meg az ír kutató (GIBSON 1979. 233–236.). Lehet, hogy Ruiz Alonso 1967-ben valóban katolikus és liberális eszméket vallott, de 1936-ban nem a felebaráti szeretet vezérelte.

Ruiz Alonso mellett további felelősek neve is már korán felmerült a Lorca-gyilkosságban. Több tanú állítása szerint a jobboldal egykori képviselője két másik *Acción Popular* taggal, Federico Martín Lagossal és Juan Luis Trescastróval érkezett a Rosales-házba. Ez utóbbi később nyilvánosság előtt¹¹ is kérkedett azzal, hogy részt vett a költő letartóztatásában és a kivégzésében is. Trescastro 1947-ben hunyt el, így korai halála miatt a gyilkosság körülményeit kutatók már nem tudták kikérdezni. Egyes források Martín Lagost nem említik, helyette a Rosalesék otthonába érkező delegáció harmadik tagjaként Luis García Alix Fernández, az *Acción Popular* granadai titkárát nevezik meg. Róla Gibson csak annyit közöl, hogy 1971-ben egy autóbalesetben halt meg, így interjút nem tudott vele sem készíteni.

Az említett jobboldali politikusok mellett egy bizonyos Jesús Casas Fernández, katolikus fanatizmusáról ismert ügyvéd (szintén az *Acción Popular* tagja) neve is terhelő bizonyítékokkal maradt az utókorra. Ő ugyan személyesen nem vett részt a letartóztatást végrehajtó küldöttségben, azonban Rosalesék szomszédjaként az elsők között értesült arról, hogy Lorca a falangista család házában talált menedékre. Feljelentését nem is késlekedett megtenni (GIBSON 1979. 241.).

A személyes és politikai bosszúvágytól fűtött granadai *kisemberek* tette mögött azonban két magas rangú tiszt is rábólintott a gyilkosságra. Egyikőjük Ruiz Alonso közvetlen felettese, José Valdés Guzmán¹² volt, a másik pedig Gonzalo Queipo de Llano, aki Sevillában állt a katonai felkelés élére és gyakorlatilag egész Andalúziának az irányítása az ő kezébe került. A bizonytalan Guzmán rádión, vagy telefonon konzultálhatott vele a Lorca-ügyről – feltehetően augusztus 18-án – és Queipo de Llano utasíthatta arra, sajátos szóhasználatával élve, hogy „Adjál neki sok kávé, jó sokat”, vagyis, hogy végeztesse ki a költőt (GIBSON 1979. 205., 2008. 175.).

Ruiz Alonso és az *Acción Popular* több tagjának tehát egyértelmű a bűnössége a történetekben, azonban a falangisták felelőssége felett sem hunyhatunk szemet, annak ellenére, hogy

¹¹ Ángel Saldaña, a kevés életben maradt tisztségviselők egyikének emlékei szerint augusztus 19-én az egyik granadai bárban Trescantos így dicsekedett tette után: „Épp most öltük meg García Lorcát. Kétszer löttem annak a buzinak a seggébe” (Ángel Saldaña, 1966. május 27-i interjú, idézi GIBSON 1979. 240.). Ugyanazon a napon Trescantos egy másik granadai bárban is megfordult: „Don Gabriel, ma hajnalban megöltük a barátját, azt a nagyfejű költőt” – intézte szavait Gabriel Morcillo festőhöz (GIBSON 1979. 240.).

¹² Granada polgári kormányzó székébe 1936. június 20-án került Valdés Guzmán részletes – feltehetőleg maga írta – curriculumját az *Ideal* 1936. július 26-i száma közölte (idézi: VILA-SAN-JUAN 1977. 200–202.). Személyiségéről mindenesetre árulkodik, ahogy Vila-San-Juan *véres kezű, igazi hitchcocki figuraként* írja le.

a *Falange* részéről – mint a sajtóhírek között lentebb látni fogjuk – rögtön megindult a háritás. A magyarázataik között szerepelt Lorca művészetének fasiszta kisajátítása mellett az is, hogy éppen egy élvonalbeli granadai falangista család bújtatta otthonában García Lorcát, így a pusztá feltételezés, hogy falangisták ölték volna meg a „nagy nemzeti költőt”, rágalom. Gibson azonban figyelmeztet: ne higgyünk a granadai falangisták szirénénekének! (GIBSON 1979. 243.). Van pár cáfolthatatlan tény: Valdés Guzmán „régis inges” falangista volt; a *Falange* aktívan részt vett a köztársaság elleni konspirációban és a kékingesek közül többen szerepet vállaltak a felkelés első heteiben Granadában elszabadult véres megtorlásokban is. Valdés Guzmán adta ki közvetlenül a García Lorca halálát előidéző parancsot, engedelmességgel feltételezhetően Queipo de Llano utasításainak. A parancsnok 1937 áprilisáig maradt Granada kormányzói székében. 1939-ben a fronton sebesült meg és 1939. március 5-én meghalt. Fia, Francisco Valdés Escobar 1976-ban interjút adott az apja felelősségét kutató Eduardo Molina Fajardónak, melyben elmesélte, hogy apja a háborúval kapcsolatos összes dokumentumát ráhagyta. A nyolcas számú, „García Lorca-ügy” feliratot viselő dosszié azonban teljesen üres volt. Valdés Escobar szerint apja a francóista hatóságoknak adta át az iratokat. A papíroknak – ha egyáltalán léteztek – azóta sem bukkantak a kutatók a nyomára (GIBSON 2008. 240).

A García Lorca halála a spanyol sajtóban (1936–1975): a „hivatalos” verziók

Az augusztus 18-án éjjel, vagy 19-én hajnalban elkövetett gyilkosság híre nem maradt sokáig titokban. Gibson 1979-es könyvében (245–285.) részletesen bemutatja a témában megjelent cikkeket, tudósításokat, ezeket elemezve a sajtóhírek három markáns csoportját tudjuk elkülöníteni.

Az első csoportba a köztársasági sajtóban napvilágot látott korai – mai viszonylatban inkább késői, hisz Lorca halálához képest két hetes késéssel jelentek csak meg – sajtóhírek tartoztak. Az *El Diario de Albacete* augusztus 30-án címlapon tette fel a kérdést: „Megölték García Lorcát?” A cikk szerzője Córdoba-t említi a gyilkosság helyszínéül. Szeptember 1-jén a madridi *La Voz* közölte le az albacetei újságtól kapott információt és a fővárosban futótűzként terjedt a megrázó hír. Carlos Morla Lynch visszaemlékezéseiben arról ír, hogy éppen a *Plaza Mayor*on volt, amikor újságárus rikkancsfiúk kiabálásából értesült a felfoghatatlan tragédiáról, de nem adott hitelt neki (MORLA LYNCH 1958. 496.). Szeptember első hetében a madridi újságokban lavinaszerűen duzzadt a hír Lorca haláláról, vagy feltételezett haláláról, mivel pontosat senki sem tudott. A köztársasági sajtóhírek a felháborodásnak, a fájdalomnak és a kétkedésnek adtak hangot: lehetséges, hogy tényleg megölték a költőt? Megbízható forrásokra azonban ekkor még senki sem tudott támaszkodni, mivel Granada a felkelők kezén volt, mintegy szigetként elzárva a köztársasági Spanyolországtól. Az első hitelesnek tűnő információk a megszállt dél-spanyol területekről a köztársasági zónába menekülőktől kezdtek érkezni. Szeptember 8-án az *Heraldo de Madrid* egy szemtanú beszámolóját adta közre, mely a granadai vérengzésekről tudósított, biztosan állítva, hogy a lázadók megölték Manuel Fernández-Montesinost és García Lorcát is. A szeptember 8-i hírt átvette a *La Voz*, majd egy nappal később az *El Liberal* napilap is, melyek már biztosra vették a gyász hírt. Nem így az *El Sol* szintén szeptember 9-i száma, melyben a cikk szerzője bizakodását fejezi ki, hogy a granadai költő még életben lehet.

A hírfolyam másik ágát a felkelők irányítása alatt álló sajtó képezte. Reagálásuk tíz napos csúszásban volt a köztársasági újságokhoz képest, de szeptember 10. után már kénytelenek voltak megtörni addigi hallgatásukat. Több város helyi sajtója különböző forrásokra hivatkozva eltérő

formában számolt be a szomorú eseményről, de a nacionalista orgánumok közös nevezője volt, hogy mindegyik a baloldalra igyekezett kenni a gyilkosságot. Az huelvai *Odiel* szeptember 10-én például arról írt, hogy az „ingadozó szexualitású költő holttestét”, aki egyébként „politikailag Azaña párttársa” volt, Madrid utcáin találták meg. A kilenc nappal későbbi *Diario de Huelva* cikke szerint viszont Lorcát „Barcelonában a vörösek gyilkolták meg”. Ugyanezt vette át az huelvai *La Provincia* tudósítása is. A *Diario de Burgos* (1936. szeptember 19.) az *Odiel*hez hasonlóan szintén Madridba lokalizálja a gyilkosságot, elkövetőkként pedig, párizsi forrásra hivatkozva, „marxista elemeket” jelöl meg. A San Sebastian-i *Unidad* szeptember 18-án hasonlóan fogalmazott, a „vörösöket” állítva be gyilkosokként. A baloldalt és a marxistákat vádoló hangok között az első furcsasággal a burgosi *El Castellano* szeptember 21-i számában találkozunk: „Lorcával együtt még 200 munkást végeztek ki. García Lorca éppen szülőfalujában, Fuente Vaquerosban nyaralt. A Mozgalom akkor ejtette foglyul, amikor a költő Granadába ment, hogy egy koncerten részt vegyen” (idézi: GIBSON 1979. 254.).

A nacionalista sajtó tehát már tényként kezelte García Lorca halálát, ennek ellenére Federico barátai nem akarták elhinni, hogy Lorca halott: Alberti az *ABC*-nek adott nyilatkozatában szeptember 18-án, Rivas Cherif 21-én, José Bergamín pedig 28-án az *Heraldo de Madrid* riporterének kérdésére fejezte ki kételkedését Lorca halálhírével kapcsolatban (SANTONJA 1986. 794-796.). A madridi *El Liberal* szeptember 29-i számában Roberto Castrovido jogosan állapítja meg, hogy „A fasiszták érthetetlen hallgatása [...] csak azt bizonyítja, hogy a granadai költő halott” (idézi: GIBSON 1979. 254-255.). A felfoghatatlan csönd Sevillában például egészen szeptember végéig tartotta magát, 27-én azonban a Queipo de Llano ellenőrzése alatt álló *ABC* egészen furcsa módon adott hírt Lorca haláláról. A cikkben a költőt épphogy csak megemlítik, neve után közbevetve, hogy „a lelke nyugodjék békében”, vagyis olyan tényként kezelve a költő halálát, mint amiről az olvasók már korábban tudomást szereztek. Ez feltételezhető, azonban az biztos, hogy nem a sevillai *ABC* híreiből.

A *Claridad* október 2-i számában már több információ került nyilvánosságra Lorca haláláról, azonban ezek sem bizonyultak mindenben pontosnak. A cikk szerint García Lorca Rosales Vallecillos granadai költő házában bújt el, ahol az egyik cseléd – egy fasiszta kém – jelentette fel, majd a költőt a temető falánál lőtték agyon. Rosales név ugyan stimmelt, azonban Luis Rosalesről volt szó, és a feljelentő személyét illetően is tévedett a híradás. Az írás további része megemlíti még, hogy Rosales Vallecillost is majdnem agyonlőtték a fasiszták, de annak befolyásos falangista bátyja közbelépett és így 25 000 peseta bírsággal kiegyenlíthették a számlát. A név pontatlanságát leszámítva ez az információ valóban igaz volt, hiszen Luis Rosales Gibsonnak adott interjújában is említést tesz a halál, illetve a börtön helyett kapott 15–20 000 pesetas büntetéséről, melyet apja fizetett ki (GIBSON 1979. 229.).

A hazugságokkal teli spanyol újságok mellett érdemes a nemzetközi hírekre is kitékintenuk. A londoni *The Times* például rövid híreket közölt szeptember 12-én, 14-én és 23-án, majd október 5-én is. A londoni PEN Club elnökének García Lorca hollétéről érdeklődő október közepén kelt táviratát – melyre a bevezetőnkben már utaltunk – és az arra kapott cinikus választ több spanyol köztársasági napilap is lehozta, például az *El Sol* 1936. október 14-i száma is. A másnapi számban pedig először hozták összefüggésbe Lorca halálával Ramón Ruiz Alonsót. Gil Robles „betanított munkása”¹³ tehát már igen korán reflektorfénybe került „hőstettéért”.

Az egymással gyakran ellentmondó, vádaskodó, vagy felelősséget elhárító jobboldali cik-

¹³ Spanyolul: „obrero amaestrado de Gil Robles”. A köztársasági sajtó gyakran említette ilyen szófordulattal a CEDA egykori képviselőjét.

keket olvasva, egyértelmű, hogy a nemzetközi hír feléledése – H. G. Wells távirata – után, a Lorca-ügy már egyre súlyosabb teherré kezdett válni a felkelők számára. Már tarthatatlan volt az az állítás, hogy a költő a köztársasági zónában vesztette életét, így szükséges volt egy újabb, a külföld felé tolmácsolható, hihetőbb stratégia kialakítása. Ekkor kezdenek megjelenni olyan írások, melyek nem egyszerűen a baloldalra akarták kenni a gyilkosságot, hanem egy döbbenetesen hamis propaganda révén a *Falange* költőjeként akarták kisajátítani García Lorcát. Ilyen szándékkal született például a San Sebastian-i *Unidadban* 1937 márciusában megjelent Luis Hurtado Alvares cikke, melyben a szerző hangzatos szavakkal fejezi ki a „birodalmi Spanyolország legjobb költőjének” halála miatti fájaldalmát. Lorca egy volt a *Falangéval*, hiszen eszméi – haza, kenyér és igazság a népek – összecsengtek a fasiszta párt nézeteivel – írta Hurtado Alvares, a *Falange* koszorús költőjeként emlegetve García Lorcát (idézi: SANTONJA 1986. 797–798.).¹⁴ A *Falange* tisztára mosása vezérelhetette a valenciai *Adelante* című újságban 1937. szeptember 15-én megjelent *El crimen fue en Granada. Yo he visto asesinar a García Lorca* írást is, mely a cím egyes szám első személyű igéjével (*he visto*, azaz „láttam”) már megelőlegezte a szemtanúi nézőpontot. Az újságíró, Vicente Vidal Corella egy granadai csendőrt faggatott a történetekről. A férfi tanúja volt a kivégzésnek, amit – állítása szerint – három kollégája, vagyis a *Guardia Civil* kötelékébe tartozó rendőrök követettek el. A hírt a madridi sajtó is hamar átvette (*ABC*, *Claridad*), majd innen a tengerentútra is továbbterjedt a rendőrséget hírbehozó információ: 1937-ben Costa Ricában, 1939-ben Havannában, 1940-ben Brooklynban jelentek meg hasonló cikkek.

1937. novemberében már Franco is nyilatkozni kényszerült a Lorca-ügyről, amikor a *La Prensa* mexikói lap újságírója az alábbi Lorcára utaló, de a költő nevét nem tartalmazó kérdést szegezte a tábornoknak: „Világhírű spanyol írókat is végeztek ki?” (idézi: GIBSON 1979. 262.). Franco válaszában szintén nem mondja ki García Lorca nevét, csak egy „granadai költőről” beszél, akinek a nevét a „vörösök” használták fel propagandaként. Annyi bizonyos – mondja Franco – hogy „a forradalom első heteiben ez az író Granadában halt meg a lázadókkal keveredve; az ilyesmi a háborúban előforduló természetes balesetnek számít [...]. A köztársasági hatóságok fegyvert osztottak szét a nép között, és ez belső összetűzésekhez vezetett. Ezek egyikében vesztette életét a granadai költő.” Dagályos mondatokkal és a jobboldal veszteségeinek taglalásával folytatta a beszédét Franco, majd az interjú végén kategorikusan kijelentette: „Megmondtuk: nem öltünk meg egyetlen költőt sem” (*La Prensa*, 1937. november 26.; idézi: GIBSON 1979. 262–263). Utólag Franco bánhatta nyilatkozatának az utolsó részét, ugyanis amikor a Caudillo sajtónyilatkozatait közreadó kötetben 1943-ban megjelent a szöveg (FRANCO 1943. 439–441.), az utolsó mondat már nem szerepelt benne.

García Lorca 1940-ben, a család kérésére kiállított halotti bizonyítványában¹⁵ az a cinikus eufemizmus állt, hogy a költő „a háborús események által okozott sebesülésekbe” halt bele, és hogy „a holttestét [augusztus] 20-án találták meg a Vízvár és Alfacar közötti országúton” (a dokumentumot közli: VILA-SAN-JUAN 1977. 14–15.). A hivatalos irat ugyan publikusságot nem kaphatott Spanyolországban, de García Lorca halálát kutató Agustín Penón elsőként láthatta és egy másolatát titokban átcsempészte a határon.

Franco idézett nyilatkozata után nem sokkal Serrano Suñer lett a *Falange* propagandafőnöke és ő ellenőrizte a spanyol sajtóban megjelenő, valamint a külföldre kikerülő híreket is. A sógor

¹⁴ A dagályos fasiszta kisajátítás egy sora mégis igazságot fogalmaz meg: „Meg kellett halnod... Költő voltál” (idézi: SANTONJA 1986. 797.). Mint fentebb idéztük, Radnóti a költészet nyelvén ugyanezt fogalmazta meg 1937-es versében: „költő voltál, – megöltek őt” (RADNÓTI 1994. 160.).

¹⁵ Ez a dokumentum azt bizonyítja, hogy a hivatalos álláspont szerint García Lorca 1940-ig nem is volt halott.

pedig mindent megtett, hogy a külföld véleménye Francóval szemben kedvezőbb irányba változzon. Ennek fontos része volt, hogy tíz éven keresztül gondosan került a Lorca-ügy említését a külföldi sajtó előtt, azonban 1948. január 2-án a mexikói *El Universal Gráfico*-nak adott nyilatkozatában megtörte az addigi hallgatást és kimondta, hogy a jobboldali képviselő, az egykori nyomdász volt a kivégzést végrehajtó csoport vezetője. „Ostoba és igazságtalan büncselekmény volt és sok kárt okozott nekünk. Mert Lorca nagy költő volt” (*El Universal Gráfico*, 1948. január 2.; idézi: GIBSON 1979. 264.) – mossza Suñer a *Falangét* ismét tisztára. A propaganda főnökének azonban nem volt inyére, hogy nyomtatásban is megjelent az, amit ő egy privát beszélgetésben közölt Armando Chávez Camacho újságíróval. A helyesbítésre az *El Universal Gráfico* 1948. május 3-i számában került sor, és ebben Suñer minden korábbi vádját visszavonta Ruiz Alonsóval szemben, ugyanakkor tovább részletezte pártja ártatlanságát az ügyben:

„[...] egyetlen falangista sem vett részt ebben a bűntényben. [...] az a néhány falangista, aki akkor Granadában élt, mind a költő barátja volt. [García Lorca] ügyünkhöz való csatlakozását előre lehetett látni [...]. Egyáltalán nem tartozott az ellenséges oldalhoz [...]. Lorcának sok falangista barátja volt, és valójában a halála kétszeresen is tragikus volt a *Falange* számára: egyrészt mert az ellenség a zászlajára tűzte Lorcát [...], másrészt pedig mert a legtehetségesebb dalnokát veszítette el, aki a *Falange* által megálmodott forradalmi spanyol újjászületést képes lett volna megénekelni. Ez az igazság. García Lorca nagy költő volt, az utóbbi idők legnagyobb spanyol lírikusa; a spanyol föld és a spanyol vér költője: népi és tiszta.” (*El Universal Gráfico*, 1948. május 3.; idézi: GIBSON 1979. 265-267.)

Vagyis Suñer ugyanazt a hamis, kisajátító ideológiát hangoztatta, amit a San Sebastian-i *Unidadban* jó tíz évvel korábbról Luis Hurtado Alvares cikkében már olvashattunk. A helyreigazításban elmaradt tehát Ruiz Alonso neve is, de Suñer nem felejtette el levélben tájékoztatni a *cedista* nyomdászt a gyilkosságról kialakított hivatalos verzióról:

„A polgárháború első pillanataiban kialakult zavaros helyzetben néhány ellenőrizetlen személy követte el Federico García Lorca meggyilkolását és nem pedig, ahogy mindenfelé állítják, falangista elemek. [...] Federico García Lorca nem az ellenséges táborban volt. Éppen felénk tartott, amikor az ostobaság és a gyűlölet az útját állta”. (GIBSON 1979. 267.)¹⁶

Lorca antifasiszta és a konzervatív-katolikus Spanyolországot elutasító kijelentései ellenére Suñer levelében a költő ismét úgy jelent meg, mint egy falangista aspiráns.

A falangista apológia 1948 végén egy újabb fejezethez érkezett. A monarchista *ABC* decemberi 5-i vezércikkében José María Pemán úgy rehabilitálja Lorcát, hogy teljes egészében elhárítja, hogy a fennálló rendszernek bármi köze lett volna „az aljas és szerencsétlen epizódhoz” (PEMÁN 1948. 3.).

Az ötvenes-hatvanas években nemcsak a *Lorca-Összes* első spanyolországi kiadására került sor, hanem három fontos külföldi hispanista – BRENAN (1950), COUFFON (1964), SCHONBERG (1956b) – könyve is megjelent a költő halálának körülményeit bemutató kutatásokról. Mivel az 1956-os Schonberg írás teljes egészében cáfolta a gyilkosság politikai indítékait, ezért érthető módon ez a hamis teória kapta a legnagyobb publicitást Spanyolországban. A *La Estafeta Literaria* 1956. október 13-i számában megjelent, erősen megvágott és sok helyen félrefordított

¹⁶ Az 1948 márciusában kelt levelet Ruiz Alonso 1966-ban mutatta meg Ian Gibsonnak.

SCHONBERG-cikk (1956a) után az egykori falangista író, Dionisio Ridruejo éles hangú levélben foglalt állást a cikkben elhangzó hazugságokkal szemben. Felháborodása, mint az várható volt, nem kapott nyilvánosságot, a *La Estafeta Literaria* meg sem említi, hogy Schonberg cikke milyen visszhangot váltott ki. Ridruejo írását kizárólag VÁZQUEZ OCAÑA (1962. 381.) Mexikóban megjelent Lorca-életrajzából ismerhetjük. A költő halálának 30. évfordulóján ismét José María Pemán szólalt meg az *ABC* vezércikkében. Lorca költészetének méltatása után utal az „értelmetlenül kettétört élet” miatti érzett veszteségre, de szót sem ejt arról a granadai terrorról, mely sok ezer névtelen áldozat életét vette el.

A következő években szinte alig jelent meg cikk García Lorca haláláról a spanyol sajtóban. 1969-ben Manuel Vicent írta le Spanyolországban elsőként, hogy García Lorca gyilkosság áldozata lett, konkrétan az *asesinado* szót használva (VICENT 1969. 187.). 1971-ben Párizsban – de spanyolul – látott napvilágot GIBSON (1971) könyve az 1936-os granadai megtorlásról. A nemzetközi sajtódíjat elnyert monográfiát Spanyolországban azonnal betiltották, de még így is jó néhány példány titokban átkerült a határon.

Az átmeneti szilencium után 1972-ben heves vita robbant ki a *Ya* és az *Alcázar* lapok között és a disputa tárgya éppen García Lorca volt. Luis Apostúa a *Yerma* madridi bemutatója kapcsán írt kommentárjában arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1936-ban elhunyt drámaíró darabját éppen azon a helyen mutatták be (*Teatro de la Comedia*), ahol José Antonio Primo de Rivera egykor megalapította a spanyol *Falangét*. „A *Falange* újraéledt aktivitása jó látható” – írja ironikusan APOSTÚA (1972). Az *Alcázar* számára egyértelmű volt, hogy az utóbbi mondat a falangisták Lorca halálában vállalt szerepére utalt burkoltan. A kihívásra Antonio Gibello írta meg a válaszcikket: elutasított minden hamis feltételezést, mondván Lorcát épp a falangisták bújatták, és a *CEDA*-tagokat vádolta meg a gyilkossággal. Célzott Ramón Ruiz Alonsóra és a granadai *Idealra*, ahol az korábban dolgozott, és – milyen érdekes – mely ugyanúgy az *Editorial Católica* érdekeltségébe tartozott, mint a vitát kirobbantó *Ya* (GIBELLO 1972a). A vádaskodásba a falangista *Arriba* lap a *¿Qué pretenden? (Mit követelnek?)* című cikkével szállt be, de Apostúa válasza sem késlekedett. A *Ya* újságírója ártatlanságát bizonygatta: ő nem vádolt meg senkit, csupán a *Falange* egy nem létező kettős jelentést olvasott ki a szavaiból. „Mi köze az egyik eseménynek (1972) a másikhoz (1936)?” – írja, majd hozzá teszi, hogy ő nem is vádolhatta meg a *Falangét*, hiszen ő maga is már „több éve ismeri az igazságot”. A *Ya* március 26-án az *Esto pretendemos (Ezt követeljük)*¹⁷ című vezércikkében ismételten hangot adott annak, hogy értetlenül áll az *Alcázar* vádjaival szemben. Gibello március 27-én lőtte ki az utolsó töltényét: „Ha Don Luis Apostúa több éve ismeri az igazságot, akkor miért nem meséli el azt teljes egészében?” (GIBELLO 1972b).¹⁸ A sajtóvitából jól látszik tehát, hogy 1936 óta a helyzet szinte változatlan volt: a *Falange* a *CEDA*-t jelölte meg felelősként, míg az Autonóm Jobboldal Spanyol Szövetsége a fasisztákra mutogatott.

Ennyi vádaskodás és féligazság/félhazugság után 1972-ben került a boltokba Vila-San-Juan *¿Así fue? Enigmas de la guerra civil española* című könyve, melynek nagy érdeme, hogy elsőként írt arról Spanyolországban, hogy Lorca halála nem „ellenőrizetlen elemek” műve volt, hanem a felkelést irányító granadai hatóságok tudtával és közreműködésével következett be. Vila-San-Juan is tartja magát ahhoz, hogy a fő vádlott Ramón Ruiz Alonso lehet. A szerző hangsúlyozza azt is, hogy Valdés a *Falange* tagja volt, így cáfolhatatlan tehát, hogy a fasiszta pártnak is szerepe volt a tragédiában.

¹⁷ A cikk címével látszólag az *Arriba* korábbi írására adja meg a választ, valójában azonban ugyanúgy az *Alcázar*nak intézte a szerző a replikát.

¹⁸ A *Ya* és az *Alcázar* közti vitát részletesen tárgyalja: GIBSON 1979. 281-283.; említi még: VILA-SAN-JUAN 1977. 42.

A sajtó érdeklődése 1972-ben Luis Rosales iránt is megnövekedett. A madridi *Informaciones* újságban augusztus 17-én jelent meg Rosalesszel egy interjú, melyben a 36 év alatt sokszor meghurcolt költő végre Spanyolországban¹⁹ is elmesélhette saját verzióját az 1936 augusztusában történt eseményekről. A cikkben Manolo Alcalá még Gibson tiltott könyvéből is idézte azt a részt, melyben az ír kutató leírta, hogy Lorcát a falangista granadai polgári kormányzó, Valdés Guzmán parancsára gyilkolták meg (ALCALÁ, 1972). Három nappal később az *ABC*-ben egy másik interjú is megjelent, melyben Rosales García Lorca halálának újabb részleteit tisztázta (MEDINA, 1972).

A költő halálával kapcsolatban kialakított hivatalos álláspont új irányvonalát egy újabb Pemán vezércikk is jelezte 1972 szeptemberében. Az *ABC* újságírója GIBSON 1971-es könyvéről értekezik, és ugyan nem ismétli meg az ír hispanista tézisét – vagyis, hogy a granadai hatóságok a felelősek a történetekért –, mégis elismeri, hogy a szerző „értelmiségi tisztességgel és torzító szenvedély” nélkül ír az 1936-os granadai megtorlásokról.

Franco halála előtt pár hónappal még két Lorca halálával foglalkozó könyv látott napvilágot. A már említett Eduardo Castro és a többször idézett José Luis Vila-San Juan monográfiáival Spanyolországban is végérvényesen elterjedt az, amit külföldön, már évek óta tudtak, vagyis, hogy Lorca egyike volt a granadai megtorlás több ezer halottjának. Nem személyes bosszú, vagy egy homoszexuális leszámolás – ahogy például Schonberg állította –, hanem egy kegyetlen terrorgépezet áldozatává vált a híres költő-drámaíró. Meglepő, hogy mindezek ellenére még 1978-ban – három évvel tehát a diktátor halála után(!) – is megjelentek olyan cikkek, melyek továbbra is makacsul ragaszkodtak a rezsim 1936-tól visszhangzott koholmányához: „Ellenőrizetlen elemek egy csoportja gyilkolta meg az író, költő és drámaíró Federico García Lorcát” – írja a *Patria* augusztus 19-én, a halhatatlan granadai halálának évfordulóján (idézi: GIBSON 1979. 285).

A spanyol demokratikus átmenet egyik kései, de fontos vívmánya volt a 2007-ben elfogadott Történelmi Emlékezet Törvénye (*Ley de Memoria Histórica*), mely lehetővé tette a múlt – a polgárháború és a Franco-diktatúra – kutatását, az áldozatok, valamint azok hozzátartozóinak az anyagi és erkölcsi kárpótlását. Ennek a folyamatnak a lényeges eleme a tömegsírok feltárása, a csontok exhumálása.

Lorca a *Kaszida a sötét galambokról* című versében teszi fel a költői kérdést, hogy „¿dónde está mi sepultura?” vagyis a „síromat hol lelem meg?”. A fentebb említett törvény életbeléptetése óta eltelt közel egy évtizedben García Lorca kapcsán is ez a kérdés foglalkoztatta, foglalkoztatja napjainkig a kutatókat: megtalálni a nagy költő nyughelyét.

Két nagy költségvetésű ásatás történt – 2009-ben és 2014-ben – azonban a keresés eredménytelenül zárult.²⁰ Az exhumálás kényes kérdés, hiszen Lorca – mint a polgárháború sok más

¹⁹ Rosales külföldön már korábban is többször nyilatkozott a történetekről, azonban hazájában ez sosem kapott publicitást. Az *ABC* 1972. március 29-én közölte Rosalesnek egy levelét, amelyből ez világosan ki is derült: „A fájdalmas esemény – írja Lorca haláláról – nagy hatással volt az egész életemre és az egész lényemre. [...] Semmit nem akartam jobban 1936-tól mostanáig, minthogy Spanyolországban is teljesen és feltétel nélkül elmondhassam a tényeket. Mint ahogy már többször meg is tettem ezt a hazámon kívül (idézi: GIBSON. 1979. 283.).

²⁰ Egy harmadik próbálkozást is meg kell említenünk 2013-ból, mely ugyan hivatalosan nem García Lorca földi maradványait, hanem „a polgárháború áldozatait” kereste sikertelenül, mintegy 500 méterre a korábbi helyszíntől (CANO 2013). E tanulmány kéziratának leadásakor (2016. január) egyelőre még továbbra is homály fedi García Lorca nyughelyét.

áldozata – egy tömegsírban nyugszik valahol, így ha a költővel együtt kivégzettek hozzátartozói a keresés pártján állnak, akkor a költő családja sem akadályozhatja ezt meg. 2007 óta azonban számos nyilatkozatban kifejezték álláspontjukat, miszerint ők nem kívánják megkeresni híres rokonuk maradványait, de ha akaratuk ellenére mégis megtalálnák azokat egy feltárásnál, a további vizsgálatokra nem adnak engedélyt. Ennek okára a család számos nyilatkozatában választ kapunk, záróként a költő unokahúgának, Laura García-Lorca de los Ríosnak²¹ a szavait idézzük: „Federico bácsikám egy a polgárháború több százezer áldozata közül. Nem hiszem, hogy külön elbánás járna neki, és valószínűleg ő sem akarná. [...] Nem akarunk exhumálást és újratemetést, az egész területet szeretnénk emlékhellyé nyilvánítani. [...] Más a múlt politikai felbolygatása, és más az egyéni, családi emlékezet életben tartása.” (INOTAI 2008). García Lorca hozzátartozói tehát családi ügynek tartják a gyászt és az emlékezést, és elhatárolódnak attól, hogy a földi maradványok keresése szenzációhajhász médialátványossággá váljon. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALCALÁ, MANOLO (1972): Luis Rosales recuerda los últimos días de Federico García Lorca. *Infomaciones*. 1972. augusztus 17.
- APOSTÚA, LUIS (1972): Jornada española. *Ya*. 1972. március 24.
- BRENAN, GERALD (1950): *The face of Spain*. London, Turnstile Press.
- CABALLERO PÉREZ, MIGUEL – GÓNGORA AYALA, PILAR (2007): *La verdad sobre el asesinato de García Lorca: historia de una familia*. Madrid, Ibersaf.
- CANO, JOSÉ A. (2013): Aquí no se busca a Lorca. *El Mundo*. 2013. November 30. <http://www.elmundo.es/andalucia/2013/11/30/529a13c763fd3d27758b458c.html>. Hozzáférés: 2015.12.09. 17:10.
- CASTRO, EDUARDO (1975): *Muerte en Granada: La tragedia de Federico García Lorca*. Madrid, Akal.
- COUFFON, CLAUDE (1964): *En Granada, tras las huellas de García Lorca*. La Habana, Ediciones Revolución.
- FRANCO, FRANCISCO (1943): *Palabras del Caudillo. 19 de abril de 1937-7 de diciembre de 1942*. Madrid, Nacional.
- FRANCO SALGADO-ARAUJO, FRANCISCO (1976): *Mis conversaciones privadas con Franco*. Barcelona, Planeta.
- GARCÍA LORCA, FEDERICO (1967): *Összes művei*. I-II. Budapest, Helikon.
- GARCÍA LORCA, FEDERICO (2008): *Obra completa*. Tomos I–VII. Miguel García-Posada, (ed.). Madrid, Akal.
- GIBELLO, ANTONIO (1972a): García Lorca y Luis Apostúa. *Alcázar*. 1972. március 24.
- GIBELLO, ANTONIO (1972b): La verdad ocultada. *Alcázar*. 1972. március 27.
- GIBSON, IAN, (1971): *La represión nacionalista en Granada en 1936 y la muerte de Federico García Lorca*. París, Ruedo Ibérico.
- GIBSON, IAN (1979): *Granada en 1936 y el asesinato de Federico García Lorca*. Barcelona, Crítica.
- GIBSON, IAN (2008): *El hombre que detuvo a García Lorca: Ramón Ruiz Alonso y la muerte del poeta*. Madrid, Punto de Lectura.
- GUERRERO MARTÍN, JOSÉ (1986): Ian Gibson: «En 1986 lo sabemos casi todo sobre Lorca». Cincuenta aniversario de la muerte del autor de «Poeta en Nueva York». *La Vanguardia*. 1986. augusztus 19. 20–21.
- INGLADA, RAFAEL (2015): *Federico García Lorca. Manifiestos, adhesiones y homenajes. (1916-1936)*. Granada, Diputación de Granada.
- INOTAI EDIT (2008): Lorca árnyékában. *Népszabadság*. 2008. augusztus 1. <http://nol.hu/archivum/archiv-502104-299362>. Hozzáférés: 2015.12.09. 17:16.
- LÓPEZ CASTELLÓN, ENRIQUE (1984): *Federico García Lorca. El poeta ante la muerte*. Madrid, Ediciones BUSMA.

²¹ Laura García-Lorca de los Ríos nemcsak rokonként, hanem a *Fundación Federico García Lorca* igazgatójaként is képviseli a család akaratát.

- MEDINA, TICO (1972): Introducción a la muerte de Federico García Lorca. *Los domingos de ABC*. 1972. augusztus 20.
- MORLA LYNCH, CARLOS (1958): *En España con Federico*. Madrid, Aguilar.
- PEMÁN, JOSÉ MARÍA (1948): García Lorca. *ABC*. 1948. december 5. 3.
- POZO FELGUERA, GABRIEL (2009): *Lorca: el último paseo*. Granada, Almed.
- RADNÓTI MIKLÓS (1994): *Összes versei és versfordításai*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- SANTONJA, GONZALO (1986): Si te dicen que caí... (Notas en torno a una manipulación informativa). *Cuadernos Hispanoamericanos* 435–436. 791–798.
- SCHONBERG, JEAN-LOUIS (1956a): Enfin, la vérité sur la mort de Lorca! Un assassinat, certes, mais dont la politique n'a pas été le mobile. *Le Figaro Littéraire* 1956. szeptember 29.
- SCHONBERG, JEAN-LOUIS (1956b): *Federico García Lorca. L'Homme-L'Œuvre*. Paris, Plon.
- TOLNAI GÁBOR (1968): *Federico García Lorca*. Modern Filológiai Füzetek 5. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÁZQUEZ OCAÑA, FERNANDO (1962): *García Lorca: vida, cántico y muerte*. México, Grijalbo.
- VICENT, MANUEL (1969): *García Lorca*. Madrid, Espesa.
- VILA-SAN-JUAN, JOSÉ LUIS (1972): *¿Así fue? Enigmas de la guerra civil española*. Barcelona, Nauta.
- VILA-SAN-JUAN, JOSÉ LUIS (1977): *García Lorca, asesinado: Toda la verdad*. Barcelona, Planeta.

LÉNÁRT ANDRÁS PhD

lenarta@hist.u-szeged.hu
egyetemi adjunktus (SZTE BTK)

Kamerával a spanyol harctéren: a polgárháború filmkészítése és a nemzetközi reakciók

— *With Camera in the Spanish Battlefields: Filmmaking of the Civil War
and the International Reactions* —

ABSTRACT Film as a special form of “weapon” appeared in the First World War, but it made its real debut in the Spanish Civil War. Both the nationalist, insurgent group (the Right) and the followers of the legally elected Republican government (the Left) made use of the “power” of fiction films, documentaries and newsreels. Propaganda, influence, manipulation, biased reports: these keywords were the most important characteristics of the period’s film production, but not exclusively in Spain: some foreign countries, such as the United States of America, the Soviet Union, Germany and Italy, also produced various types of films about this Spanish carnage. Due to this international interest, the Spanish Civil war became the first visually documented armed conflict in the world.

KEYWORDS Spanish Civil War, film propaganda, Francisco Franco, international relations

DOI 10.14232/belv.2016.3.6 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Lénárt András (2016): Kamerával a spanyol harctéren: a polgárháború filmkészítése és a nemzetközi reakciók. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 78–90. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Háború idején és az azt követő időszakban a film nagy jelentőséggel bír a diktatúrák és demokráciák működésében. A propaganda, az uralkodó doktrínához hú személyek összefogása, lelkesedésük fenntartása, valamint az ellenség hitelének és önbizalmának gyengítése tökéletes eszközre talált a filmben. Lenin már klasszikusnak számító kijelentésével („minden művészet közül számunkra a film a legfontosabb”¹) először ismerte fel, hogy a mozgókép könnyen az ideológia szolgálatába állítható, a 20. század számos diktátora (Hitler, Sztálin, Mussolini, Kim Dzsongil) pedig hasonlóan közelített a filmhez. Francisco Franco tábornok is e sorba illeszkedett.

Bár egyes országok már használták a filmet propagandisztikus célokra az első világháborúban, mégis a spanyol polgárháború volt az az első nemzetközi jelentőségű esemény, amikor a harcoló felek tudatosan alkalmazták a mozgóképet, és sajátos „filmháborút” is vívtak egymással. Mindkét oldalra jellemző volt, hogy elsősorban filmhíradókat és rövid dokumentumfilmeket gyártottak, játékfilmeket csak elvétve: ez utóbbiakat inkább importálták, illetve a korábbi években készült műveket vetítették, amennyiben azok tartalmát megfelelőnek ítélték.

Szám adatok tekintetében a következő eredményekre jutottak a filmtörténészek: a polgárháború éveiben a köztársasági oldalon 360 film készült (313 dokumentumfilm, 10 filmhíradó és 37 játékfilm; ez utóbbi kategória nagyrészt már korábban elkezdett filmek befejezését jelentette), a felkelők oldalán pedig 93 (80 dokumentumfilm, 5 filmhíradó, 8 játékfilm, utóbbi esetben is mindenekelőtt a végső munkálatok elvégzéséről van szó). Külföldi filmek kapcsán az alábbi adatok állnak rendelkezésre: 66 darab köztársaságiakkal szimpatizáló dokumentumfilm és filmhíradó készült ezekben az években (döntően Nagy-Britannia, Franciaország, a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok részvételével), a felkelők mellett 43 mű foglalt állást (főleg olasz és német alkotások, a dokumentumfilmek és filmhíradók mellett 7 játékfilm is idesorolható), semleges hangvételű film pedig 29 darab született (szintén brit, francia és amerikai stúdiókban).²

A filmgyártás éppen kialakult infrastrukturális háttere, stúdiói, technikai berendezései és szakemberei szinte kivétel nélkül a köztársasági ellenőrzés alatt álló területekhez kötődtek, a legjelentősebb filmgyártó központ ekkor Barcelona volt. Filmkészítésükről területi okokból most nem szólunk bővebben, mindössze pár jellegzetességet emelünk ki. A polgárháború előtt hatalmon lévő Népfrentot alkotó pártok és szervezetek mind saját filmgyártásba kezdtek, ami elsősorban dokumentumfilmek, híradók rögzítését jelentette. A már létező stúdiók, berendezések, vetítőtermek nagy részét kisajátították, államosították, majd szétosztották a kormányzati, marxista, anarchista és anarchoszindikalista filmkészítők között; ezen belül minden csoport rendelkezett saját propagandaközponttal. Az operatőrök az elkészült anyagot az adott párt vagy szervezet illetékes testülete előtt bemutatták, majd annak engedélyével kerülhetett bel- és külföldi forgalmazásra. A háborús propaganda szempontjából a dokumentumfilmek és híradók forgatása volt elsődleges. Magánkézben lévő produkciós cégek – a kisajátítások miatt – kismértékben járultak csak hozzá a köztársasági filmgyártáshoz.³ A propagandacélú dokumentumfilmek előállításában az anarchista és a kommunista szervezetek filmes szekciói jártak az élen, utóbbiak pedig nagy mennyiségű szovjet játékfilmet is importáltak. Mindezekon felül főleg hollywoodi vígjátékokat láthattak a köztársasági zónában élő nézők. A *Film Popular (Népi Film)* nevű kommunista filmgyártó központ már alapításakor is jelezte, milyen célokat tart szem előtt: a hiteles forradalmi filmkészítés termékeit akarja bemutatni nézőinek, a dolgozó és harcoló nép előtt meg akarja nyitni az új művészeti forma kapuit és elhozni Spanyolországba azon antiimperialista és

¹ TAYLOR–CHRISTIE 2002. 53.

² Az adatokat közli: IBÁÑEZ FERRADAS 1996. 31.

³ Minderről lásd részletesen: SALA NOGUER 1993.

antifasiszta műveket, amelyek előállításában a Szovjetunió főszerepet játszik.⁴ A háború alatt külföldre távozó Luis Buñuel is aktívan támogatta a köztársasági filmkészítést.

A nacionalista („nemzeti”) filmkészítés

A felkelők oldalán a Belügyminisztériumban működő *Nemzeti Sajtó- és Propagandaügyi Hivatal* egyik része volt a *Propaganda Főigazgatóság*, ezen belül állt fel a *Filmművészet Nemzeti Szakosztálya*. A nacionalista filmkészítés falangista kézben volt, szegényes infrastruktúráját a *Cifesa* és a *CEA* stúdiók e zónában maradt eszközei adták. Filmhíradók és dokumentumfilmjeik a felkelő csapatok előrenyomulását, győzelmeit és Franco beszédeit, valamint a köztársasági csapatok pusztításait örökítették meg. Egy 1937-ben született rendelet⁵ egy-egy cenzori juntát hozott létre Burgosban és Sevillában, amelyek gyakran kerültek konfliktusba egymással, mivel nem léteztek központilag meghatározott irányelvek a cenzori intézkedés kapcsán. Ezen felül a burgosi kormány⁶ a *Propagandisták Nemzeti Katolikus Szövetségét*, a *Családfők Konföderációját*, valamint számos más szervezetet hatalmazott fel arra, hogy cenzúrát gyakoroljanak a „nemzeti” zónában vetített filmek felett. Gyakran előfordult, hogy ezek a szervezetek sem értettek egyet az irányelvekben, így számos mű azért nem került bemutatásra, mert valamelyik társaság vétót emelt ellene. 1938 novemberében Franco tábornok sógora, Ramón Serrano Súñer belügyminiszter elrendelte a cenzúra szigorítását, és létrehozta az azt felügyelő *Filmcenzúra Bizottságot* (*Comisión de Censura Cinematográfica*)⁷ és a *Filmcenzúra Legfelsőbb Juntáját* (*Junta Superior de Censura Cinematográfica*)⁷. A két testület között megosztották a hatásköröket és a cenzurázandó produkciókat (játékfilm, dokumentumfilm, filmhíradó, elsődleges cenzúra, másodlagos cenzúra stb.). Kizárólag ezek jóváhagyásával lehetett megkezdeni a forgatást, majd bemutatni a kész művet. A belügyminiszter szerint, „figyelembe véve, milyen befolyással rendelkezik a film a gondolatok szabad áramlása és a tömegek nevelése felett”, a Spanyol Államnak minden szükséges intézkedést meg kellett tennie, hogy a potenciális veszélyforrásokat ellenőrzése alá vonja.⁸ A *Radiocinema* folyóirat a háború során kiadott számainak vezércikkeiben minden alkalommal kiemelik, hogy legfőbb céljuk a filmet a burgosi kormány propagandaeszközüvé tenni, a teljes filmművészetet Franco tábornok szolgálatába állítani.

Bár nem léteztek előre lefektetett cenzori elvek, a cenzori jelentések áttekintése révén képet kaphatunk arról, hogy milyen témákat tartottak elfogadhatatlannak a háború idején a felkelők régiójában (ezek jelentős része később a diktatúra idején is megmaradt). A sztrájkokat és tiltakozásokat bemutató jeleneteket, bármilyen utalást a munkásosztályra és az osztályharcra, valamint a szegénység és a munkanélküliség ábrázolását mind a kommunista és a bolsevik propagandával rokonították, az ilyen tartalmú filmek készítése (vagy külföldi mű esetében a terjesztése) szigorúan tilos volt.⁹ Ehhez járultak természetesen olyan, a keresztény erkölcs által tiltott jelenetek, melyek a szexualásra vagy az extrém erőszakra vonatkoztak.

A filmgyártó vállalatok és filmszínházak kisajátítása sokkal kisebb volumenű volt a na-

⁴ CABEZA RODRÍGUEZ 2002. 142.

⁵ BOE 1937. március 27.

⁶ 1936 júliusában Burgosban állt fel a felkelők kormánya, itt alakult meg a *Nemzetvédelmi Junta*. A polgárháború végéig ez a város volt Franco tábornok és a nacionalista csapatok központja.

⁷ BOE 1938. november 5.

⁸ BOE 1938. november 5.

⁹ 1937. május 4-én számos erre vonatkozó utasítás látott napvilágot. Lásd AGA, Cultura, 21/411.

cionalista irányítás alatt álló térségben, mint a köztársasági zónában. A felkelők hivatalos filmkészítése mellett fennmaradtak magánkézben lévő produkciós cégek és stúdiók, melyek tulajdonosai szimpatizáltak Franco tábornokkal és hadseregével, így biztosra volt vehető, hogy a náluk születő művek nem lesznek „veszélyesek” a felkelőkre nézve. Mindenekelőtt a konzervatív-katolikus Casanova család tulajdonában álló Cifesa stúdió szolgálta ki feltétlen odaadással a nacionalista csoportokat, majd, már a diktatúra idején, egy évtizeden keresztül a legnagyobb költségvetésből készült, legpazarabb kiállítású és egy ideig legnépszerűbbnek számító művek kerültek ki az műterméből.

A háború során készült rövidfilmek és filmhíradók egyik visszatérő témája a *hispaniáság tudat (hispanidad)* eszménye. A Falange által megtestesített *birodalmi akarat (voluntad de imperio)* mutatta, hogy bár a latin-amerikai gyarmatok már elszakadtak az anyaországtól, ismét bekövetkezhet az egyesülés spirituális síkon. Véleményük szerint valódi szeparáció igazából nem is történt, mert a hispán faj mindig is egy volt, semmilyen földi hatalom nem szakíthatja szét népeit. Az egykoron nagy és legyőzhetetlen hispán birodalom szellemi téren továbbra is fennáll, a *Nemzeti Mozgalom* hivatott öröködni az egység felett. A közös múlt, a nyelv, a szokások, a kultúra, a vallás és a spanyolokban és latin-amerikaiakban egyaránt csörgedező hispán vér mindörökké összeköti az óceán két oldalán élő népeket. A filmeknek így nem csak az Ibériai-félszigeten élő hispánokat, hanem Latin-Amerika társadalmait is meg kellett szólítaniuk. Ehhez a műveket több változatban készítették el, esetenként külön narrációt kapott az amerikai kontinensre exportált anyag.

Számos közös vonás említhető, amely jellemző volt a Nemzeti Mozgalom égisze alatt készült minden propagandacélú filmre. Ilyen a képek és a kommentár viszonya. Az erő nem a képekben rejlik, hanem a hozzá fűzött kommentárban. Egy város pusztítását megörökítő, vagy a köztársasági csapatokat váltó nemzeti erők megérkezését lefilmező munkák vizuális erejét az adja, hogy közel hozza a nézőt a harc történéseihez, a romboláshoz, halottakhoz, romokhoz. Az azonban nem lenne egyértelmű a verbális csatorna hozzáadása nélkül, hogy éppen mit is látunk: egy nacionalista propagandafilmet, vagy egy köztársaságiak által készített Franco-ellenes mozgóképet. A narrátor nem hagy kétséget afelől, hogy mit *kell* látnunk. Számos esetben előfordult, hogy a különböző oldalon álló csapatok ugyanazt a képsorozatot teljes mértékben ellentétes módon kommentálták, így adva a látottaknak bal- vagy jobboldali értelmezést. Az is gyakori volt, hogy térben és időben egymástól nagy távolságra történt események felvételeit montírozták össze, és a kommentár segítségével összekapcsolták őket, mintha egyazon helyen és időben készültek volna. A kamera minden helyszínen olyan elemeket és képeket keresett, amelyek kapcsán ellentétbe lehetett állítani az ellenség által okozott pusztítást a győzelemre törő csapatok sikereivel. Természetesen a saját oldal bemutatása a „költői túlzás” jegyeit viselte magán: minden felkelő katona az életét kockáztatta, tudatában volt annak, hogy talán soha nem látja viszont szeretteit, de mégis harcolt, mert a Haza ügye mindennél fontosabb volt. Ha ő nem hoz áldozatot, akkor Spanyolország el fog veszni a „vörösök” kezén. Szintén állandó elem Franco tábornok jelenléte, általában egy harcra vagy kitérítésre buzdító beszéd ürügyén.

A Caudillo megjelenése a filmekben előre megtervezett volt, hasonlóan Hitler és Mussolini szerepléséhez. A filmesek kiindulópontja, hogy a népnek szüksége van egy karizmatikus vezérre, valamint örömmel látják viszont a filmvásznon hősieket, emelkedett hangulatú és vallási eseményeket, amelyek növelik bennük a Haza tiszteletét és szeretetét. A nézőben tudatosítják, hogy ők nem egyének, hanem egy olyan közösség alkotórészei, amely az Új Spanyolország fundamentumát adja.

Az alábbiakban lássunk néhány jelentős dokumentumfilmet.

A *vizcayai front és július 18* (*Frente de Vizcaya y 18 de julio*, Sección Cinematográfica de FET y de las JONS, 1937) című dokumentumfilm a falangista propaganda egyik kiemelkedő darabja, amely az északi fronton történő előrenyomulást, valamint a köztársaságiak által hátrahagyott pusztítást mutatja be sajátos szemszögből. A film jól példázza a tipikus jegyeket, az ellenséget minden esetben szélsőséges jelzővel illetik: moszkovita hordák, vörös szeparatisták stb. A felkelők szemében ugyanis mindenki, aki a köztársaság mellett állt, és a baloldal bármelyik szárnyához tartozott, az kommunista, bolsevik, marxista jelzőt kapott. A film bemutatja Guernica pusztulását is. Ez a baszk város vált a spanyol polgárháború eseményeinek szimbólumává: 1937. április 26-án a felkelőket támogató német *Kondor-légió* és néhány olasz repülőgép lebombázta a települést, becslések szerint 200-300 halottat hagyva maga után, akik főleg a civil lakosság köréből kerültek ki. A falangista propaganda azonban megpróbálta a felelősséget másra hárítani: közleményekben, propagandaanyagokban és filmekben (ahogyan a szóban forgó rövidfilmben is) tudatták a lakossággal és a külvilággal, hogy Guernicát nem ők, hanem a visszavonuló kommunisták gyújtották fel, még mielőtt Franco csapatai megérkeztek volna. Napjainkban, mint már a 40-es években is, számos megdönthetetlen bizonyíték árulkodik arról, hogy valóban légi bombázás történt, és nem gyújtogatás. Érdekes azonban megnézni a bizonyítékokat: a köztársaságiak is készítettek filmfelvételeket, és szinte ugyanazokat a képeket vonultatják fel bizonyítékként, mint a nemzetiek a saját igazuk alátámasztására. Guernica úgy vonult be a történelembe, mint a fasiszta-falangista pusztítás legkegyetlenebb epizódja. Említés szintjén érdemes megjegyezni: napjainkban ismét napirendre került a kérdés, ugyanis egyes köztársasági felvételeken is úgy látszik, mintha a házakat alulról gyújtották volna fel, ami persze ellentmond az általánosan elfogadott nézeteknek. Történészek és filmtörténészek, a baszk történelmet, illetve a polgárháborút kutatók a filmfelvételek kielemezésével igyekeznek a kérdést megvitatni.¹⁰

Számos ehhez hasonló film készült, ezek arról a régióról szóltak, amelyet éppen uralma alá vont a felkelő hadsereg. Mindegyik közös eleme, hogy saját előrenyomulásukat hősiek, honvédó tettként állítják be, amellyel megtisztítják a városokat, falvakat a „vörösöktől”, „kommunistáktól”, „bolsevik állatoktól”, „zsidó szabadkőművesektől”, „marxista barbároktól”. Szerintük a köztársaságiak kizárólag pusztítást, felrobbantott és felégetett városokat, hidakat és templomokat hagynak maguk után; a nemzeti csapatokra van szükség ahhoz, hogy Spanyolország lakosságát megvédjék a gátlástalan baloldaliaktól (Guernica lerombolásának nacionalista interpretációja is ezt hivatott igazolni). Nem csak védenek, helyre is állítanak: a filmek bemutatják, hogy a nemzeti erők miként segítenek az otthon nélkül maradt lakoságon, és kezdik meg a házak és templomok újjáépítését. A templom fontos elem: Franco és csapatai nemzetikatolicizmusa, a katolikus vallás fenntartás nélküli védelme a felkelő csoport alapvető ideológiai pillérét adta.

A propaganda egyik kiemelkedő példája a *Hadifogyók* (*Prisioneros de guerra*, Manuel Augusto García Viñolas, 1938) című rövidfilm. Mivel a köztársasági csapatok állítása szerint Franco és serege a hadifogyókat embertelen körülmények között tartotta, a felkelők cáfolatként ebben a filmben „játszották el”, milyen humánus bánásmódban részesülnek a foglyul ejtett baloldaliak. Ráadásul a foglyok egy részét meg is tudták téríteni: a köztársasági oldalon harcoló katonákat a fogságban meggyőzték az igazukról, a spanyol nemzeti ügy mellé állították őket. Higiénikus kórházakban ápolták a sebesülteket, valamint munkaterápiát is alkalmaztak: a spa-

¹⁰ A kérdésről bővebben: PABLO 2006. A szerző a könyvben részletesen bemutat minden játék- és dokumentumfilmet, amely a polgárháború baszk vonatkozásairól szól, Guernica ellentmondásaival is több helyen foglalkozik.

nyol hadifogoly annál boldogabb, minél több utat és hidat építhet az eljövendő új Spanyolország lakói számára.¹¹ A belföld és a külföld is láthatta ezt.

A nemzetközi visszhang

A „nemzeti” oldal filmgyártásának nemzetközi kapcsolatai közül négy ország feltétlenül említésre méltó. Míg Portugália szerepe technikai-gazdasági szempontból értékelődött fel, addig Olaszország és Németország esete alapvető jelentőséggel bír, mivel a polgárháború kitörésekor a felkelők filmgyártása lényegében tőlük függött, és ezekre az alapokra építkezhetett később az új Spanyolország filmipara. Mindennek már megágyazott a burgosi kormány 1936. október 20-án hozott rendelete, amely értelmében az elfoglalt területeken szabadon terjeszthették a német, olasz és portugál sajtótermékeket.¹² A Filmszakosztálynak átlagosan évente négy dokumentumfilm és két filmhíradó elkészítésére volt anyagi lehetősége, és a személyi feltételek sem voltak a legideálisabbak: mindössze néhány forgatócsoportot tudott csak kiállítani, akik a harci cselekményeket követték Spanyolország egész területén, a felszerelés pedig olyan nehéz volt, hogy lemaradtak a legfontosabb eseményekről. Természetesen mindent, ami az intézmény szárnyai alól került ki, kötelező volt bemutatni a mozikban és vetítőhelyiségekben. A munkák általában ugyanazokat a témákat járták körbe: a felkelő csapatok hősiek küzdelme, a náci mintát imitáló tömegrendezvények lefilmezése és egyes városok bevétel, elfoglalása.

Mussolini már a spanyol katonai felkelés első pillanataitól kezdve segítette a lázadókat felszerelésekkel és technikai szakemberekkel, majd a támogatás még nagyobb méreteket öltött.¹³ A későbbiekben hol nyíltan (1938. októbere: *Spanyol-Olasz Filmművészeti Egyezmény*), hol különböző gyűjtőnevek alatt (pl. kereskedelmi, kulturális megállapodások) jelentős tételként szerepeltek a filmes produktumok.¹⁴ Mindezek következtében Olaszország a hozzájuk érkezett mozgóképek segítségével tájékozódhatott a felkelők sikereiről, míg Spanyolország az itáliai propagandafilmeket terjesztette; ugyanakkor, az olasz (és német) nyersanyagok segíthettek abban, hogy Franco csapatai is készíthessenek dokumentumfilmeket és híradókat. Elsősorban a Salamancában létrehozott olasz USP (*Ufficio Stampa e Propaganda*) végezte a fent említett feladatokat, kiemelve a kommunisták spanyolországi „rémtetteit”, az ország területén bekövetkezett rombolást, valamint kifejezték teljes támogatásukat és szimpátiájukat Franco és hadserege iránt. A LUCE filmhíradóinak számos darabja a spanyol polgárháborúra koncentrált, dokumentumfilmjei közül kiemelkedik a Falange történetét megfilmesítő, azt Spanyolország megmentőjeként bemutató *Arriba España* (1937), valamint a köztársaságiakat pusztítóként, a felkelőket pedig nemzetmentőként ábrázoló *Spanyolország egy, nagy, szabad!* (*¡España una, grande, libre!*, Giorgio Ferroni – LUCE, 1939), melynek alcíme is összefoglalja álláspontját: *A vörös barbárságtól a fasiszta civilizáció győzelméig* (*Dalla barbarie rossa al trionfo della civiltà fascista*).¹⁵

Idővel azonban a Caudillo számára világossá vált, hogy az együttműködés a csapataira nézve káros lehet, mert az olasz propaganda a harctéri sikereket részben az itáliai önkéntesek bátorságának és professzionalizmusának tulajdonította. Így Spanyolországban a cenzúra elérte

¹¹ CRUSELLS 2000. 83.

¹² AMAE 20/10/1936.

¹³ Erről lásd KATONA 2007. 13–20.

¹⁴ DíEZ PUERTAS 2003. 103–104.

¹⁵ A LUCE spanyol polgárháborúhoz kötődő filmhíradóiról és dokumentumfilmjeiről lásd: MAZZOCOLI 1976.

az olasz fasiszta propagandafilmeket is, majd a LUCE filmhíradóit felváltották a saját riportok. A két ország együttműködése a már említett 1938-as filmművészeti egyezményrel vált hivatalossá, ez pedig a következő főbb pontokra tér ki: offenzív filmek¹⁶, koprodukciónak, olasz filmek Spanyolországban és spanyol filmek Olaszországban történő forgalmazása, vonatkozó törvénykezéssről szóló rendelkezések és a forgatásokhoz szükséges nyersanyagellátás.¹⁷

Hasonló jelentőséggel bírt a Franco-tábor filmgyártására a másik szélsőjobboldali kormányzás alatt álló állam, Németország támogatása. Spanyolország természetes piacnak tűnt a nemzetiszocialista filmipar számára, már a polgárháború előtt is többretegű kapcsolat állt fenn a két ország között filmgyártás és filmfinanszírozás terén. A Goebbels ösztönzésére létrejött *Hispano Film Produktion (HFP)* 1936-os megalapítása jelölte ki a későbbi német-spanyol filmművészeti együttműködés sarokpontjait. Anyagilag a német Propagandaminisztérium, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt és a spanyol Falange tette lehetővé az új produkciós cég megszületését, amely útjára indította a közös, részben Spanyolországban, részben Berlinben forgatott filmek sorozatát. Szorosan együttműködött a Cifesa stúdióval, ez utóbbi biztosította a HFP filmjeihez az infrastrukturális hátteret és az alkotások terjesztését.¹⁸ A módszer ugyanaz volt, mint amit korábban Hollywood alkalmazott a dupla változatokkal a hispán országok filmszínházainak meghódítása érdekében: Spanyolországon kívül, saját filmstúdióikban, már eleve spanyol nyelven forgatták a filmeket, vagy rögtön készítették hozzájuk spanyol szinkront is. A HFP Spanyolországban készült filmjeinek munkálataiban német szakemberek is részt vettek, akik közül sokan a munka végeztével Madridban maradtak, és betagozódtak a szakemberhiánnyal küszködő spanyol filmiparba. A két ország közötti együttműködést 1940-ben az olaszokkal kötött szerződéshez hasonló megállapodás koronázta meg.¹⁹ A polgárháborús években Németország minden lehetséges eszközzel támogatta a spanyol film fennmaradását és külön a spanyol művészeket is. Miután a Spanyolországban kiemelkedő karriert maga mögött tudó Florián Rey filmrendező 1936-ban politikai és művészeti kérdésekben összekülönbözött köztársasági politikusokkal, hazájából külföldre távozott. Őt és feleségét, Imperio Argentina színésznőt egy több országot érintő körút után Németország szívélyesen fogadta, Hitler személyesen közölte velük, hogy amíg Spanyolországban nem normalizálódik a helyzet, rendelkezésükre bocsátja a német filmstúdiókat és a technikai személyzetet, így magas színvonalon folytathatják munkájukat. Goebbels is támogatásáról biztosította a spanyol filmeseket. Később a felkelők ügyét támogató, de otthon a háborús körülmények miatt munkáját folytatni nem tudó több filmes is csatlakozott hozzájuk.²⁰ A két filmes náci vezetőkkel történt találkozásáról, valamint a további tervekről egy Spanyolországba küldött, emelkedett hangú jelentés is részletesen beszámol.²¹

Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó és legszélesebb körben ismertté vált dokumentumfilm a Németországban készült *Hősi Spanyolország (España heroica)* (Joaquín Reig Gonzálbes, 1938). Reig saját bevallása szerint azért kezdett a film megírásába, hogy megmutassa, milyen kaotikus állapotok uralkodtak Spanyolországban a felkelést megelőző időszakban, és miért vált

¹⁶ Az offenzív filmek egy ország olyan alkotásai, amelyek egy másik ország múltját, intézményeit, szokásait sértik, sok esetben szélsőségesen támadó jelleggel; ezek célja a gyártó ország másik nemzettel szemben viseltetett hivatalos politikájának alátámasztása. Az offenzív filmek definícióját az offenzív koprodukciónak kapcsán megfogalmazza: DíEZ PUERTAS 1999. 167–168.

¹⁷ DíEZ PUERTAS 2003. 109.

¹⁸ DíEZ PUERTAS 2003. 117–119; 121.

¹⁹ DíEZ PUERTAS 2003. 122–131.

²⁰ YRAOLA 1999.

²¹ AGA, Presidencia, 51/20891.

szükségessé, hogy a haza védelmében a nemzeti erők megtegyék a megfelelő lépéseket. Legfőbb célja az volt, hogy a köztársaságiak (vagy ahogyan ő nevezi, a „vörösök”) külföldön terjesztett propagandáit ellensúlyozza.²² A film alapját filmhíradókból és dokumentumfilmekből kivágott és összeollózott felvételek adják, amelyek egy részét éppen a köztársaságiak készítették, hogy saját propagandájukat erősítsék vele. Ezeket a felvételeket azonban, sok más baloldali anyaggal együtt, a nemzeti csapatok elkobozták, lefoglalták, vagy éppen ellopták, amikor fokozatosan átvették az uralmat a korábban köztársasági kézen lévő területeken. A már bevált módszert folytatták: új narrációs szöveget igazítottak a régi felvételekhez, így megváltozott a propaganda ideológiai töltete. Reig kivágott jeleneteket a polgárháborút megelőző évek játékfilmjeiből, valamint az amerikai filmhíradók bizonyos kiadásaiból is, és ezeket egészítette ki a saját felvételeivel. Mindezek kombinációjából született meg az egyik leghatásosabb francóista propaganda-film, amely valójában Berlinben, német filmes szakemberek és társrendezők segítségével állt össze.²³ A film bizonyos tekintetben különbözik az előzőektől: bár továbbra is jelen van a „vörösök”, „marxisták” elnevezés, az elsőszámú célpontok már a Nemzetközi Brigádok csapatai.²⁴ Mindannyiukat kommunistának titulálta a nacionalista propaganda, holott ezek az önkéntesek széles spektrumú politikai meggyőződéssel rendelkeztek. A filmben minden borzalmas tettet nekik és a spanyol kommunistáknak tulajdonítanak. Egy másik újdonság is felfedezhető a filmben: bár a kommentár továbbra sem hagy kétséget afelől, hogy a nézőnek mit kell(ene) látnia a filmkockákon, a narrátor most kevésbé hangsúlyos, inkább csak orientál: professzionális filmes tudásról árulkodik az a módszer, ahogyan a felvételeket összevágták, egymáshoz illesztették, így tulajdonképpen a képek már önmagukért beszélnek. A spanyol polgárháború teljes addigi történetének nacionalista interpretációját nyújtja a legfontosabb személyek és csaták szubjektív bemutatásával és értelmezésével.

1938-tól már forgalmazásra került a hivatalos *Spanyol Filmhíradó (Noticiero Español)* is, amely nacionalista szemszögből adott hírt a háború kimeneteléről. Legfőbb célja nem a hazai lakosság, hanem a külföld tájékoztatása volt: meg akarták nyerni ügyüknek a be nem avatkozás politikáját folytató országokat, megmutatni nekik, hogy a felkelők a jó ügyért harcolnak. Háborús időkben azonban gyakran felmerül egy probléma, mely a *Spanyol Filmhíradót* is elérte: a nehezen hozzáférhető nyersanyag, valamint a már említett nehézkes forgatási körülmények miatt a hírek már elavultnak számítottak, mire összeálltak egy egységes híradóvá. Összesen 32 számot ért meg, helyét a német *UFA Aktualitások*, vagy a Francóval szimpatizáló amerikai *Fox Movietone* filmhíradói vették át, hogy aztán 1942-ben megszülessen a teljes mértékben spanyol állami ellenőrzés alatt álló *NO-DO (Noticiarios y Documentales – Filmhíradók és Dokumentumfilmek)*, amely később a diktatúra szimbólumává válik.

Az amerikai (*Fox, Paramount, Universal, Hearst Metrotone News*), a brit (*Pathé Gazette, Universal Talking News*) és a francia (*Pathé Journal, Actualités Movietone Fox, Gaumont Actualités*) filmhíradók forgatócsoportjai folyamatosan dolgoztak a háborús zóna mindkét térfelén, és az általuk készített felvételekből, valamint spanyol operatőröktől vásárolt (vagy más módon megszerzett) anyagokból állították össze a külföldi közönségnek szánt tudósításokat. Semleges álláspontot tükröző értelmezésük szerint itt nem a Jó és a Rossz küzdelméről volt

²² AGA, Cultura, 21/165.

²³ CRUSELLS 2000. 80.

²⁴ A Nemzetközi Brigádok a világ számos országából érkeztek spanyol földre, hogy a köztársasági erőket segítsék. Filmgyártásban való megjelenésükről ír: CRUSELLS 2002; a könyv a magyar Pavel Lukacs (Zalka Máté) részvételét is bemutatja a filmhíradókon keresztül az alábbi oldalakon: 216-218.

szó, egyszerűen csak két csoport konfliktusáról. Filmhíradók tekintetében kiemelkednek az amerikai *Fox Movietone* munkái, ugyanakkor a felvételekhez fűzött kommentárokon időnként mégis érződik a készítők Franco-szimpatíája. Egyértelműen csak a német (*UFA-Tonwoche*, *Bavaria-Tonwoche*, *Deutsche Monatsschau*), az olasz (*Cinegiornale Luce*) és a szovjet (*K sovitiyam v Ispanii*) filmhíradók foglaltak állást: előbbi kettő a felkelők, utóbbi a köztársaságiak oldalán.²⁵ A szovjet filmesek a felvett anyagot nem csak saját országukban terjesztették, de üzletemberek és kommunista-szimpatizáns befolyásos személyek révén az Amerikai Egyesült Államokba is eljutottak; a spanyol polgárháború eseményeiről az amerikai filmhíradók után a szovjet munkák voltak jelen legnagyobb számban az amerikai társasági eseményeken és magánvetítéseken.²⁶

Az amerikai stúdiók többé-kevésbé betartották a semlegességre törekvő irányelveket, ezt támasztja alá a Paramount stúdió egyik 1938-ban Spanyolországban és az Egyesült Államokban is leközlött fizetett hirdetése, amelyben a stúdió vezetői kinyilvánítják, hogy a barcelonai központjukban dolgozó kollégák köztársasági szimpatíájában nem osztoznak, az ilyen véleménynyilvánításoktól egyértelműen és végérvényesen elhatárolódnak.²⁷ A hollywoodi stúdiókhöz kapcsolódó filmesek azonban, ellentétben az intézményekkel, igyekeztek hallatni hangjukat. Jótékonsági gálákat és estélyeket szerveztek, mentőautókat vásároltak és próbáltak meg eljuttatni a köztársasági térfélre, politikai gyűléseken szólaltak fel a spanyol demokrácia védelmében, és ezekhez kapcsolódó szervezeteket alapítottak, vagy csatlakoztak a már létezőkhöz.²⁸ Ez utóbbi esetekben már feltűnő volt, hogy a markánsan baloldali retorika túlsúlyba került, nem véletlen tehát, hogy az említett eseményeken résztvevő filmek később az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság céltábláivá váltak.

A Produkciós Kódex irányelvei ellenére a polgárháború idején több olyan amerikai film is készült, amely a köztársaságiak pártján állva mutatta be a konfliktust. A második világháború végéig összesen 43 amerikai játékfilmben említették valamilyen módon a spanyol polgárháborút, 1946 és 1977 között pedig további 16 filmben történt hivatkozás a háborúra vagy a Franco-diktatúrára.²⁹

Franco a filmpolitika terén egy Hitlertől kölcsönzött módszert is bevezetett: nem csak azokat az amerikai filmeket tiltotta be Spanyolországban, amelyek a polgárháborúval foglalkoztak és szerinte a köztársaságiakkal szimpatizáltak, hanem minden olyan régebbi vagy kortárs művet is, amelyhez bármi köze volt a kérdéses offenzív filmekben részt vevő személyeknek; rendezők, forgatókönyvírók, színészek kerültek így tiltólistára. Már nevük említését is kerülni kellett nyilvános fórumokon. A lista változó, gyarapodó, lekerülni nehéz volt róla, felkerülni rá annál könnyebb. Olyan nevekkel találkozhatunk ezeken a spanyol feketelistákon, mint Charlie Chaplin, Joan Crawford, Bette Davis, Bing Crosby, Fredric March, Henry Fonda, Douglas Fairbanks Jr, James Cagney, William Dieterle vagy Lewis Milestone. Szintén felkerült a listákra számos regény- és novellaíró, akik tevékenyen közreműködtek Franco-ellenes dokumentumfilmek forgatásában, akár a helyszínen is; Ernest Hemingway, Upton Sinclair, John Dos Passos neve többször is felmerül. Rajtuk kívül azok is nemkívánatosnak bizonyultak a spanyol sajtóban és

²⁵ A már idézett katalógus tanulmányai az említett filmhíradókra az alábbi oldalakon térnek ki: AMO GARCÍA 1996. 29–115. Felsorolás szintjén szól róluk: CRUSELLS 2002. 163 és CRUSELLS 2000. 85–86.

²⁶ Erről részletesen: GARCÍA LÓPEZ 2009. 78–95.

²⁷ LANGA NUÑO 2002. 168.

²⁸ Például: *Motion Picture Artists Committee to Aid Republican Spain*, *North American Committee to Aid Spanish Democracy*, *American Friends of the Spanish Democracy*, *Emergency Ambulance Committee* stb.

²⁹ A listát közli: COMA 2002. 208–220.

kulturális életben, akik az USA-ban alapítói vagy tagjai voltak antifasiszta, a spanyol köztársaság megsegítésére létrejövő segítségsszervezeteknek, így például Humphrey Bogart, Lauren Bacall, Spencer Tracy, Claude Rains, Fritz Lang és John Ford. Szintén a spanyol nemzet ellenségévé vált a spanyol köztársasággal nyíltan közösséget vállaló Albert Einstein, Dashiell Hammett, Theodore Dreiser, Thomas Mann és Dorothy Parker is.³⁰ Az irántuk érzett gyűlöletet egy spanyol tudósító is megfogalmazta egy argentin napilapba írt cikkében. Szerinte „Spanyolország sok mindent megbocsát, de azt soha nem fogja elfelejteni, hogy ezek a zömében zsidó hollywoodiak minden eszközzel a vörös kormányt segítették, meghosszabbítva ezzel annak agóniáját és elodázza a felszabadító csapatok munkájának sikerét”.³¹

Az ilyen informatív, híradós eszközökkel készített közlések mellett jelentősek voltak a köztársaságiakkal szolidaritást vállaló, jellemzően az antifasiszta dokumentumfilmeket gyártó amerikai Frontier Films művei.³² Legfontosabb darabjait az utókor is értékes forrásként kezeli, többet közülük a különböző emberi jogi filmfesztiválokon ma is vetítenek: a *Spanyolország szíve* (*Heart of Spain*, Herbert Kline, Charles Korvin, 1937), a *Visszatérés az életbe* (*Return to Life*, Henri Cartier-Bresson, 1938), valamint az Ernest Hemingway és John Dos Passos aktív részvételével készített, mára emblemikus darabbá vált *A spanyol föld* (*The Spanish Earth*, Joris Ivens, 1937)³³ című propagandafilm.³⁴ Szintén kiemelkedő munkaként tartjuk számon a háború alatt készített, eredeti képeket felhasználó *A reményt* (*Sierra de Teruel – L'Espoir*, André Malraux, 1945). Mindezek közös jellemzője, hogy az operatőr a harcok alatt, saját életét is kockára téve, az összecsapások helyszínén rögzítette kamerájával az eseményeket, valamint feltérképezte a harcok utóhatását, és látéletet adott a társadalomról.

A *Magyar Világhíradó* is készített polgárháborús összeállítást, *A vérző Spanyolország* (1937) című dokumentumfilm a felkelés első hónapjairól ad képet, és kiemeli, hogy a spanyol nép a felkelő csapatok oldalán áll, míg a köztársasági zónában káosz uralkodik. A Világhíradó a németektől és olaszoktól átvett felvételeket használta fel összefoglalóihoz.³⁵

1939-ben véget ért a spanyol polgárháború, és kezdetét vette Francisco Franco tábornok diktatúrája. Az 1975-ig fennálló rezsim egészen az 50-es évekig kiemelkedő művészeti ágként és kommunikációs (ebben az esetben befolyásoló, manipulációs és propagandisztikus) eszközként kezelte a filmet, majd a 60-as évektől, az úgynevezett „puha diktatúra” és a „nyitás” periódusában, elsősorban az akkori filmművészeti főigazgatónak köszönhetően, előtérbe kerülhettek az esztétikai, minőségi, tehát valóban művészeti szempontok. *

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

AGA: *Archivo General de la Administración* (Kormányzati Főlevéltár)

- Cultura, 21/411-es doboz, 1937. május 4.
- Cultura, 21/165-ös doboz. „El film de la España nacional”. Interjú Reiggel, dátum megjelölése nélkül.
- Presidencia, 51/20891-es doboz, „Misión Española” jelzetű jelentés

³⁰ AMAE, R-1724/126.

³¹ Idézi: Álvarez Berciano, Rosa – Sala Noguer, Ramón: *El cine en la zona nacional, 1936-39*. Bilbao, Mensajero, 2000. 46.

³² A műveket bemutatja: GARCÍA LÓPEZ 2008.

³³ A *spanyol földet* az Amerikai Egyesült Államok *Contemporary Historians* nevet viselő csoportja támogatta, amelyet a köztársasággal szimpatizáló amerikai írók és hollywoodi körök hoztak létre. Egy korábbi változatban Orson Welles, a későbbi, szélesebb körben ismertté váltban Ernest Hemingway volt a narrátor.

³⁴ Az Amerikai Egyesült Államok filmgyártása és a spanyol polgárháború kapcsolatáról részletesebben lásd: LÉNÁRT 2012.

³⁵ PABLO 2006. 254; 266–267.

- AMAE: *Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (Külügyminisztériumi Levéltár)*
- R-592, „Gabinete Diplomático de Prensa y Propaganda. Informe de la Oficina de Prensa del Cuartel General de Burgos a la Secretaria de Relaciones Exteriores”, 20/10/1936.
- R-1724/126-os köteg

BOE: *Boletín Oficial del Estado (Állami Közlöny)*

- 1937. március 27.
- 1938. november 5.

- ÁLVAREZ BERCIANO, ROSA – SALA NOGUER, RAMÓN (2000): *El cine en la zona nacional, 1936-39*. Bilbao, Mensajero.
- AMO GARCÍA, ALFONSO DEL (szerk.) (1996): *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*. Madrid, Cátedra – Filmoteca Española.
- CABEZA RODRÍGUEZ, JOSÉ (2002): Madrid en guerra: un público para la revolución. In: José-Vidal Pelaz – José Carlos Rueda (szerk.): *Ver cine. Los públicos cinematográficos en el siglo XX*. Madrid, Ediciones Rialp.
- COMA, JAVIER (2002): *La Brigada Hollywood*. Barcelona, Flor del Viento Ediciones.
- CRUSELLS, MAGÍ (2000): *La Guerra Civil española: cine y propaganda*. Barcelona, Editorial Ariel.
- CRUSELLS, MAGÍ (2002): *Las Brigadas Internacionales en la pantalla*. Universidad de Castilla La Mancha.
- DÍEZ PUERTAS, EMETERIO (1999): Las coproducciones ofensivas. In: *Actas del VII Congreso de la A.E.H.C.* Madrid, Academia de las Artes y Ciencias Cinematográficas de España.
- DÍEZ PUERTAS, EMETERIO (2003): *Historia social del cine en España*. Madrid, Editorial Fundamentos.
- GARCÍA LÓPEZ, SONIA (2008): El cine de *Cultural Front* y la guerra civil española: Las películas de Frontier Films. In: Santos Juliá (szerk.): *Actas del congreso internacional: La guerra civil española, 1936-1939*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales.
- http://www.uv.es/imagenc/articulos/el_cine_del_cultural_front.pdf Hozzáférés: 2016. 01. 28.
- GARCÍA LÓPEZ, SONIA (2009): Bolcheviques en América: circulación y migración de imágenes soviéticas de la guerra civil española en Estados Unidos. In: *Archivos de la Filmoteca* no. 61.
- IBÁÑEZ FERRADAS, MARÍA LUISA (1996): Un inconexo retablo de luz y sombra. In: Alfonso del Amo García (szerk.): *Catálogo general del cine de la Guerra Civil*. Madrid, Cátedra – Filmoteca Española.
- KATONA ESZTER (2007): *Olasz-spanyol kapcsolatok a második világháború éveiben*. Szeged.
- LANGA NUÑO, CONCHA (2002): Propaganda y evasión: Sevilla, retaguardia de la zona nacional. In: José-Vidal Pelaz – José Carlos Rueda (szerk.): *Ver cine. Los públicos cinematográficos en el siglo XX*. Madrid, Ediciones Rialp.
- LÉNÁRT ANDRÁS (2012): Hollywood és a spanyol fasizmus. In: Tóth Zsófia Anna – Vajda Zoltán (szerk.): *Amerikanisztika és vizualitás. Metszéspontok az információs társadalom horizontján*. Szeged, Americana eBooks. <http://ebooks.americanaejournal.hu/books/amerikanisztika-es-vizualitas/> Hozzáférés: 2016. 01. 28.
- MAZZOCOLI, FRANCO (1976): *Film Luce e guerra di Spagna*. Torino – Venezia, L'Archivio Nazionale Cinematografico della Resistenza – La Biennale di Venezia.
- PABLO, SANTIAGO DE (2006): *Tierra Sin Paz. Guerra Civil, cine y propaganda en el País Vasco*. Madrid, Biblioteca Nueva.
- SALA NOGUER, RAMÓN (1993): *El cine en la España republicana, 1936-39*. Bilbao, Mensajero.
- TAYLOR, RICHARD – CHRISTIE, IAN (szerk.) (2002): *The Film Factory: Russian and Soviet Cinema in Documents 1896-1939*. New York, Routledge.
- YRAOLA, AITOR (1999): Misión española: Los camaradas Florián e Imperio con Hitler y el Dr. Goebbels. *Film-Historia* vol. 9. no. 3. 286–291.
- <http://www.publicacions.ub.edu/bibliotecadigital/cinema/filmhistoria/art.yraola.pdf> Hozzáférés: 2016. 01. 28.

BENDE, CSABA

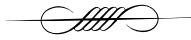
bende.csaba@geo.u-szeged.hu PhD student, Junior lecturer
(University of Szeged, Department of Economic and Social Geography)

NAGY, GYULA

gynagy@geo.u-szeged.hu PhD student, Junior lecturer (University of Szeged,
Department of Economic and Social Geography)

Effects Of Community Gardens on Local Society

The Case of Two Community Gardens in Szeged

ABSTRACT The evolution of community garden movements has roots in the late 19th century, however they became popular only after the Oil crisis of the 1970's. A blossoming movement evolved on the historical ground in the USA and Western Europe and three decades later the first community garden opened its gate in Hungary, Budapest in 2011. In the last decade increasing number of publications interpret community gardens as alternative environmental, economic and social developments in urban areas. In Hungary, despite the above mentioned development potentials only few decision makers consider these urban features as a tool for development and nor researchers are examining them.

In the first part of the paper we briefly introduce the historical evolution of the community gardens focusing on the main features and functions. Thereafter the study aims to introduce the organisational and operational schematics of Hungarian community gardens, highlighting the differences and similarities to western practices. For this reason this paper researches two community gardens, namely Megálló and Makkosház Community Gardens in a regional centre, Szeged, using empirical data. Interviews made with the gardeners and the coordinators represent the opinion and perspectives of the real users of the rehabilitated urban space. Subjects were asked in October of 2014 and in January and March of 2015.

According to the results, the community gardens of Szeged are considerably differing from an average American community garden, but there are several common features with European gardens. In the case of Megálló community garden, a civil organisation is managing the garden. The community forming of the garden was recognised and more and more focus have been put on the garden, not only the civil organisation. Gardeners have multiple motivations, on the one hand to live a rural-like life in the city and on another hand to belong to a community. The Makkosház garden has different operational structure. The idea of the garden was a grass root initiative which had been encouraged by the local government. The community garden also offers different ways of recreation. The two gardens' cultivation is similar.

Both of the gardens are top-down directed and controlled which is opposite to the American and European practices. The empirical research highlighted that several positive effect was detected on the gardeners (e.g. stress release) and local community development started.

KEYWORDS sustainable urban development, urban agriculture, community green fields, urban green

DOI 10.14232/belv.2016.3.7 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Bende, Csaba – Nagy, Gyula (2016): Effects Of Community Gardens on Local Society – The Case of Two Community Gardens in Szeged. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 89–105. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Introduction

In the recent years the interest in urban agriculture – including the community gardens –, has increased significantly among the scholars. The reason of this growth is the appearing consequences of rapid urbanisation and its impacts on the nature and environment such as pollution, degradation of ecosystems and the exploitation of resources of city's hinterland. To solve these issues alternative solutions are needed. This has led to the analysis of cities in terms of sustainability.

The worldwide population growth of cities has two main sources, the natural birth and the constant inflow of rural migrants. The demand for resources – including agricultural products –, increases and meeting these demands is only possible with incorporating farther territories. As a result, the so called “food-mile” increases as well and as a side effect the urban population alienates from the consumed products (MORRIS ET AL, 2003).

The growing population of urban areas results in the increase of density of urban built-up areas and urban sprawl (KOVÁCS 2009). Meanwhile the area of urban green spaces decreases thus the places for citizen's interactions decreases as well. As JANE JACOBS emphasised in *The Death and Life of Great American Cities* that the people form and create the cities and its places thus it is a social product (LEFEBVRE 1991; HARVEY 2009, 2012, BOROS 2010a), and she also shed light on the importance of streets, squares and parks as places of interactions and places of community forming (JACOBS 1961). Her lifelong fight for community places was a lot criticized but fundamental part of human science's paradigm shift, the so called “humanistic turn” (BOROS 2010b). That's why the decrease of green spaces affects the citizens and cities life.

Nevertheless, in the evolution and cycles of cities one may always find vacant lots, brownfield areas and unused plots. These vacant lots appear as a consequence of constant change in urban economy and society, but also can be the outcome of wrong urban planning and developing policies (BOROS – GARAMHEGYI 2009, NEMETH – LANGHORST 2014). In Hungary the appearance of vacant lots and brownfields became more significant after the transition and mean continuous problems for the local governments today. In many cases the change of brownfields is led by the market forces (KISS É. 2009), and the local governments intervention is limited, due to financial, legal and ownership matters (JANKÓ – BERTALAN 2009). But it is not simply a problem, an opportunity for city rehabilitation with creating multifunctional places in brownfields (BERKI 2014, KÁDÁR – KOZMA 2011, KUKELY et al. 2006). In many countries – including Hungary –, the number of community gardens is soaring. The demand for community gardens is clear; the new generation of community gardens appeared mostly in vacant industrial and residential lots, in back yards, and in churchyards (LAWSON 2005).

The community gardens are not just simply places for food production, but urban green spaces, community spaces and also can be a fundamental element of city or neighbourhood rehabilitation. In this nexus researchers examined and found out that most of the North-American metropolitan cities could be self-sufficient in food production thanks to urban agriculture (GREWAL AND GREWAL 2012) and improve their sustainability through the application of community gardens in urban development policies.

In Hungary only a few studies appeared in the topic of community gardens – for example FAUREST (2007) and KOVÁCS (2013) –, thus we deem it important to examine from different aspects. In this paper firstly we frame the theoretical background of community gardens, then describe their history and local effects on the community. Later on we present the results of our

empirical research and answer our main questions – What are the differences and similarities between Hungarian and “Western” community gardens? Are there any Hungarian characteristics? And what kind of effects the gardens have on the local community?

Community gardens: their history and conceptual background

The first gardens have appeared in the middle of the 19th Century in Europe with the aim of education and recreation. While in the USA the community gardens appeared as an answer to the economic crisis in 1894. The roots of community gardens date back to the so called *potato gardens* in the United States of America. The researcher of historical backgrounds of community gardens LAWSON (2005) considers all type of Northern-American urban agriculture activity as community gardening. Although we accept that there were many gardens that were operating on the bases of communities but they have not so much similarities to the current community gardens. In LAWSON’s case the gardens were considered as “community” gardens on the ground of their operation, not on the ground of their initiative. Thus we emphasize that community gardens got their current form later.

Today’s community gardens appeared in the 1970s, as a result of the first urban and urban green movements. While in the first half of the 20th century community gardens – such as Victory Gardens or War Gardens - appeared as a result of state intervention today’s gardens are local bottom up initiatives and based on the will of individuals (LINN 2007), and important criteria are the self-organizing ability of groups and individuals volunteering. As FAUERST (2007) describes, community gardens appear in many cases as a result and answer to the negligent local governments. In many cases at the turn from fordist to post-fordist economy and still the local governments created limits to the growth of community gardens sprawl due to business investors claims (STAEHELI 2002).

In general, community gardens are urban initiatives, the gardens are cultivated by a community and use it for vegetable, fruit production and flower planting. “The gardeners share the tools of gardening, they give financial support for maintenance, determine common goals and from share the results” (GLOVER, 2003: 264). Although to synchronize the goals between the coordinators and gardeners is not always easy (GHOSE 2014).

Many scholars think about community gardens as it has been described above, but the notion “community” can be misleading as PUDUP (2008) and KURTZ (2001) state. According to them it is not always obvious whether the community garden was created by a community or spontaneously and later becomes a community (PUDUP 2008). Kurtz also adds that in most of the cases the gardeners are even not from the same neighbourhood (KURTZ 2001).

We can consider the community gardens as an innovation of city rehabilitation tools. It appears in many places of the World, its number is rapidly increasing and becomes a worldwide fashion. But there are many questions. Whether after the community garden “boom” this innovative model for urban green spaces, urban agriculture and community place is sustainable or not? What will happen to the community garden after the peak of the innovation cycle? It will be replaced by a new innovation with the foundation of a new function in the former place of the community garden? And how the attitude of gardeners will change towards the community garden with time? Maybe the later discussed Bassett work will answer a couple of questions.

To summarize, according to us the community gardens are urban features that recycle

urban vacant lots, the cultivating is done by a self-organized group or volunteers and it has a certain goal. Among the goals we can find community building, healthy life and living, and revival of urban vacant lots. The use of the unused urban lots is a common goal of citizens of a certain neighbourhood.

Historical background of community gardens

The evolution of community gardens

AS BASSETT [1979] pointed out in his unpublished but widely-known and cited Master's thesis, the community gardens appear in cycles in history with strong relations to economic and social changes and crises. The up and down turns similar to Kondratev's economic circles. When the crises are over, the number of community garden decreases, because the financial situation of the society stabilizes, the need for vegetable production disappears, and the temporary unemployed persons find job (ROSTA 2009, 2013). BASSETT separated 7 main eras in the history of community gardens (1. table). These eras refer to the American garden movements, not to the European that appeared later, after American influence. The American and European garden movements have significant dissimilarities. The characteristic of American gardens is the fact that the gardens were the properties of a certain community, for instance the local government, the state or civil organization.

TABLE 1. ❖ *Eras of the community gardens (Edited by the authors according to Bassett 1979)*

Appearance from	Period	Reason of appearance
Potato gardens	1894 – 1917	1893 economic crisis
School gardens	1900 – 1920	Integration of migrant's children
Garden cities	1905 – 1920	City beautification
War gardens	1917 – 1920	I. World War
„Hope” gardens	1930 – 1939	Great Depression
Victory gardens	1941 – 1945	II. World War
Community gardens	1970 – 2008	Urban social movements
Community gardens	2008 – (new era?)	City rehabilitation

The modern community gardens have appeared in the 1970th in the North-Eastern industrialized cities of the USA, after the recession. The post-fordist transition had a great impact on the economy of these cities. The heavy industry has disappeared, the unemployment rates skyrocketed, and this led to the polarization of society and conflicts between the individuals and the power. The deindustrialisation of cities left many vacant plots that diminished the quality of urban environment. In this significant crisis, the community gardens appeared as an answer to the social problems – with community building –, as an answer to economic difficulties of the unemployed – with the produced vegetables. Meanwhile the community gardens became the seed bed of new political organizations – such as greens and local patriots – and became the symbols of the protests against the neoliberal city (LAWSON 2005).

The economic crises of 2008 opened a new chapter in the history of community gardens. The state and local governments understood the importance of gardens, and became the sup-

porter of the movement. Michelle Obama reopened the community garden of the White House in 2009 (FLACCUS 2009). It was a symbolic event of a new governmental attitude that supports the community garden and alternative development ideas. Besides, SUTTER (2009) pointed out that the number of community gardens has started to increase in the USA due to the crises, thus confirmed the cycle theory of BASSETT.

Community gardens in Hungary

The first Hungarian community garden was opened in 2011 in Budapest at Millenáris Park. The organizer of the so called *Lecsós kert* community garden was the KÉK non-profit and innovation supporter organization. After opening the *Lecsós kert* community garden many others were opened in the city and elsewhere in the country thanks to the fast experience and good practice exchanges (Fig. 1).

These community gardens have not appeared as an answer to the economic crises as we could assume, but the main motivation was rather the rebuilding of the fragmented post-socialist communities. Furthermore, KOVÁCS (2013) points out that the majority of gardeners are young adults, member of the higher-middle class, follows western values and fashion. Thus the gardeners are not from the most vulnerable classes of society who suffered from the general economic crisis of the country.

FIGURE 1 ♦ *The location of some community gardens in Budapest (Edited by the authors)*

Most of the Hungarian community gardens were created in a top-down way, but the bottom up characteristics is also common. The differences between the before mentioned types we can find in the way of the starting the initiative, whether it has organized by a local citizen or groups of citizens, or it is governmental or institutional. Although we can discover many other forms of organizing between these two types (Fig. 2).

First of all, the gardens can be created in a top down way, because in a certain environment of economy and power the civils cannot implement their idea

without external support, independently. In this cases a patron (mostly the local government) supports the realization of the idea, the aim - creating a community garden - comes true, they have motivation - votes, marketing etc. -, and the garden can be sustained in long terms. The patron in these cases partly or entirely a maintainer, but one may find different examples in the role of patrons regarding to the level of intervention. In such a case in what the locals create the operating regulations, we can consider that a bottom up initiative. Here the patron trusts in the

knowledge and capabilities of locals. However, if the operating regulations is created by the patron, without involving the locals, creates the regulations in the spirit of “money rules the world”, the garden becomes a despotic, and the goals of community building, and long term sustainability can be endangered.

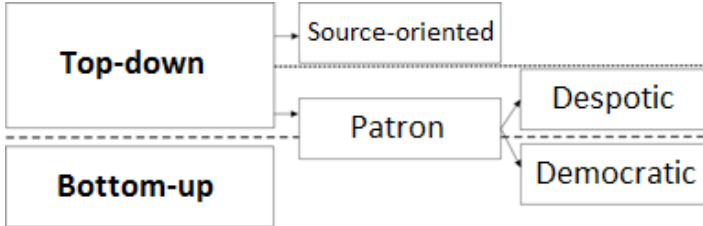

FIGURE 2 ✦ The possible ways of top-down and bottom-up initiatives (Edited by the authors)

We can also consider top-down initiative if the main goal of creating the garden is gaining financial support. For the founders, the community building is just a secondary or tertiary aspect. In many cases they overwrite the needs of the community, just to gain the support. The disadvantage of this model is the fixed operating regulations that does not fit to the needs of the gardeners. The decision making process is less democratic, and the garden tends to cease when the financial support is over. In this model the gardeners are just users not equal members.

In our work we have drawn up a model of creation and operation of the community gardens (Fig. 3). Our approach separates the top-down and bottom-up organizing methods, though the result in both cases is a functioning community garden. In the top-down organizing method there is a fixed organization that maintain the garden, but it is also possible that later on non- or for-profit organizations can join. Although the top-down method can be seen as a “worse”

initiative but if the organizer ensure the involvement of gardeners to the decision making it can be sustainable and democratic as well.

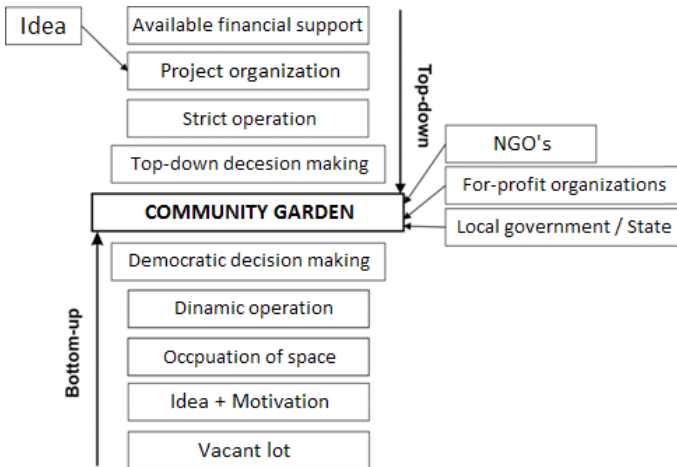

FIGURE 3 ✦ The model of organizing community gardens in Hungary (Edited by the authors)

Effects and impacts of the community gardens

There is a wide range of literature about the positive health and social effects of community gardens (STAEHLI 2002; TANAKA et al. 2004; KINGSLEY et al. 2006; ALAIMO 2007, 2010; FIRTH et al. 2011; AGUSTINA–BEILIN, 2012; GHOOSE–PETTYGROVE 2014).

Many studies have confirmed the positive effects of vegetables and fruits on the individuals' health. By regular consumption of vegetables, they decrease the risk of cardiovascular diseases and cancer. Furthermore, previous researches show the gardeners consume more vegetables and fruits, but less sweets and alcohol and preserving their health by this (BLAIR et al. 1991; ALAIMO 2007).

Besides the gardening has a positive effect on the mental health of people. As PUDUP (2008) describe the case of inmates of San Francisco City Jail. There an Afro-American lawyer created a garden in the yard of the jail and experienced fast improvements among the gardeners. They started to have positive thoughts and said "I am not just a simple prostitute or thief, now I can grow my own cabbage and salads" (PUDUP 2008: 7). The lawyer assumed that "the cyclic change of vegetables made them to believe they can change as well" (PUDUP 2008:7).

The community building effect of gardening is also well known. It provides a common hobby and conversation topic for the gardeners [FIRTH ET AL, 2011]. The strengthening relationships can replace the lack of social support from state. Belonging to a community can mean a crucial help for marginalized groups, thus decreasing their dependence (CORRIGAN 2011).

The garden community can help integrate the immigrants as AUGUSTINA (2011) described in cases studies from Australia. It creates a sense of new home among immigrants where they can produce the vegetables that they knew from their origin country. They have the opportunity of meeting other immigrants and solve their problems together. It also helps in getting to know the new culture of the country.

Many scholars examined the economic effects, the relationship of urban environment and local climate and the community gardens. One fundamental result of these studies is the positive effect of increasing urban green places, and through it the decrease of urban heat island, the improvement of cities ventilation and infiltration (FÓRIÁN-HAGYMÁSSY 2009; LEOVICS et al. 2014; MOSCOW 1999; DERSCHER et al. 2006)]. In Berlin many community gardens were founded because of the need for more urban green area (ROSOL 2010). The community gardens also enhance the biodiversity, with appropriate cultivating the quality of soils can be improved and they provide possibility for green waste recycling (RADO 1983, 2001), besides they have a significant aesthetic value.

Although community gardens always have a critique because of urban pollution. In the 1970th American scholars examined urban soils and discovered the high concentration of lead. But also pointed out that with keeping the soils pH balanced between 6,5 and 7 the vegetables do not take up the lead, and with washing them properly the polluted dust can disappear as well (LAWSON 2005; SZOLNOKI 2014). Thus the polluted soils do not have bad effect on consumers through the consumed vegetables.

The community gardens thanks to their multifunctional role could be implemented in local development. They could be the part of brownfield redevelopment and social inclusion programmes. Further in this research we introduce the community building and city renewal effects of community gardens in Szeged.

Study area and methods

The study area of this research were two community gardens of a regional city, Szeged – the *Megálló Community Garden* and *Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza* (Fig. 1). These community gardens are located in a middle-sized city where urban agriculture

is traditional. There are many allotment – or Schrebergarten-like (German) gardens, that are in close relationship with the Russian *dachas*, as a socialist heritage. The local situation is specific, because Szeged has many neighbourhoods of family houses with gardens that provides opportunity for urban gardening as well (BOROS 2009). But as we assumed a high demand for community gardens in the city exists.

We carried out a structured interview research in what we intend to discover the effects of community gardens on the local community. The research took place in the community gardens in two different periods. Firstly, in October, 2014 we have conducted a research in Megálló Community Garden, where from 11 gardeners 7 took part in our research. Furthermore, we carried out an in-depth interview with the coordinator of the garden. The coordinator helped us to reach the gardeners, so our sampling method was snowball-like. In the Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza the research started at the end of February in 2015 and finished in May 2015. There from 18 gardeners 11 took part in our research, and we carried out interviews with the coordinator of the garden and with the Local Council Member of Makkosháza neighbourhood as well. Thus all together 21 interviews were recorded, and in both of the community gardens the response rate was above 60 per cent.

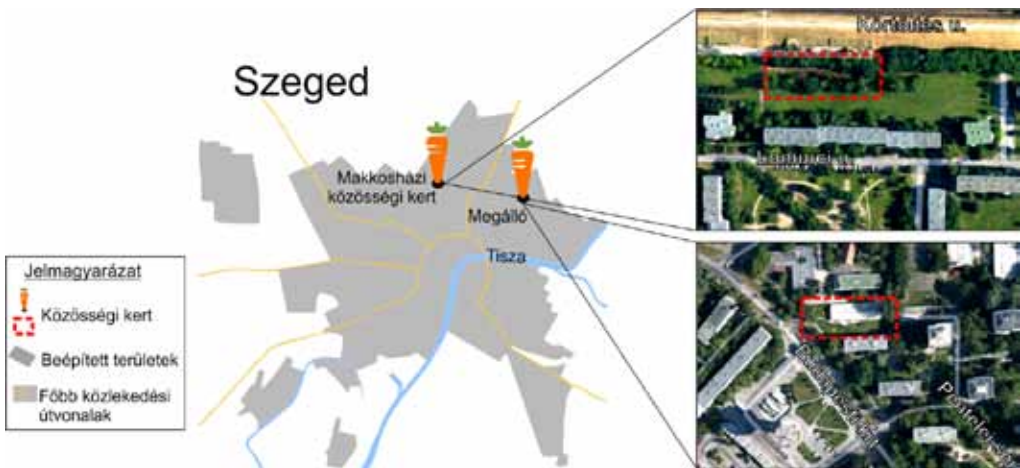

FIGURE 4 ❖ *The researched community gardens in Szeged (Edited by the authors)*

The questions of the interviews were related to several key topics. The coordinators were asked about the foundation and functioning of the gardens. The gardeners were asked about their motivations of joining, the positive effects of gardening, and we examined as well the gardener's community's interior relationships and its structure.

The institutional and operational background of the gardens is unique. The Megálló Community Garden has a background institute, a non-profit orientated organization, called MASZK organization that has an aim of creating innovative and acting communities in Szeged. The institute is currently working on the creation of a living community in the neighbourhood of Tarján - where the garden is located -, in an area where mostly prefabricated block of flats exists. The organization intends to reach its aim with the creation of a community house but with the financial help of a European support they opened a community garden in June 2014. The

financial support includes the maintenance costs of the garden till the end of 2015. This fact already led us to a question, whether this will mean the end of the community garden and the community of gardeners as well? Or will the gardeners and the MASZK organization cooperate to maintain the garden in the future?

The Community Garden and Leisure of Makkosháza situates in block of flats area as well (Fig. 4). The creation of the garden came up a couple of years ago as an idea of a local citizen whose idea came true thanks to the support of the local government in October 2014. The operator of the garden is the Local Government of Szeged. Another unique fact of the garden that its leisure function is rare among the community gardens.

Results

The organization and operation of the community gardens

Both examined community gardens are located in a block of flats area, where the minority of the buildings were renovated but a significant number of buildings are still deteriorated. Hence only a couple of green areas were renovated, thus the area for community building is limited and has bad quality. The immobile members of the society and young families need to spend their free time passive in their flats. In both of the study areas the lack of local events is also a problem. These complex problems lead to the alienation of neighbours, the weakened social trust and cohesion.

The Megálló Community Garden (Fig. 5) is situated in Szeged Tarján neighbourhood. The community garden is located behind a renovated storage – currently the place of the community house. The renovation of the house and creation of the community garden we can consider as a brown field investment. The total number of the plots is 12 – including a plot for the entire gardener's community –, each of them are 7 m², the seed beds are lifted, the top of the soil has been changed.

As previously was discussed, the organizer of the garden is the MASZK non-profit civil organization which aims to create a well cooperative local society. Though the organizing of the community garden was financed through European support scheme, and we could identify it as a top-down finance-orientated project, but the organization provides democratic decision making, by involving the gardeners in the operation and maintenance of the garden.

FIGURE 5 ❖ *The Megálló Community Garden (Source: own photo)*

The opening of the garden took place in the beginnings of June 2014 due to elongating landscape plan-

ning and constructional works. On their first meeting there were more than a dozen applicants, but later few of them resigned their application. According to the coordinator of the garden they resigned after realizing that it requires responsibility and continuous presence. A community garden works well if the gardeners can share the burdens of gardening so the responsibility is not just for the individual – if one cannot do gardening for a week, he can ask others to look after his garden. The distribution of parcels happened according to the application time. Since the garden is functioning well, the demand for plots has increased and now there is a waiting list for the new parcels. The MASZK civil organization provides all the necessary equipment for cultivation, provides practical assistance in gardening and handbooks and do not require any monthly fee.

In the near future the cease of financial support could cause significant problems. During the research period the organization has already started a consultation with the local government of Szeged to cover the maintenance costs but until no definite answer was received the community of gardeners is endangered.

The Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza is located in a block of flats area, in a previous area of water plant (Fig. 6). The location is unique because just a hundred meters farther an allotment-like or dacha area is situated. But as it has turned out in the interviews the community garden is not just a cheaper but an easier option for small scale agriculture for citizens since elderly cannot sustain and handle few hundred m² allotment plots.

After the demolition of the water plant, the top part of the soil has been changed, and 18 piece of 8 m² plots and an herbal garden has been created. Besides the creation of the plots few fitness machines have been planted. The organizing and maintaining costs of this community garden is covered by the local government of Szeged.

Regarding to the goals of the Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza it is different than the Megálló Community Garden. Firstly, in the case of Megálló the main goals were the formation of a community and promotion of eco-friendly lifestyle. At the same time, in Makkosháza the main goals are healthy living and preservation of health. The fitness machines are available for the wider community and used by many citizens. The garden was organized by the local government thus it is a top-down investment but at the time of our research the garden was in a too early stage to say whether the local government will make the decisions or there will be an inclusive decision making system.

FIGURE 6 ❖ *The Makkosház community garden and fitness centre (Source: own photo)*

The organizer of Megálló community garden, the MASZK organization takes part in organizing local events in Szeged. But this phenomenon comes up with a problem. Though the organization has the capital to organize events and create an opportunity for

more people to interact but this model has a lack of local initiative. Due to the top-down organized events the local communities and groups are not organized by themselves. Meanwhile the main aim of these bigger events is to create a self-sufficient community.

The Megálló community garden and the community house offers wide range of programs for the local citizens. These programmes can be interesting for every age groups, from young parents with babies to elders. Besides the topics of these programs is very diverse. We can find baby-mother programs, trainings of handcraft works, yoga, legal and psychological advising. Special trainings such as “Globalization forum” and “How to recycle?” are organized also often. Promoting healthy lifestyle is also fundamental as we can assume from the “Run, run, never stop” running event. Thus we can conclude that the community house provides diverse programs that promote eco-friendly and healthy living that are the elemental foundations of modern living.

Many of these programs – such as baby-mother programs -, are related to a specific age group. These age group specific programs do not allow the interaction between different age groups, rather creates communities inside a specific age group. However, the non-age group specific programs can enhance the links between different generations thus allowing the exchange of different experiences and the building of social capital.

There are no concrete quantitative feedbacks from these programs yet, but as we got to know from the coordinator of the garden the local citizens inclined to attend to these programs. Although the number of participants is fluctuating, but the health preserving related events are usually popular, especially among the younger generations. As the coordinator mentioned, this generation has lack of outdoor entertaining facilities. Only a recently renovated jungle gym and a roller skating park is available for them, thus the community house deems that the involvement of this generation is important.

FIGURE 7 ❖ *The result of a joint activity in Megálló, a scarecrow*
(Source: own photo)

The Megálló Community Garden offers special programs for the gardeners. They organize lectures about gardening and organic farming and invite lecturers from other community gardens. These lectures can be a good place for exchanging the different opinions and experiences of gardeners – so they provide a place for know-

how exchange. Furthermore, these events can function as a knowledge-based innovation hub where the different experiences and knowledge can lead to a constructive talk and innovation of new techniques and methods. Thus we believe this is a crucial element in the reviving the urban agriculture.

Besides the community of gardeners made some attempts to organize events for themselves. For this a good example is the creation of garden furniture, a scarecrow cooking events and barbecue party (Fig. 7). These programs have positive effect on the gardeners' community and can be understood as team building events.

The case of Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza is different. The scale of community developing is smaller, because here there is no community house that could hold bigger events and lectures, thus we assume that the community building process only affects the gardeners. Although during the research period, since the garden was in its initial phase there were no community building events yet.

However, we can see that the Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza meet the demand of the wider neighbourhood with its investment in fitness machines since no such a facility for exercise has been in Makkosháza before. These machines have a positive effect on the users – whether a gardener or a local citizen –, thus they affect the entire neighbourhood.

To conclude the two community gardens have different trajectories. While in the case of Megálló Community Garden the community house and its programs can include a significant part of the local neighbourhood but in the case of Makkosháza the involvement of citizens occur in a smaller level. However, it is also possible that in the future the Community Garden and Leisure Centre of Makkosháza will become a place for sport events and through that a place for a wider community building.

FIGURE 8 ❖ *The fitness machines in the Makkosházi community garden (Source: own photo)*

The gardeners' community and their motivations

The motivations of joining to the community garden among the gardeners are similar in

both study cases and similar to the results of international literature. Many of the gardeners were living in family houses in the past and but later moved into a prefabricated building. They cultivated the gardens of the houses and continued a small scale vegetable gardening in the balconies of their flats in the prefabricated buildings. In the case of Makkosháza they planted even flowers in the vicinity of the buildings. Thus gardeners intended to revive their previous gardening experience and also spend more time in a green area. The young parents wanted to teach their children gardening and the love of vegetables. We assume they intend to give their cultivating knowledge to the next generation. Furthermore, many of the gardeners joined to the garden to become a part of a community.

In our research we got to know that the key motivation was the need for being the part of a community. Most of the gardeners emphasized this in the interviews. Belonging to a community helps integrating the ones who moved later to Szeged and also incorporates the individuals inside a social network.

„We got to Szeged because of the university, there are no relatives here. Since our baby was born we really miss our family, and here in the garden I am happy to be the part of a community.” (Gardener 01)

This shed light on the fact that the weakening relationship with the wider family members – due to the geographical distance –, generates a need for a community. Interestingly, outside the community gardens not so many gardeners meet. In the case of Megálló Community Garden the young parents mentioned that they meet with other young gardeners outside the garden, but most of the gardeners meet only in the community gardens.

„It is really good (the relationship between the gardeners). Especially the young parents (we) have a good relationship, we stick together. So it’s good.” (Gardener 02)

Although the gardeners do not meet outside the garden, but we believe the reason behind this phenomenon is the fact that the community garden became the place for the meetings. In the gardens they can meet daily and in the case of Megálló Community Garden the programs of the community house provides issues for meetings as well. This is confirmed by the fact that the gardeners usually take part in these programs.

„No (we don’t meet outside the garden) because we meet here.” (Gardener 03)

One of the key element in the formation of a gardening community is the frequency of cultivation. This has a basic effect on the frequency of the interactions among the gardeners and on the relationships (DARPER 2010). But since during the vegetative period the plants require daily care, the number of interactions is high. In the case of Megálló Community Garden the gardeners visit the garden daily during the vegetative period. But as autumn arrives the frequency of visitation decreases and during winter is very limited. Although the exact hour of cultivation can be various most of the gardeners come after the work hours, at the afternoon and spend usually approximately an hour in the garden. In the case of Makkosháza the gardeners visited the garden 3-4 times a week during spring. But since most of the gardeners are retired, they can manage to go to the garden in the morning. According to our observation still the peak hours are at the afternoon.

In our research we also tried to shed light on the evolution of the relationships among the gardeners from the beginning. The experiences are various. Most of the gardeners were satisfied with the relationships but it was obvious that some smaller sub-groups have formed during a short period. As one of our interviewees has mentioned the young parents have formed cliques.

As DARPER (2010) claims in most of the communities these kind of differentiating processes appears sooner or later along shared attributes. But this do not have a negative effect on the community, the gardeners can work together and solve problems. The best examples are the followings that we experienced in the gardens: the joint care of herb gardens, cleaning, mowing, collecting the leafs and the care of each other’s gardens.

This last one is particularly important. When someone is away the gardeners take care about his garden, they sprinkle it and collect the ripe vegetables. This care and common responsibility makes the members of the community gardens a community (DARPER 2010).

Effects of the community gardens on the individuals

The gardening has many positive effects on the gardeners. Improves the health quality of gardeners thanks to the continuous work and fresh vegetables, sustains the mental health since they spend time in a community. Thus, their overall quality of life is improving. Only a few gardeners knew about these effects but they usually mentioned the work, the free time spent outside their flats, their fresh vegetables as benefits of community gardening;

„I believe it is a good way of recreation. It helps me to calm down and lose my stress, we can be outside in the fresh air that is something priceless.” (Gardener 04)

With gardening they could find a good way of spending their free time. So we can assume that the gardening is a kind of recreational activity.

We have noticed that the cultivation triggers a learning process as well. Although many of the gardeners already have knowledge in gardening but in the interviews they have mentioned that they exchange their experiences, give advices to each other and they can learn a lot from each other. This helps in community building, sustaining the mental health, improving the communication skills and forms the mind of gardeners.

„We see many things in a different way, in terms of gardening and human relationships. We look for more information about the vegetables and about gardening online and learn from there how to care about them properly...” (Gardner 02)

Thus we conclude that gardeners see more conscious the world around themselves, their horizon has widened and they start looking for answer and solutions to some specific problems. In many cases they use internet as a tool. Furthermore, we claim that these are questions that previously they did not need to ask, since they did not do gardening. Thus we can assume that gardening provides always an inspiration for them.

Conclusions

Based on our results, the community gardens in Szeged have similar or the same effects on the gardeners as in the case of so called ‘Western’ gardens. They only differ in the way of their organisation and formation processes. The main aim of the community gardens in Szeged are the community building and health preservation. This appears in the case of western community gardens as well but there the goals of community gardens are more divers. In Western Europe and the United States, the motivations of creation can be the revitalization of vacant lots or brownfields to create a better urban environment; the provision of fresh vegetables and fruits for marginalized groups; the increasing of urban green areas. Thus we can see that behind the creation of ‘Western’ community gardens there is a more complex motivation system. While in Hungary the motivations are limited only to few key aspects.

In the Hungarian cases the community building is the most important reason, and health preservation has just secondary role. The need for local communities can be a post-socialist phenomenon and this need is especially visible in block of flat areas, that we can see as areas of social crisis.

The organizational background of Hungarian community gardens is unusual, including

the two examined community gardens. The Megálló Community Garden was organized by a 20 years old civil organization that provided knowledge and social capital to create the garden. In Makkosháza the idea of the garden came up in a local citizen and was organized by the local government. Thus we can conclude that they were organized in a top-down way – however, this top down structure can be also good if the decision making process is inclusive.

We have examined the effects of community gardens on the local society. They have elemental role in the creation of community from the local citizens. This is particularly valid in the case of Megálló where community programs are hold in the community house, while in Makkosháza the strengthening of the wider community starts from a small group – from the gardening community. We can also mention that the Megálló also activates the inactive members of the neighbourhood.

Our results are in accordance with the results of international literature. The Hungarian community gardens just slightly differ from the Western ones but we need to mention that all the community gardens can be understood only in its context, thus we believe that each of them are unique. The main differentiating characteristic of Hungarian community gardens is the fact that they were organized by a civil organization or by the local government in a top-down way. The positive effects are similar in each case. To summarize, we can interpret community gardens as a multifunctional tool for urban development and rehabilitation that can help in community creation, in health preservation and greening the urban environment. *

REFERENCES

- AGUSTINA, I. – BEILIN, R. (2012): Community gardens: Space for interaction and adaption. In *Procedia* vol. 36. 439–448.
- ALAIMO, K. – PACKNETT, E. – MILES, R. – KRUGER, D. (2007): Fruit and vegetable intake among urban gardeners. *Journal of Nutrition Education and Behavior* vol. 40. no. 2. 94–101.
- ALAIMO, K. (2010): Community gardening, neighborhood meetings and social capital. *Journal of Community Psychology* vol. 38. no. 4. 497–514.
- BASSETT, T.J., (1979): *Vacant lot cultivation: community gardening in America, 1893–1978*. Unpublished Master's Thesis. University of California, Berkeley
- BERKI M. (2014): A városi barnaövezetek funkcióváltása a poszt szocialista városokban: Térleméleti megközelítés. In Dúll A. – Izsák É. (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 120–133.
- BLAIR, D. – GIESECKE, C. – SHERMAN, S. (1991): A dietary, social and economic evaluation of the Philadelphia Urban Gardening Project. In *J. Nutrition Education* vol. 23. no. 4. 161–167.
- BOROS L. (2009): Szeged belső térfolyamatai az 1950-es évektől napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 133. évf. 4. sz. 453–465.
- BOROS L. (2010a): Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In Mészáros R. – Nagy G. – Nagy E. – Boros L. – Pál V. (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 38–54.
- BOROS L. (2010b): Posztstrukturális elméletek: kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. In Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): *A településföldrajz aktuális kérdései*. VI. Településföldrajzi Konferencia. Szombathely, Savaria University Press. 392–405.
- BOROS L. – GARAMHEGYI Á. (2009): *Bevezetés a településmarketingbe*. Szeged, JATEPress.
- CORRIGAN, M. P. (2011): Growing what you eat: developing community gardens in Baltimore. *Applied Geography* vol. 31. no. 4. 1232–1241.

- DARPER, C., FREEDMAN, D. (2010): Review and Analysis of the Benefits, Purposes, and Motivations Associated with Community Gardening in the United States. *Journal of Community Practice* vol. 18. no. 4. 458–492.
- DRESCHER, A.W. – R.J. HOLMER – D.L. IAQUINTA (2006): Urban homegardens and allotment gardens for sustainable livelihoods: Management strategies and institutional environments. In Kumar, B.M. – Nair, P.K.R. (eds.): *Tropical homegardens: A time-tested example of sustainable agroforestry*. 317–338. Dordrecht, Springer.
- FAUREST K. (2007): A környezet fenntartható revitalizációja közösségi kertek révén. In ALFÖLDI Gy. – KOVÁCS Z.: *Városi Zöld Könyv: Kulcs a fenntartható városhoz*. Budapest: ÉTK; MTA FKI; Rév8 Zrt. 195 p.
- FLACCUS, G. (2009). Recession gardens sprouting up. *The Washington Times*. A lap forrása: <http://www.washingtontimes.com/news/2009/mar/17/recession-gardens-sprouting-up/>
- FIRTH, C. – MAYE, D. – PEARSON, D. (2011): Developing “community” in community gardens. *Local Environment* vol. 16. no. 6. 555–568.
- FÓRIÁN, S. – HAGYMÁSSY, Z. (2009): Zöld felületek szerepe az urbanizált környezetben. *Debreceni Műszaki Közlemények* 8. évf. 1-2. sz. 43–52.
- GLOVER, T. (2003): Community garden movement. In: Christensen, K. – Levinson, D. : *Encyclopedia of community: From village to the virtual world*. SAGE Publications. 265–267.
- GHOSE, R. – PETTYGROVE, M. (2014): Actors and networks in community garden development. *Geoforum* vol. 53. no. 2. 93–103.
- GREWAL, S. S. – GREWAL, P. S. (2012): Can cities be self-reliant in food? *Cities* vol. 29. no. 1. 1–11.
- HARVEY, D. (2009): *Social Justice and the City*. University of Georgia Press.
- HARVEY, D. (2012): *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso, London – New York
- JACOBS, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Random House.
- JANKÓ F. – BERTALAN L. (2009): Egy Sosemvolt iparváros ipari öröksége: barnamezők Sopronban. *Tér és Társadalom* 23. évf. 4. sz. 103–116.
- KÁDÁR K. – KOZMA G. (2011): Az egykori szovjet katonai területek funkcióváltása Debrecenben. *Tér és Társadalom* 25. évf. 2. sz. 164–179.
- KINGSLEY, J.Y. – TOWNSEND, M. (2006): ‘Dig In’ to social capital: community gardens as mechanisms for growing urban social connectedness. *Urban Policy and Research* vol. 24. no. 4. 525–537.
- KISS É. (2009): Budapest ipari területei az utóbbi évtizedben. *Tér és Társadalom* 23. évf. 2. sz. 69–85.
- KOVÁCS Z. (2009): Az urbanizáció keresztútja Kelet-Közép-Európában. In *Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés*. 460. 44–51.
- KOVÁCS, T. (2013): A városi közösségi kertek megjelenése Magyarországon. *A falu* 28. évf. no. 1. 49–61.
- KUKELY Gy. – BARTA Gy. – BELUSZKY P. – GYÓRI R. (2006): Barnamezős területek rehabilitációja Budapesten. *Tér és Társadalom* 20. évf. 1. sz. 57–71.
- KURTZ, H. (2001): Differentiating multiple meanings of garden and community. *Urban Geography* vol. 22. no. 7. 656–670.
- LAWSON, L. (2005): *City Bountiful; A Century of Community Gardening in America*. Berkeley, University of California Press.
- LEFEBVRE, H. (1991): *The Production of Space*. Oxford, Basil Blackwell.
- LELOVICS, E. – GÁL, T. – UNGER, J. (2014): A városi beépítettség felszínközeli légrétegre gyakorolt hatásának elemzése Szeged térségében. In Cserny Tibor – Kovács-Pálffy Péter – Kriváné Horváth Ágnes (szerk.): HUNGEO 2014 Magyar Földtudományi szakemberek XII. találkozója: Magyar felfedezők és kutatók a természeti erőforrások hasznosításáért: cikkgyűjtemény. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2014.08.20. – 2014.08.24. Budapest, Magyarhoni Földtani Társulat. 271–275.
- LINN, K., (2007): *Building commons and community*. Oakland, USA: New Village Press.
- MOSKOW, A. (1999): Havana’s self-provision gardens. *Environment & Urbanization* vol. 11. no. 2. 127–134.
- MORRIS, J. – NEUSTADTER, A. – ZIDENBERG-CHERR, S. (2001): First-grade gardeners more likely to taste vegetables. *California Agriculture* vol. 55. no. 1. 43–46.

- NEMETH, J. – LANGHORST J. (2014): Rethinking urban transformation: Temporary uses for vacant land. *Cities* vol. 40. 143–150.
- PUDUP, M. B. (2008): It takes a garden: cultivating citizen-subjects in organized garden projects. *Geoforum* vol. 39. no. 3. 1228–1240.
- RADÓ, D. (1983): *Városok zöld szigetei*. Budapest, ÉTK, Építésügyi Tájékoztatási Központ.
- RADÓ, D. (2001): *A növényzet szerepe a környezetvédelemben*. Budapest, Zöld Érdek Alapítvány – Levegő Munkacsoport.
- ROSOL, M. (2010): PUBLIC PARTICIPATION IN POST-FORDIST URBAN GREEN SPACE GOVERNANCE: THE CASE OF COMMUNITY GARDENS IN BERLIN. *International Journal of Urban and Regional Research* vol. 34. no. 3. 548–563.
- ROSTA G. (2009): *A városi tanya – szemléletváltás a válság idején*. Budapest, Leviter Kiadó.
- ROSTA G. (2013): *Közösségi kertek – szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság*. Városi Kertek Egyesület, Budapest.
- STAEHEL, L. A. – MITCHELL, D. – GIBSON, K. (2002): Conflicting rights to the city in New York’s community gardens. *GeoJournal* vol. 58. no. 2. 197–205.
- SUTTER, J. D. (2009, APRIL 1). *Recession gardens trim grocery bills, teach lessons*. CNN Living. Download: http://articles.cnn.com/2009-04-01/living/recession.garden_1_national-gardening-association-recession-gardens-gardening-industry?_s=PM:LIVING
- SZOLNOKI Zs. (2014): *Nehézfémek környezeti viselkedése antropogén hatásokra módosult kerti talajokban, Szeged példáján*. Doktori értekezés. Szeged, SZTE, Környezettudományi Doktori Iskola.
- TANAKA, L. – M.E. KRASNY (2004): Culturing community development, neighborhood open space, and civic agriculture: The case of Latino community gardens in New York City. *Agriculture and Human Values* vol. 21. no. 4. 399–412.

NAGY, GYULA

gynagy@geo.u-szeged.hu Junior lecturer, PhD students
(University of Szeged, Department of Economic and Social Geography)

HEGEDŰS, TAMÁS

hege.tamas.zala@gmail.com Junior lecturer, PhD students
(University of Szeged, Department of Economic and Social Geography)

Urban sprawl or/and suburbanisation?

The case of Zalaegerszeg

ABSTRACT In the last 50 years the urban areas were expanding so fast, which lead to the decreasing of rural and the green areas of the settlements in Europe, and also in Hungary. This process is called in several ways, such as urban sprawl, suburbanisation, and peri-urbanisation of the urban-rural “fringe” as well. Although there is difference between the above mentioned concepts, but the causes and processes are not strictly separated in time and space. One of the main purposes of this study is to identify the mentioned processes in a case study of Zalaegerszeg; whether urban sprawl or a special form of suburbanisation occurs. The other aim is to define the complex definition of the above mentioned processes using qualitative indices for Zalaegerszeg.

To identify the various impacts of the growing urban areas a literature analysis was made and orthophoto maps of 2000 and 2014 were conducted. The purpose of the latter was to show the disappearing green areas and growing urban structure due to the sprawl. During 14 years of urban changes 21,8 hectare green and agricultural area disappeared in the area of Zalaegerszeg.

The second part of the study is based on the results of a questionnaire survey made in Zalaegerszeg to analyse if the urban sprawl and periurban growth within the city boundary is a result of concentration process caused by immigration from rural neighbourhoods or is it a relative deconcentration caused by the outmigration from the city centre. According to the results, urban sprawl is mainly caused by suburban motivations, like changing lifestyle, demand for better environmental setting. The decentralisation process to the outer districts of Zalaegerszeg (former independent villages) results social fault lines within the “natives” and the new suburban immigrant inhabitants. There are differences in social status according to income, education and working position. The study concludes that in Zalaegerszeg the urban sprawl occurs within the city boundary for suburban reasons. According to our analysis, although statistically the process is not suburbanisation, the motivation behind actually is.

KEYWORDS urban sprawl, Zalaegerszeg, suburbanisation, rural-urban fringe

DOI 10.14232/belv.2016.3.8 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Nagy, Gyula – Hegedűs, Tamás (2016): Urban sprawl or/and suburbanisation? The case of Zalaegerszeg. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 106–119. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)
(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Introduction

Zalaegerszeg has fragmented spatial structure due to its historical development. Several settlements were attached to the city during the last hundred years. Nowadays, Ola, as the first municipality attached to the city is a part of the centre not like the others, where the urban continuum is disconnected. Those parts that were attached later are located several kilometres away from each other and from the downtown which are connected through roads. The fragmented structure (Figure 1) results extensive urban area and an even more complex social structure.

FIGURE 1 ❖ Zalaegerszeg, a merged city. Former individual settlements with their connection dates. Source: KSH. Edited by Tamás Hegedűs, 2015.

It's a contradiction in the case of Zalaegerszeg that the population of the city has decreasing in the last 25 years, but the built-up urban area is continuously increasing. Another contradiction that the population decrease is not a general feature for the whole settlement, whilst the former municipalities in the past 20 years showed growing population. New real estates, leisure and industrial areas are appearing further from the centre in the attached villages, mainly along the main transport routes, on former

arable and forests, reducing green areas (Figure 2) but within the city boundaries. Some of these land use changes were planned while some were uncontrolled and unplanned.

The expanding urban area brings up problems earlier not experienced regarding the infrastructure, services and social needs etc. There is a growing demand towards recreational, entertaining possibilities, more extensive public transport network, road network, cultural institutes.

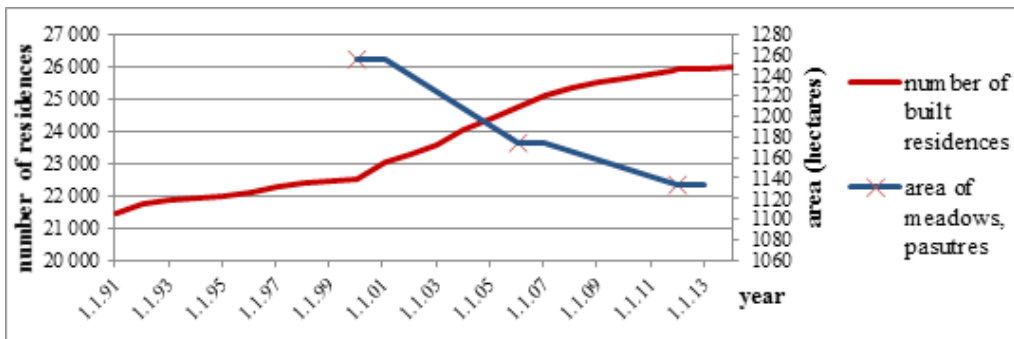

FIGURE 2 ❖ The change of numbers of the built apartments, and the size of the fields and pastures in Zalaegerszeg in between 1990 and 2014. Source: KSH, TEIR. Edited by Tamás Hegedűs 2015.

There is a duality within the society in the newly evolved urban areas, the native inhabitants – those people who were born on the settlement or moved there before the 1990's, and the people who moved there after the transition with suburban characteristics regarding the demands of urban services. A dual image has formed in the urban landscape and structure as well. The houses and streets of the “natives” and the “suburbans” are separated in space and their appearance is also different.

These processes can be referred as urban sprawl or suburbanisation. The question may arise if these processes differ from each other in sense of place and time in the case of Zalaegerszeg. These processes are rooted deeply in the inherited spatial structure and the land use policy of socialist era, which influenced these processes through the legislation on small garden zones.

1. Theoretical background

Several authors interpreted urban sprawl differently; whilst certain researchers do not distinguish the concepts of the suburbanisation and urban sprawl (e.g. MIESZKOWSKI–MILLS 1993; BENFIELD–RAIMI–CHEN 1999; BRUECKNER 2000; CATTAN 2011; REEH–ZERLANG 2011), Hungarian researchers (BAJMÓCY 1999, 2000; DÖVÉNYI–KOVÁCS 1999; DÖVÉNYI 2009; HARDI 2002, 2010; TIMÁR 1999; LAMPL 2010; ZUBRICZKY 2010; CSANÁDI–CSIZMADY 2002) separate conceptual and methodological differences between the two processes. The term “urban sprawl” is usually used for the quick increase of the urban area which comes with land use change (FRUMKIN, H. 2002). For example, more than 200 settlements in the Parisian metropolitan region consumed more than 10 000 hectare of space in 26 years after 1988 (CATTAN 2011). While the “built-up” area is horizontally expanding, the population density is decreasing in these areas, which leads to significant change of the land use of the surroundings under specific market circumstances (EEA 2006). There are cases when even the gross population of the settlement is decreasing while the urban space extends. It is the case in Cleveland, United States where the population decreased by 11% but the urban space expanded by 33% (BENFIELD et. al. 1999).

In Europe, urban growth has always heavily depended on the population growth, however nowadays social mobility, individual needs and the economic development became determinative for spatial growth (BOROS–GARAMHEGYI 2009, EEA 2006) which started to intensify in the 1950's (SCHWICK et al. 2011). In Europe the space for urban growth is limited, which means that the importance of the agricultural and green areas is more significant (EEA 2006).

In the literature the concept of urban sprawl, it is mainly approached from a statistical point of view – which cannot cover the causes of the process. NANCY CHIN (2002) sums up the various, but mainly quantitative aspects of urban sprawl. She clustered definitions into four groups: form, land use, impacts and density. To decide which sprawl definition is adequate and suitable, it is recommended to define the context of the process, which can be reached via unveiling the causatives. At this point the concept of suburbanisation connects to the concept of sprawl as one of the main causative for urban growth.

In the most of the cases, suburbanisation refers to the population growth and urban sprawl over the administrative boundaries of the city. In some cases, urban sprawl was identified as suburbanisation in the early researches (SELF 1961; GOTTMANN–HARPER 1967; GOTTDIENER 1977; HALL 1997). The urban sprawl within the city boundary is simply urbanisation. Suburbanisation is mostly, but not exclusively considered as the outmigration of the population to

the neighbouring settlements of the city. Therefore, the ‘classic’ definitions of suburbanisation itself refers to a migration process (TIMÁR 1999; DÖVÉNYI-KOVÁCS 1999; BAJMÓCY 1999, 2000; CSANÁDI-CSIZMADY 2002; HARDI 2002; DÖVÉNYI 2009; 2010; LAMPL 2010; ZUBRICZKY 2010;) coinciding with urban growth and land-use changes called urban sprawl (MIESZKOWSKI-MILLS 1993; BENFIELD-RAIMI-CHEN 1999; BRUECKNER 2000; CATTAN 2011; REEH ZERLANG 2011).

From an other point of view, suburbanisation also can be considered as a qualitative marker, a driver for urban sprawl, which shows particular needs, lifestyle and social structure. Thus, urban sprawl is a result of the spread of suburban lifestyle, in the same time it does not mean, that other reasons (counter-urbanisation, re-urbanisation) cannot result urban sprawl.

The most commonly accepted drivers for suburbanisation – and thus reasons for sprawl – are the ever-growing demand for calm, nature-close environment and in the same time the need for abstaining from noisy and heavily polluted downtown, the post-industrial economic and social changes resulted appearance of the wealthier middle class, easier commuting, spreading ICT. These factors all contributed in the growth of the suburban area (EEA 2006; MIESZKOWSKI – MILLS 1993; FRUMKIN 2002). The intensification of the phenomenon resulted that the population of suburban areas in the USA more than doubled from 20% to 50% since 1950 (SZIRMAI 2011). If we accept suburbanisation as a qualitative phenomenon it means a suburban lifestyle with specified needs for the environment and services as well and which results residence changes. But residential changes are not always connected to the crossing of administrative boundaries of the cities due to suburban reasons (KONDOR-SZABÓ 2007; SOMLYÓDYNÉ PFEIL 2010; HARDI 2010). Neither suburbanisation nor urban sprawl means just the expansion of residential areas, but industrial parks, leisure centres and shopping centres as well (SALAMIN et al. 2009; SZIRMAI 2011, Koós 2004).

The problem occurs when geographers try to separate urban forms and drew parallel to compare Hungarian and foreign processes. In several cases suburbanisation was identified as a statistically measurable process. As it was mentioned above, several authors identified the urban sprawl with suburbanisation, while others refused this approach. If we think about urban sprawl as the growth of the urban area it can occur during all the urbanisation phases (Figure 3).

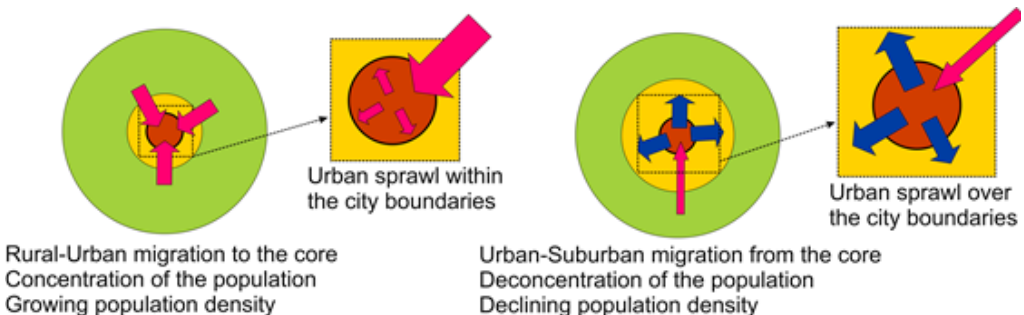

FIGURE 3 ❖ *The urbanisation cycle's first two phase, urbanisation (concentration of the population) and suburbanisation (deconcentration of the people). Edited by Gyula Nagy 2015.*

The question may arise if it is necessary or even possible to separate firmly urban sprawl and suburbanisation. In the literature the concept of peri-urbanisation refers the urban growth in the edge of urban and rural areas. According to GOLLEDGE (1960) and LOW CHOY – BUXTON

(2008) main features were defined of the evolved urban sprawl. The most important factors are the fast change in land-use, mainly occurring in residential areas, selective immigration to lower density areas, segregated settlement structure, incomplete public services and institutions, and commuting.

2. Hungarian aspects of urban sprawl and suburbanisation

Most of the Hungarian authors define the first phase of the urbanisation with a massive urban sprawl and population concentration and the suburbanisation as the population increase in the neighbouring settlements of the centre while in the same time population is deconcentrated and the centre's population decreases (BAJMÓCY 2000; TIMÁR J. 1999) (Figure 4)

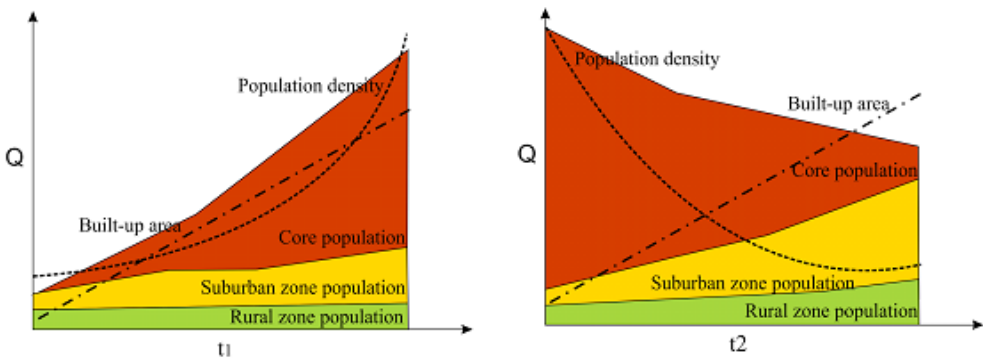
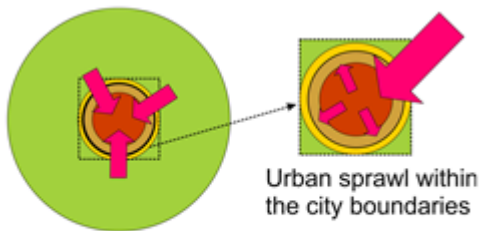

FIGURE 4 ❖ *Population, density and built up area growth during urbanisation (left) and suburbanisation (right). Edited by Gyula Nagy 2015*

This process appeared after the regime change in Hungary, during the post-communist era (BALOGH 2013). In the 1990's, approximately 30 Hungarian cities had suburban features at that time. Initially, mainly the regional and middle-sized cities showed the phenomenon (DÖVÉNYI 2009). If the population grew around big cities and the city suffered from population loss, the process was considered as suburbanisation. If there was lack of population growth around the city, it was stated that there is no suburbanisation in the region.

On one hand, the specific historical features of Hungarian cities such as designed green belts and garden zones within the boundaries, breaks within the continuum of the urban areas due to forced settlement merging during the socialist era and the lack of infrastructural development around the cities. These features were partly against suburbanisation. People did not have to migrate through city boundaries since there was plenty of space within to move (Figure 5). On the other hand, the transition and the neoliberal change in the market economy changed the consumer preferences and therefore the lifestyle of the people (BOROS–HEGEDŰS–PÁL 2010, NAGY–BOROS 2010).

Rural-Urban migration to the core
Huge and designed administrative territory
Periurban small garden zone
Concentration stagnation of the population

FIGURE 5 ❖ Suburban drivers drove urban sprawl in the small garden zone of a Hungarian settlement. Edited by Gyula Nagy 2015

The motivations of the suburbanisation were investigated by several Hungarian researchers (BAJMÓCY 1999, 2000; BENFIELD-RAIMI-CHEN 1999; DÖVÉNYI-KOVÁCS 1999; TIMÁR 1999; HARDI 2002, DÖVÉNYI 2009; 2010; LAMPL 2010; ZUBRICZKY 2010; CSANÁDI-CSIZMADY 2002), many of

them concluded that the main factors for suburbanisation are the same than in the previous international experiences show, but the need for an own property also plays an important role.

As a result, suburban drivers caused urban sprawl within the settlement boundaries, the settlement's population was slightly declining or stagnating, but the built up territory grew and the population density declined in the same time. This process combines the features of the urbanisation cycle's first two phases (Figure 6).

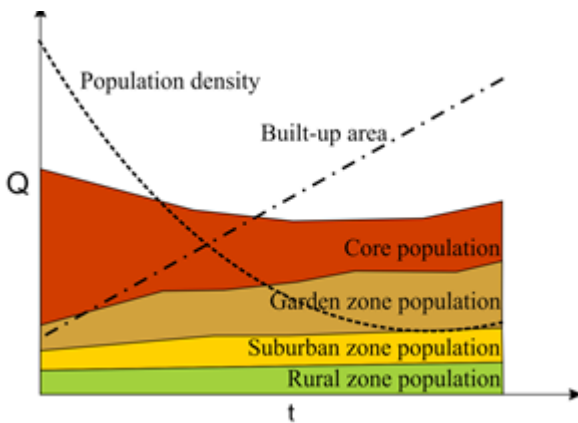

FIGURE 6 ❖ Population, density and built-up area changes in the Hungarian context after the transition. Suburbanisation within the city boundaries on the fringe. Edited by Gyula Nagy 2015

Zalaegerszeg's administrative boundaries have changed just slightly in the last decades, however the formerly hobby garden belt around the city built up quickly at the expense of the green areas. In Hungary, small garden zones were designed on purpose around the city, close to the city border in the „urban-rural fringe”

during the socialist era. House owners used these small lands for agricultural purposes, which they could use up for catering and trading, often they were used for holiday resorts. In the beginning of the 2000's, several cities with small garden belt reclassified these areas into residential areas and a fast suburbanisation started but within the city boundaries (BOROS 2009; PÓCSI 2009). For example, in Zalaegerszeg at Neszele, Ságod, and Kaszaháza, they created construction areas with the size of approx. 2000 m². In case of Zalaegerszeg we can talk about a dramatic change, especially in case of Ságod, Kaszaháza, and Neszele parts (Figure 7). Comparing orthophotos from 2000 and 2014 it is evident that the agricultural area became a residential housing zone. Furthermore, entertainment and recreational areas also appeared. These areas became favourable for those young and wealthy families, who still would like to stay near the city centre but wishes calm and quite, rural environment (PÓCSI 2009).

FIGURE 7 ❖ *Neszele in 2000 and 2014. Source: Mayor's Office, Zalaegerszeg. Edited by Takács Ferenc, 2014.*

The specific legal characteristic of the Hungarian small garden belt delivered a “prepared” target for suburbanisation but inside the city boundaries. Since administratively, families stay within the city border from a statistical view it is not considered as classic suburbanisation, however the motivation is suburban.

3. Data and methods

To examine the land-use changes and the decreases in the ratio of the green areas and cultivated lands in favour of the settlement due to urban sprawl orthophotos and public utility maps from 2000 and 2014 were analysed. The chosen sample areas were three formerly independent and then incorporated settlements, Neszele, Kaszaháza, and Ságod, which are now within Zalaegerszeg’s administrative limits.

In order to investigate the motivations social, economic, and infrastructural factors were also analysed with questionnaire survey. The survey took place in Kaszaháza, Neszele, Ságod from August 25 to August 29, 2014, after the orthophoto analyses were made. The chosen settlements are the ones which showed the most significant increase in housing stock out of the 14 former

municipalities (Neszele, Ságod, Kaszaháza, Andrásida, Bazita, Ola, Zalabesenyő, Csácsbozsok, Pózva, Ebergény, Szentersébethegy, Botfa, Nekeresd és Bekeháza). The aim of the survey was to get information on the economic and social reasons behind the migration processes and on the problems of these special inner suburbs. The sample was divided into two parts, the locals, who can be labelled as “native” inhabitants and the new residents, the “suburbans” who moved in after the economic and politic transition started in the 1990’s. Nagypáli as a neighbouring real suburbia of Zalaegerszeg was chosen on comparison reasons.

Systematic sampling method was applied, with the sum of 60 questionnaires, the sampling units were the households. Altogether 20 houses out of 59 at Neszele, 16 out of 38 at Ságod, and 14 out of 55 at Kaszaháza were surveyed. In Nagypáli 10 households were queried. The selection of the new residents, the in-moved families was easy in Nagypáli, since a whole new settlement part was built due to suburbanisation. In those places, where the suburbanisation process was not so obvious, an empirical observation was made on the houses. We examined the appearance of the houses and the gardens, the vehicles around. The newer houses with newer and/or more than one vehicles were considered as homes of suburban immigrants. Later the questionnaire has proved that real suburban population lives there.

In Nagypáli, Neszele, Kaszaháza and Ságod nearly every working-age person in the household were asked about their occupation and level of education, altogether 181 answers from the collected data was available to analyse. The small sample number may seem to be quite few for the first sight, however the numbers of the total households in these settlement parts are small as well – which means that we had a 25-42% survey ratio. Since questionnaire had been done at a suburban settlement, Nagypáli which is not connected to Zalaegerszeg, we questioned if there are some kind of similarities between the real suburban population of Nagypáli and the people in the urban sprawl within the boundaries of Zalaegerszeg.

Three main components, namely social status, conflicts, and the driving forces of the moving were defined to cluster the inhabitants whether they are suburban or not (Table 1).

Social status	Conflicts	Driving forces of moving
<ul style="list-style-type: none"> - Income of the whole family - Income per person - Income for one person compared to the living wage - Number of cars - The purpose of use public transport - Job type - Highest level of education 	<ul style="list-style-type: none"> - The existence of contact between the different featured households - The willingness of getting to know each other between the in-moving and native inhabitants - The existence of different way of life 	<ul style="list-style-type: none"> - Why did the in-moving people choose the current place - Why do the surveyed persons like or dislike in living in the current part of the city - Wherein changed the quality of their lives after the moving - Which environmental aptness's became better and which of them became worse

TABLE 1 ❖ *Key components of the suburbanisation examined in the survey.*

The first component of the criteria-system is the social status, since suburban migration is a typical movement of mainly the middle and upper classes in the current case, according to literature. There is also a feature in the several Eastern European countries called the suburbanisation of the poor – but since it barely involves new urban development and sprawl, it is not taken to consideration in this study. The social status was constituted by the values of income per family, the income per person, and the income compared to the minimum living costs defined

every year by the Hungarian statistical office. In some cases, the respondents refused to answer the question on income. The willingness to answer the question was the lowest in the households with larger property and visible (recognised by the researchers) wealth in the household (fine art on the walls, home equipment, higher number of cars).

Analysing transport habits, for example the number and ratio of the cars in the households, the frequency and aim of using public transport can provide information on suburban reasons. According to the literature families with higher social status rather use cars instead of the cheaper bus transport which doesn't meet with their individual needs. Correlation is calculated between the number of cars and the income, assuming that people with higher income also have car. The modes of transport from the workplace to home, the rate of commuting features are also important factors of suburbanisation.

Occupation and the highest level of education are also important factors defining suburban population. The higher level of education and mainly white collar occupations are usual feature of suburbans.

It was also analysed if the suburbans have conflicts with the natives, if they have contact. The different aims, attitudes of certain social groups often cause conflicts if the social production of urban space (BOROS – TÓTH 2007). From those who don't keep up the contact with different social groups (native inhabitants, and newly in-moving people) whether they would like to get to know each other or not. Are the newly in-moving people sharply separated from those who lived in the settlement already before the regime change? Is there any kind of dualism and contrary observable at the settlements, which comes from lifestyle, behaviour, and different habits?

Finally, the third main component for suburbanisation definition, the driving forces and the background of residential changes were examined. What were the motivations of the moving, why the inhabitants like to live on the current settlement? Are the people who move to Ságod, Neszele and Kaszaháza similar to each other in their motivations? Did any kind of changes occur on the environment and on the availability of the services, during the moving out? What became better or worse in the life of the moving out people during changing their residence?

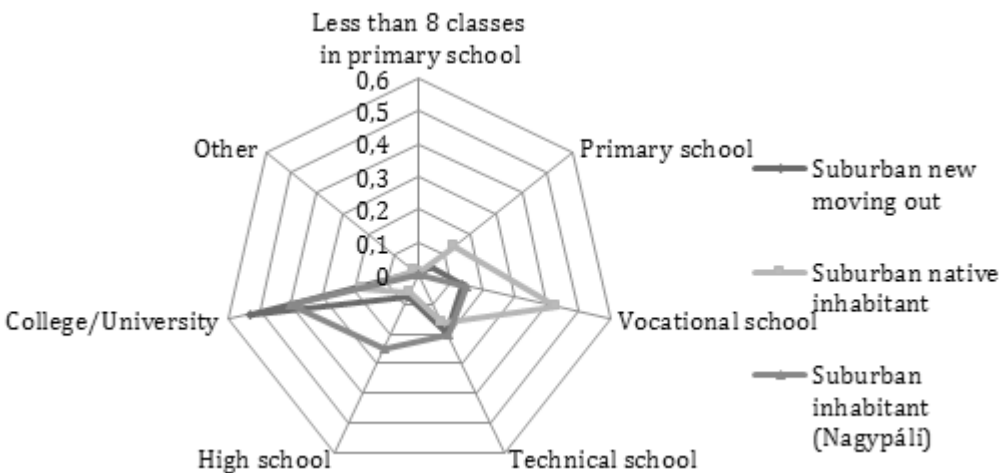

FIGURE 8 ❖ Education level of the three different social groups (natives, suburbans and garden zone suburbans)

4. Social status

One of the factors in social status is the level of education. Based on the answers of Neszele, Ságod and Kaszaháza, and the answers given by the actual suburban population in Nagypáli, it can be stated that the majority of the surveyed families has college or university degree. At the same time, the most dominant within the native population is vocational education. The mean age of the suburban population and the new inhabitants of the sample area is lower, than the average, and the native inhabitants are older and have lower education level (Figure 8).

Analysing income levels, three groups can be defined. Whilst the average income of the households of the native inhabitants is 143 700 Forints (49 answers), the average 288 600 Forints in the group of the newly in-moving people (30 answers), so it's as almost twice than the income of older inhabitants. The income of the households in Nagypáli is 505 000 Forints (but it is based only on 10 answers). If we examine the income per capita, smaller difference can be seen between the suburban-like and the locals like the respondents in Nagypáli. The income can be misleading without the other indices of the family. In the case of the natives, the survey showed 27,3% of retirement rate and households with the average size of 2,1. Meanwhile the same indices are 3,2% and 3,5 among suburbans (Table 2).

	Indigenous	Suburbans (average)	Suburban (Nagypáli)
Income per households	143 700	288 600	505 000
Income per capita showed in the % of the national minimum cost of living	72%	86%	173%

TABLE 2 ❖ *Per capita income expressed in percent of the living wage, source: questionnaire, Edited by Tamás Hegedüs 2014*

The type of occupation is another indicator besides the education and income which can also indicate the social status. The major part of the suburban population in Nagypáli, Ságod, Neszele and Kaszaháza work in intellectual and leader intellectual positions (Table 3).

Occupation	Natives	Suburbans	Suburban (Nagypáli)
Workingman	47,5%	17,5%	21,6%
Intellectual employee	10,1%	52,4%	41,4%
Leader intellectual employee	7,1%	14,3%	10,5%
Student	1,0%	1,6%	0,0%
Retired	27,3%	3,2%	0,0%
Housewife	3,0%	3,2%	0,0%
Entrepreneur	3,0%	7,9%	21,1%
Unemployed	1,0%	0,0%	5,3%

TABLE 3 ❖ *The distribution of the occupation of the native inhabitants, the population moving in after 2000, and the suburban population, among the answering people. Source: questionnaire, edited by Tamás Hegedüs 2014*

The native inhabitants use public transport in greater share than the in-moving ones, although both groups expressed about their dissatisfaction about the public transport. According to the answers, the main problems are with frequency and the availability of the bus stops and

relatively expensive ticket prices. The new residents rather choose the car as transport mode, and they wouldn't change this habit even if the public transport was better organised. They simply consider the car as the optimal and most comfortable mean of transport. Four-fifths of the new residents of Neszele, Ságod and Kaszaháza never use public transport or only in rare occasions. In the case of the native inhabitants, only the one-third of the respondents told that they never or usually don't use public transport, and one-fifth use public transport for commuting to work. In Nagypáli none of the respondents use public transport. Examining correlation between income and use of public transport the r value is $-0,8198$ – i.e. with the increase of the income the willingness for using public transport decreases significantly. The suburban population and the new residents almost never use the public transport. So the surveyed population of Nagypáli and the three suburban sprawls are similar in their transport decisions.

Based on the answers from the new residents and the suburban settlement, each family owns a car. The per capita car ratio per household is 1,05 for the native inhabitants, 1,80 for the newcomers, and it's 1,88 for Nagypáli's suburban population. So, taking into consideration the income indicators, the education, the transport habits, the occupation type, and the number of the cars, it can be stated that the in-movers to Neszele, Ságod and Kaszaháza differ from the native inhabitants in sense of social status, but the people of the typical suburban settlement (Nagypáli) are even wealthier so the three settlements' population forms a transition group.

5. Conflicts and the duality of local society

Besides the social status, the conflicts and parallel lives between the native inhabitants and newly in-moving people are often mentioned in literature. As it turned out in our research, original inhabitants of the study area do not see the presence of newcomers as sources of conflicts.

To analyse social cohesion, we asked if the neighbours help each other when it's needed and if so, what kind of activity it is. Answers, like working, caring of each other's property, borrowing tools from each other, caring of each other's children when needed, but the most frequent answer was that the neighbours can count on each other in any kind of help. But as it had been mentioned earlier, the new residents live separately, so neighbours meet only people from the similar social group.

However, the locals would not like to get to know the new residents better. The native inhabitants see newcomers as some kind of rich persons from other social strata. At least four different households in Ságod mentioned that the new residents people always buy more expensive products in the local shop, and the native inhabitants think that this is a way to show off they financial superiority. At the same time, it's important to mention that the two-thirds of newcomers would like to get to know the native inhabitants better, whilst only the half of the native inhabitants would like to familiarise wit new residents. The newcomers who are younger, are also more open-minded about making new contacts than the original population.

A kind of a dual identity can be observed about the native inhabitants and about the newcomers, too. There was a question about the identity whether they feel themselves Zalaegerszegian or they rather feel that they belong to the current settlement part. Only 21% of the native inhabitants gave the answer that they feel themselves Zalaegerszegian, whilst almost 76% of the people moving in after 2000 told that they feel themselves rather Zalaegerszegian and no Neszelian, Ságodian, or Kaszaházian. The division between the two groups can be divided in identity as well. The results strengthen the conclusions of debates which state that there is lack of local identity within new residents of a suburban area.

6. Driving forces of moving

From the end of the 1960s to the 1990s there an immigration wave took place into the study area, however the mass population growth and urban sprawl started in Neszele, Kaszaháza, and Ságod, after the 2000s.

Both groups (the old locals and new residents) like to live in the current settlements because of the same reasons: the calm and quiet environment, the good community life, the natural environment and the proximity of the city centre (Figure 9).

Analysing the motivations of the resident change almost all of the new residents have chosen the destination area because of the reasons why they like to live here, the amenity of the settlement, like the quiet, closeness to nature, calm environment, the demand for detached family house, and the affordable construction plots. The new residents after the 2000's in the study area and in Nagypáli usually left block flats and apartment houses to improve their quality of life. This also backs the assumption, that the residents of the study area moved because of suburban reasons.

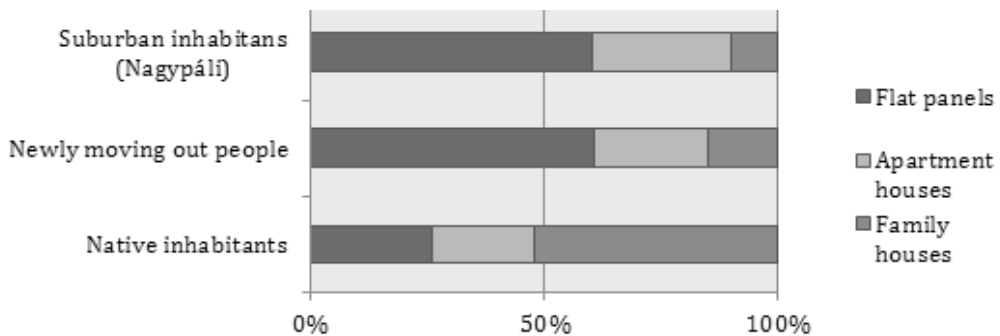

FIGURE 9 ❖ *Types of previous real estates, source: questionnaire, edited: Tamás Hegedűs 2015*

The size of the green areas, the quality of the environment, the neighbourhood contacts, the condition of the residential building, and the quality of life clearly improved in the case of immigrants, however the availability of the public transport, kindergarten, school, hospital, and the general practitioner changed towards a negative direction, so these had a better availability at their earlier neighbourhoods.

Conclusions

One of the main question of the paper was that how the processes in the urban-rural fringe zone of Zalaegerszeg defined. Is it simply urban sprawl or is it suburbanisation? Are there differences between the attitudes and characteristics of new residents inside and outside the city boundary? According to the survey results in Zalaegerszeg the observed processes can be considered as a suburbanisation driven urban sprawl within the administrative boundaries. The existence of the conflicts specific to the suburban settlements is obvious between the newcomers and the native inhabitants. The people moving into Zalaegerszeg's settlements are the participants of the suburbanisation considering the qualitative approach of the process. The population moves

from the core settlement to the formerly independent, peripheral settlements, which are parts of the city nowadays. At the same time, their workplaces don't change due to the migration. The major driving force of spatial movements is the suburban lifeform and the connecting needs. However, because the moving people don't cross city limits, they don't increase the population of other settlements in the vicinity. The destination area of the moves is at the area of the urban-rural fringe, small garden-zone, agricultural lands are getting to built-in, removing the green areas and the environment being under agricultural tillage.

This special form of suburbanisation requires a complex statistical and qualitative investigation. At Zalaegerszeg suburbanisation and urbanisation phases are occurring at the same time. The increase of the built-up areas is more intense than the increase of population, thus the urban area expands horizontally. The outmoving population almost entirely moved from the city centre to the garden zone. As a result, while the total population of Zalaegerszeg decreases, population concentration occurs at the suburbs and the population of the downtown decreases.

The Hungarian literature often considers the suburbanisation as a statistical demarcation, saying that it is suburbanisation only when the movers cross the city limit. Our study shows that aside from the quantitative data, a qualitative analysis of suburbanisation is needed. Furthermore, the aspects of scale (BOROS 2010) should be also considered in the analyses; the administrative subdivision of space is only one type of spatial arrangement and the rigorous application of administrative boundaries in the interpretation of spatial processes can be misleading. *

REFERENCES

- BAJMÓCY, PÉTER (1999): A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. *Földrajzi Értesítő* 48. évf. 1-2. sz. 127–138.
- BAJMÓCY, PÉTER (2000): A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom* 14. évf. 2–3. sz. 323.
- BALOGH, PÉTER (2013): A racionalistól a részvételig”. Redisztribúció, területi gazdálkodás, területfejlesztési politika átalakulóban Magyarországon. *Belvedere Meridionale* 25. évf. 3. sz. 51–67.
- BENFIELD, F.KAID. – RAIMI, D. – MATTHEW. – CHEN, D.T. RONALD (1999): Once There Were Greenfields: How Urban Sprawl is Undermining America's Environment, Economy, and Social Fabric. Washington D.C. Natural Resources Defense Council and Surface Transportation Policy Project.
- BOROS L. (2009): Szeged belső térformáinak az 1950-es évektől napjainkig. *Földrajzi Közlemények* vol. 133. évf. 4. sz. 453–465.
- BOROS L. (2010): Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In Mészáros R. – Nagy G. – Nagy E. – Boros L. – Pál V. (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 38–54.
- BOROS L. – GARAMHEGYI Á. (2009): *Bevezetés a településmarketingbe*. JATEPress, Szeged.
- BOROS, L. – HEGEDŰS G. – PÁL V. (2010): Conflicts and Dilemmas Related to the Neoliberal Urban Policy in Some Hungarian Cities. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Politica* vol. 15. no. 1. 35–52.
- BOROS L. – TÓTH P. (2007): Urban development and the conflicts related to the urban space. *Geographica Timisiensis* vol. 16. no. 1. 77–84.
- BRUECKNER, J.K. (2000): Urban Sprawl: Diagnosis and Remedies. *International Regional Science Review* vol 23. no. 2. pp. 160-171.
- CATTAN, NADINE. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. In: Szirmai V. (ed.): *Urban Sprawl in Europe – Similarities or differences?* Budapest, Aula Kiadó.
- CSANÁDI, GÁBOR – CSIZMADY, ADRIENNE (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom* 16. évf. 3. sz. 27–55.
- DÖVÉNYI, ZOLTÁN (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle* 87. évf. 7-8. sz. pp. 748–762.
- DÖVÉNYI, ZOLTÁN – KOVÁCS, ZOLTÁN (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői. Budapest

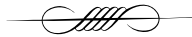
- környékén. *Földrajzi Értesítő* 48. évf. 1-2. sz. 33–57.
- EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006): Urban sprawl in Europe. The ignored Challenge. Copenhagen, EEA.
- FRUMKIN, HOWARD (2002): Urban Sprawl and Public Health. *Public Health Reports* vol. 117. no 1. 201–217.
- GOTTDIENER, M. (1977): *Planned Sprawl: Private and Public Interests in Suburbia*. Beverly Hills (California), SAGE Publications.
- GOTTMANN, J. – HARPER, R. (eds.) (1967): *Metropolis on the Move*. Geographers Look at Urban Sprawl. New York, John Wiley and Sons.
- GÁBOR, PÉTER (2001): *Népességváltozás Magyarországon az 1990-es években*. A szuburbanizáció kezdete? *Falu Város Régió* 9. évf. 1. sz. 9–10.
- HALL, P. (1997): *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford, Blackwell Publishers.
- HARDI, TAMÁS (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom* 16. évf. 3. sz. 57–83
- HARDI TAMÁS (2010): A szuburbanizáció jelenségei és hatásai – határon innen és túl. In Hardi T. – Lados M. – Tóth K. (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr – Samorin, MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet. 11–26.
- KONDOR, ATTILA CSABA – SZABÓ, BÁLINT (2007): A lakáspolitikai hatása Budapest városszerkezetére. *Földrajzi Értesítő* 56. évf. 3-4. sz. 237–269.
- KOÓS, BÁINT (2004): Adalékok a gazdasági szuburbanizáció kérdésköréhez. *Tér és Társadalom* 18. évf. 1. sz. 59–71.
- KOVÁCS, ZOLTÁN (1999): A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok). *Földrajzi Értesítő* 48. évf. 1-2. sz. 93–125.
- LAMPL, ZSUZSANNA. (2010): Túl a város peremén (Esettanulmány a Pozsonyból kiköltözött Felső-csallóközi és Rajka környéki lakosságról). In: Hardi T. – Lados M. – Tóth K. (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr–Samorin, MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- MIESZKOWSKI, PETER – MILLS, EDWIN S. (1993): The causes of metropolitan suburbanization. *Journal of Economic Perspectives* vol. 7. no. 3. 135–147.
- PÓCSI, GABRIELLA (2009): Dinamikus átalakulások Budaihegyen, Kecskemét város-vidék peremzónájában Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): *A közép- és nagyvárosok településföldrajza*. Szombathely, Savaria University Press.
- PÓCSI, GABRIELLA (2009): Kiskertek a városok peremén. Kiskertek differenciálódása a rendszerváltozás óta, Szegeden. Szabó, V., Fazekas, I., (Ed.) *Települési környezet*, Debrecen, Alföld nyomda.
- REEH, HENRIK – ZERLANG, MARTIN (2011): Fairytale from the Fingerplan: Representing Strategies for Suburban Copenhagen. In Szirmai V. (szerk.): *Urban Sprawl in Europe – Similarities or Differences?* Budapest, Aula Kiadó.
- SALAMIN, GÉZA – RICZ, JÁNOS – SÜTŐ A. – HOFFMANN CSABA – GERE LÁSZLÓ (2009): *Koordinálatlan városnövekedés: Hazai kihívások és lehetséges tervezési válaszok*. Budapest, VÁTI Területi Tervezési és Értékelési Igazgatóság Nemzetközi Területpolitikai és Urbanisztikai Iroda.
- SCHWICK, CHRISTIAN. – JAEGER, JOCHEN – KIENAST, FELIX (2011): Zersiedlung messen und vermieden, Forschungsansalt für Wald, Schnee und Landschaft vol. 47. no. 10. pp. 1-12.
- SELF, P. (1961): *Cities in Flood: the Problems of Urban Growth*. London, Faber and Faber.
- SOMLYÓDYNÉ, PFEIL (ed.) (2010): Közigazgatási eszközök a szuburbanizáció hatásainak kezelésére a pozsonyi agglomeráció területén. In Hardi Tamás – Lados Márton – Tóth K. (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr–Samorin, MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- SZIRMAI, VIKTÓRIA (2011): A nagyváros szélén: A városi terjeszkedés térbeli társadalmi problémái. *Tér és Társadalom* vol. 25. no.1. 20–41.
- SZIRMAI, VIKTÓRIA (2011): *Urban Sprawl in Europe – Similarities or differences?* Budapest, Aula Kiadó.
- TASAN, T. – HERMAN KOK (1999): A Varsó körüli szuburbanizációs folyamat jellemzői az 1990-es években. *Földrajzi Értesítő* vol. 48. no. 1-2. 159–172.
- TIMÁR, JUDIT (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő* vol. 58. no. 1-2. 7–31.
- ZUBRICZKY, GABRIELLA (2010): Pozsony szuburbanizációja. In Hardi, Tamás – Lados, Márton – Tóth K. (szerk.): *Magyar–szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. Győr – Samorin, MTA RKK NYUTI – Fórum Kisebbségkutató Intézet.

MAROSI ÁGNES

marosiagnes74@gmail.com
PhD-hallgató (SZTE BTK)

A polgárháború vesztesei

A köztársasági menekültek és a köztársasági emigráns kormány

— *The defeated of the Civil War*
The republican refugees and the exile republican government —

ABSTRACT After the coup and the victory of Franco and his supporters nearly half a million of Spanish people had to leave their country and were forced to live in exile. Most of them, who settled in France and Mexico, among other countries, could not return until Franco's death in 1975. The republican government existed in exile until 1977 when the Spanish people voted for the restoration of the monarchy. The arrival of Spanish immigrants and their situation in France and Mexico, the difficulties of the adaptation to different conditions and the acceptance of the long exile while preserving the republican idea are important elements of the history of the republican people who left Spain.

KEYWORDS Spanish Civil War, republican government, exile, memory, France, Mexico.

DOI 10.14232/belv.2016.3.9 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Marosi Ágnes: (2016): A polgárháború vesztesei. A köztársasági menekültek és a köztársasági emigráns kormány. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 120–129. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A spanyol polgárháború történetének szerves része a köztársasági menekültek és a köztársasági emigráns kormány sorsa a vereség után. Mindkettő sajátos jelenség. Sokáig tabunak számított a történészek számára is. Carmen Parga¹ szavaival: „Azok a népek,

akik nem ismerik a történelmüket, arra ítéltetnek, hogy megismételjék azt. Éveken keresztül rejtve volt az, amit a harcunk, az ellenállásunk jelentett, és az, amit Spanyolországban a köztársaság kikiáltása eredményezett. Soha nem fogják megérteni, amit Spanyolország vár, igényel, és óhajt, ha nem tanulmányozzák a múltat.”² Az első komolyabb művek az 1980-as

¹ Ismert szocialista (1914–2004). Mexikóban telepedett le. 1996-ban jelentette meg visszaemlékezéseit *Mielőtt késő lesz* (Antesqueseatarde) címmel.

² CASAS–LURQUIJO 2006. 11.

évektől jelentek meg. Az unokák generációja már igényelte, a tabuk ledöntését (polgárháború, Franco-korszak), meg akarták ismerni és érteni a nagyszüleik sorsát. Napjainkig egyre több oldalról és egyre árnyaltabban közelítették meg a témát. 2007 decemberében kiadták a Ley de la Memoria Histórica, azaz a Történelmi Emlékezet Törvényét: „*azért, hogy elismerjék, és kiterjesszék a jogokat, és lépéseket tegyenek azok érdekében, akik üldöztetéstől és erőszaktól szenvedtek a polgárháború és a diktatúra idején*”.³

A 2000-es évektől előtérbe kerültek a szóbeli visszaemlékezések, az egyéni sorsok és a nőkkel foglalkozó kutatások.

A köztársasági kormány és a menekültek is magukkal vitték az emigrációba azt a megosztottságot, amely végig jellemezte a II. Köztársaságot, sőt az ellentétek tovább mélyültek. A vereség után a kormány és a legfontosabb intézmények 1939-től 1977-ig emigrációban tovább működtek. Soha nem ismerték el a vereségüket és Franco rendszerét. A II. világháború után megindult a küzdelem Franco nemzetközi elítéléséért, elszigeteléséért és az emigráns köztársasági kormány hivatalos elismeréséért. Kezdetben a küzdelem sikeresnek tűnt. Az országok egymás után vették fel a diplomáciai kapcsolatot az emigráns köztársasági kormánnyal. 1946 május végén a brit, az amerikai és a francia kormány háromoldalú jegyzéket adott ki, elítélték a Franco-rezsimet, és Spanyolországot demokratikus választásokra szólították fel. Lezárták a spanyol-francia határt. Az ENSZ 1946. december 12-én felszólította tagországait a madridi követeik visszahívására, így Franco átmenetileg elszigetelődött. A köztársaságiak reménye ennek ellenére gyorsan szertefoszlott. Világossá vált, hogy ennél többet nem remélhetnek a nyugati hatalmaktól, konkrét

beavatkozásra Franco elmozdítása érdekében nem számíthatnak. Ráadásul a hidegháború konszolidálódásával Spanyolország felértékelődött. Geopolitikai helyzete és kommunista ellenessége miatt szükséges szövetségessé vált a nyugati hatalmak számára. 1947-től már érződött ennek a hatása. A fasizmus helyett a fő ellenség a kommunizmus lett. 1948-tól ismét megnyílt a francia határ, Franciaország és Nagy-Britannia kereskedelmi egyezményt kötöttek Francóval, a spanyol hadsereget amerikai hadifelszerelésekkel látták el. 1950-ben visszavonták az elítélő ENSZ határozatot és a tagállamok újból felvették a diplomáciai kapcsolatot Madriddal. 1955-ben pedig Spanyolország az ENSZ tagjává vált.

A nyugati hatalmak mellett a közép- és kelet európai országok sem ismerték el 1945 után a Franco-rendszert. Ezért az 1946-tól Párizsban működő köztársasági emigráns kormánnyal vették fel a kapcsolatot. A politikai légkör is kedvező volt, hiszen a térségünkben ekkor már a baloldali pártok jelentős szerepet tölthettek be a hatalom gyakorlásában. Ráadásul a spanyol köztársasági diplomaták itt olyan ismerősökkel is találkoztak, akik a Nemzetközi Brigádokban harcoltak, és sokan közülük fontos pozíciót tölthettek be. 1946-1947 során a spanyol emigráns köztársasági kormány egymás után nyitotta meg a diplomáciai képviselőit a közép- és kelet európai országokban. A követek feladata volt a politikai, diplomáciai, kulturális lehetőségek, eszközök felkutatása és felhasználása a köztársasági ügy előmozdítására. Igyekeztek szoros kapcsolatot kialakítani a nyugati hatalmak diplomáciai képviselőivel, az adott ország politikai vezetőivel, és megjelenni minél több olyan eseményen ahol beszélhettek Spanyolország helyzetéről. Megpróbáltak gondoskodni a helyi spanyol kolónia tagjairól, és visszaszerezni a régi spanyol követségi épületeket. Ez a kedvező helyzet nem tartott sokáig, mert a kommunista pártok előretörésével 1947-48-tól leszűkült a köztársasági diplomaták mozgásteret. A köztársasági kormány

³ LEY 52/2007. de 26 de diciembre.

képviselői elsősorban szociáldemokraták voltak, ráadásul a spanyol köztársasági erőkhöz belül már megtörtént a kommunistákkal való szakítás. Amikor a közép-kelet európai országok végrehajtották a kommunista fordulatot a spanyol emigráns köztársasági kormány diplomatái nem kívánatosakká váltak, és 1950-re elhagyni kényszerültek állomáshelyeiket. Ez a folyamat minden országban lezajlott, kivéve Jugoszláviát, ahol 1977-ig működött a követőségük. A köztársasági emigráns kormánynak immár elszigetelve kellett szembenézni az új helyzettel 1949-1950-től. Lényegében így „két” Spanyolország létezett párhuzamosan egymás mellett. A spanyol emigráns köztársasági kormány 1939-től 1945-ig Mexikóban, majd a II. világháború lezárását követően Párizsban székel. A belső konfliktusaikat jól szemléltetik a gyakori kormányváltások és minisztercserék. 1977-ben feloszlatták saját magukat, mert tiszteletben tartották, hogy Franco halála után a spanyolok az 1976-os a népszavazáson a monarchia visszaállítása mellett döntöttek.

A köztársasági menekültek, akik Franco győzelme után a megtorlástól való jogos féltelmükben elhagyni kényszerültek hazájukat, mind földrajzilag, mind társadalmilag, mind politikailag egy nagyon heterogén csoportot alkottak. Földrajzilag átfogták Spanyolország egész területét. A munkásoktól az értelmiségiekig, az egyszerű polgároktól és művészektől a politikai vezetőkig minden elem megtalálható közöttük. Politikailag baloldali beállítottságúak, de a paletta itt is széles, a szocialistákon és kommunistákon át az anarchistákig terjedt. 1939 elején 465000-en⁴ lépték át a francia határt. Ez a szám kiegészül az ezt megelőző három év során ide érkező, és itt ragadt köztársaságiakkal kb. 50000 emberrel. Így 1939 februárjában mintegy félmillió spanyol menekült tartózkodott Franciaországban.

Különleges helyzetet teremtett számukra az, hogy a Franco-rezsim soha nem fosztotta meg őket az állampolgárságuktól. Ennek az

⁴ RUBIO 1977. 106.

előnye az volt, hogy a későbbi hazatelepedésüknek elméletben nem volt akadály, és a befogadó országok állampolgárságát elnyerve a későbbiekben kettős állampolgárok lehettek. A hátulütője az volt, éppen ezért a hivatalos nemzetközi menekültügyi szervezetek nem pártfogolták őket, tehát ki voltak szolgáltatva a befogadó országok menekült politikájának. Először hivatalosan csak 1944-ben (5 évvel a polgárháború vége után) vette védelmébe őket a CIR, a Menekültek Nemzetközi Bizottsága.⁵

A cikkemben részletesen a két legnagyobb befogadó országban, Mexikóban és Franciaországban letelepedett spanyolokról írok.

Földrajzi és politikai okokból az elsődleges célország Franciaország volt. A köztársasági menekültek több hullámban érkeztek már a polgárháború kezdetétől, de tömegesen csak 1939 februárjában. Először jelentős számban 1936 augusztusa és októbere között, az északi front hadműveletei miatt lépte át a határt 15-20000 spanyol. A többségük ekkor még kevés időt töltött Franciaországban, mert a harcok miatt visszatértek. 5000 maradt csak itt véglegesen, barátoknál, családtagoknál. A polgárháború során ez a fajta mozgás többször is megismétlődött.

A francia kormány egész idő alatt felkészületlenül várt, annak ellenére, hogy 1936-tól aggodalommal figyelték a spanyolországi eseményeket, és a madridi francia nagykövet fel is hívta a figyelmet arra, hogy terveket kellene kidolgozni a menekültügy kezelésére. A polgárháború kitörésekor a szocialista Leon Blum vezette népfrent kormány volt hatalmon Franciaországban. Csatlakoztak a be nem avatkozási egyezményhez, de a civil lakosság evakuálásában és segítésében a különböző francia politikai, és társadalmi szervezetek tevékenyen részt vettek a kezdetektől. A spanyolok szemében Franciaország hagyományosan baráti országnak számított, ahol már élt egy nagyobb számú spanyol gazdasági menekült

⁵ Az 1938-as evian konferencián Roosevelttel kezdeményezésére alakult szervezet.

kolónia. A köztársaságiak a kezdeti remények után a visszaemlékezésekben leírták mekkorát csalódtak a fogadtatásban.

1939-ben már a Daladier-kormánynak kellett szembenézni a problémával. A katalán front összeomlása után eddig nem látott méretű mozgás indult meg az ország irányába. Januárban a franciák lezárták a határt, de a kegyetlen tél, az összegyűlt tömeg és a bombázások miatt a gyerekeket, a nőket, a betegeket és az öregeket beengedték. Február 5-én aztán teljesen megnyitották a határt mindenki számára, majd 20-án ismét lezárták a tömeges átlépések előtt.

A határon és utána többször is ellenőrizték a menekülteket és csoportosították őket. A bőröndjeik és csomagjaik nagy részét hátra kellett hagyniuk. A családokat szétválasztották. Sok esetben hónapokon keresztül keresték egymást. A nők, a gyerekek és az öregek nagy részét vonaton elszállították az ország középső és nyugati területeire, ahol iskolákból, magtárakból, és hasonló épületekből kialakított szállásokon helyezték el őket. A civil férfiakat, és köztársasági hadsereg katonáit internáló táborokba⁶ vitték. A francia kormány az ország déli részén és az észak afrikai területein például Algériában állított fel ilyen táborokat. A visszaemlékezések szerint borzalmas, az alapvető kényelmi és higiéniai szempontokat is nélkülöző körülmények közé kerültek. Az első napokban ki voltak téve az esőnek, a szélnek. Így írnak erről: „A *barcarés-i* táborban nagyon éhezünk, mert nem adtak nekünk elég ennivalót, sajnálatos körülmények között éltünk, még barakkok sem voltak. Nekünk kellett felépíteni azokat, de előtte a homokban aludtunk, lyukakat ástunk, és ott aludtunk takaróval.”⁷ Szigorúan őrizték őket a csendőrök

és a gyarmati hadsereg. Sokan írtak a fertőzött vízről, az élősködőkről, és a különböző betegségekről, amelyek a körülmények miatt hamar felütötték a fejüket. A Vörös Kereszt francia szervezete nem jelent meg a táborokban: „*Van egy tény, amit közölni kell, és ami hozzátartozik az igazságtalan dolgokhoz. A francia Vörös Kereszt nem teszi be a lábát a táborokba, nem lép közbe, nem foglalkozik a spanyolokkal. Olyan szervezetek foglalkoznak majd a spanyolokkal, akiket ma civil szervezeteknek hívunk, és akik kvékerek....az amerikai kvékerek, az angolok és a svájci Vöröskereszt, ami már korábban is cselekedett.*”⁸ Ráadásul társadalmi, kulturális és politikai hovatartozás szempontjából nagyon különböző embereket zártak itt össze, ami tovább növelte a feszültséget. Úgy érezték nem menekültként, hanem rabokként kezelik őket. A köztársaságiak a helyzet ellenére is igyekeztek harcolni a reménytelenség és az unalom ellen. Politikai és kulturális csoportosulások jöttek létre a táborokban, és titokban írt újságokat terjesztettek egymás között. Az első hónapok nagyon kemények voltak a menedékszállásokon is a nők, gyermekek és idősek számára is. Az iskolákban, kaszárnyákban, üzemekben és pajtákban a földön, szalmán aludtak, nem volt meleg víz, elég ruha, és élelem. Mindezt tetézte a bizonytalanság, hogy nem tudtak semmit a táborokba internált családtagokról. Franciaországnak az első pillanattól kezdve mind politikailag, mind gazdaságilag problémát jelentettek a menekültek. A közvélemény is megosztott volt. Egyrészt sajnálták a spanyolokat, másrészt a baloldali beállítottságuk miatt „vörösöknek” és felforgatóknak tartották őket. Franciaországban jobboldali kormány volt hatalmon ekkor, és a közvéleményt több újság is a menekültek ellen hangolta. Ráadásul a befogadó társadalom előítéleteihez hozzájárult az is, hogy a franciák már a polgárháború előtt is ismerték a spanyol bevándorlókat, mint gazdasági „menekülteket”, akik dolgozni jöt-

⁶ Az első internálótábort 1939. január 21-én hozták létre Rieucros-ban. A legismertebb táborok: Argéles-sur-Mer, Saint-Cyprien, Le Boulon, Bacarés, Septfonds, Vallespir, Gurs, Le Perthus, Prats de Molló.

⁷ CASAS-URQUIJO 2006. 81. Anselmo Trujillo szocialista menekült szavai

⁸ CASAS-URQUIJO 2006. 86–87. José Martínez Cobo szocialista vezető visszaemlékezése.

tek ide főleg a mezőgazdaságba és bányákba. Ezek a spanyolok a legszegényebb vidékekről érkeztek, döntő részük iskolázatlan volt, és jórészt marginális elemek maradtak. Tehát a most érkezett spanyolokkal szemben eleve előítéleteket tápláltak. A lakosság hozzáállása a táborokhoz ambivalens volt. Sok helyen segítettek a helyiek, de erősen benne volt az is a köztudatban, hogy a hatóságok így védik meg a lakosságot a betegségetől és őrzik meg a közrendet. A franciák a helyzet megoldásaként sürgették a spanyolok mielőbbi hazatérését vagy más országokba történő továbbutazását. 1939 végén azok, kb. 360000-en, akik inkább félelemből, mint politikai meggyőződésből menekültek el, és nem kockáztatták az életüket a hazatéréssel, visszamentek Spanyolországba. Nagyjából 180000-en maradtak Franciaországban. 1940 nyaráig, a német megszállásig, kb. 12000-en továbbutaztak a befogadó latin-amerikai országokba: Mexikóba, Chilébe, a Dominikai Köztársaságba, Kubába, Argentínába és Venezuelába.

Kisebbségi csoportokat találunk Nagy-Britanniában, Belgiumban és főleg kommunistákat a Szovjetunióban és később az 1950-es években közép-kelet európai országokban.⁹ Az utóbbiak száma néhány ezer és néhány száz között mozgott.

A II. világháború kitörésekor Franciaországban maradt spanyolok helyzete bizonytalanra vált. A francia kormány még 1939. április 12-én kiadott egy dekrétumot, amely a külföldi menekültek számára kötelezővé tette az állam javára végzett munkát. Többféle lehetőség közül választhattak. Elhelyezkedhettek például egyéni munkaszerződéssel az iparban és a mezőgazdaságban. 1939 júliusától szervezni kezdték – a táborokban is – a Külföldi Munkások Társaságait. A csoportokat közmunkára

vitték az országon belül. Elméletileg a belépés ezekbe a társaságokba önkéntes volt, de nem volt igazán választási lehetőség. A tagok között 1939–40-ben 55 000 spanyol volt. Ezenkívül a hadsereg számára is dolgozhattak az építkezéseken és a hadiiparban. 1000 körüli azoknak a spanyol menekülteknek a száma, akik a Maginot-vonalnál dolgoztak. 30 000-en közülük a Maginot-vonal és a Loire között. Lehetőségük volt még belépni a Külföldi Önkéntesek Zászlóaljába,¹⁰ vagy az Idegen Légióba.¹¹ A II. világháború alatt Franciaországban maradóknak a túlélésre kellett berendezkedni, bár ebben már volt tapasztalatuk. 1940-ben, amikor Németország lerohanta Franciaországot sokan fogságba estek. A Külföldi Munkások Társaságait feloszlatták. Amikor Németország 1942-ben elfoglalta egész Franciaországot, leállt a kiutazás a befogadó országokba egészen 1946-ig. A köztársasági menekültek állandó veszélyben éltek, hiszen a többségnek semmilyen franciaországi tartózkodásra jogosító papírja nem volt. 1943-ban a németek itt is bevezették a munkaszolgálatot, és erőszakkal Németországba vitték az embereket. A számítások szerint ez kb. 40 000 spanyolt érintett. Ott különböző gyárakban dolgoztak, illetve az úgynevezett nyugati fal építésén. Többen közülük szövetséges fogságba estek, és először kollaborációval is megvádolták őket. Szomorúbb sors jutott a kb. 8000 köztársasági menekültnek, akik német koncentrációs táborokba kerültek, – 90%-uk Mathausenbe –, 5000 fő nem élte túl. Franco külügyminisztériuma a Gestapo segítségével üldözte a Franciaországban tartózkodó ismert politikusokat, és sikerült is néhányukat elfogni és deportálni. Sokan a köztársaságiak közül csatlakoztak az Ellenálláshoz, a fasizmus elleni harchoz. Spanyol egységek is részt vettek később Párizs felszabadításában, de a Vörös Hadseregben is találunk önkénteseket. Reménykedtek, hogy a nácik legyőzése után a harc folytatódik Franco

⁹ Körülbelül 4000-en a Szovjetunióba emigráltak, döntő többségük (3000 fő) a polgárháború során kiménakított gyermek volt a nevelőikkel, a többiek a Spanyol Kommunista Párt funkcionáriusai és családtagjaik voltak.

¹⁰ ALTED VIGIL 2005. 85. 6000 spanyol

¹¹ ALTED VIGIL 2005. 85. 1000 spanyol

ellen, és sikerül visszaállítani a Köztársaságot.

1945 után a spanyol köztársasági menekültekről alkotott kép sokat változott Franciaországban. Eltűnt a „vörös veszélytől” való félelem. Egyrészt, mert részt vettek az ország felszabadításában, másrészt, mert az újjáépítéshez szükség volt a munkáskezerekre. 1945. március 15-én a genfi konvenciót rájuk is kiterjesztették, így hivatalosan is javítani és rendezni próbálták a helyzetüket. A franciák a II. világháború után 3-ról 5 évre emelték az állampolgársági kérelem beadásához szükséges időt. Az 1939 óta itt tartózkodó spanyolokat ez nem érintette, ráadásul a hidegháborús helyzet kialakulásáig nem is nagyon kérvényezték, mert még joggal bíztak a Franco rendszer bukásában, és a hazatérésben. 1946-tól Párizsban rendezkedett be az emigráns köztársasági kormány is. Az itt maradt kb. 125000 spanyol menekültnek két központja volt: Párizs és Toulouse. Franciaországban maradtak nagyobb arányban a fiatal férfiak, az alacsonyabb társadalmi helyzetű és végzettségű emberek. Főleg a mezőgazdaságban és iparban dolgozók telepedtek le itt véglegesen. Politikai beállítottságot tekintve szocialisták és anarchisták voltak többségben. Az első generáció soha nem integrálódott be teljesen a francia társadalomba a nagyfokú alkalmazkodásuk ellenére sem. Teljes mértékben megőrizték a nyelvet és a kultúrát. Annak ellenére, hogy itt maradtak nagyobb számban az alacsonyabb iskolázottságúak, a gyermekeik számára nagyon fontosnak tartották a tanulást. A második generáció nagy része felsőfokú végzettséget szerzett és a francia nyelvet részesítette előnyben, ellentétben a szüleikkel. Nagyon összetartó közösséget alkottak, szakmai, politikai egyesületekkel, a régi harcostársak és internáltak szövetségeivel, és saját kiadványokkal, újságokkal.

Latin-Amerikában a legtöbb spanyol köztársasági menekült Mexikóban telepedett le. Az ország elnöke Lázaro Cárdenas volt 1934 és 1940 között. A spanyol polgárháború kitérésétől kezdve támogatta a köztársaság

ügyét, és amikor már látszott, hogy a bukás elkerülhetetlen, ígéretet tett a menekültek befogadására. A spanyol ügyet Cárdenas nemzetközi problémának tekintette, és a mexikóiak számos alkalommal felszólaltak az ENSZ-ben is a köztársaságiak védelmében. Mexikóban 1936-tól létezett egy bevándorlási törvény (Ley General de Población), amely korlátozta a nem amerikai országokból érkezők számát, és szelekciós szempontokat vezetett be, mert magas volt az országban a munkanélküliség aránya bizonyos területeken. A spanyol menekülteket kivették ennek a hatálya alól 1937-ben. Számukat nem korlátozták, de az egyéb kritériumok elméletben rájuk is vonatkoztak. Elméletben, mert a gyakorlatban ez nem valósult meg. 1939 áprilisában Narcisso Bassols, Mexikó Párizsba akkreditált nagykövete és képviselője az ENSZ-ben kijelentette, hogy országa korlátlan számban befogadja a köztársasági menekülteket, ha kifizetik az utazás és a letelepedés költségeit. A feltételek között szerepelt az is, hogy a kiválasztást a spanyol köztársasági szervezetek végzik, de a végső szót a mexikói nagykövet mondja ki. Ez nem valósult meg. A mexikói kormány azt szerette volna, ha 60%-ban mezőgazdasággal foglalkozó, egyedülálló fiatalok érkeznek, 30%-ban iparosok és szakemberek, és csak 10%-ban értelmiségiek és politikusok. Pont fordítva történt. Cárdenas nem is figyelte oda a szempontok betartására, csak az őt követő elnök Manuel Ávila Camacho ratifikálta ezeket. A spanyolok válogatását a franciaországi táborokban, és a kiutaztatásukat két szervezet végezte. Az egyik a SERE,¹² a másik a JARE¹³. Az erős kommunista befolyás

12 El Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles (Spanyol Menekülteket Evakuáló Szolgálat) vezetője Juan Negrín López (1892–1952), a II. Köztársaság utolsó miniszterelnöke 1937–1939 között, aki a tisztséget az emigrációban is betöltötte 1946-ig.

13 Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (Köztársasági Spanyolokat Támogató Bizottság) vezetője: Indalecio Prieto (1883–1962) szocialista politikus, többféle miniszteri posztot betöltött az köztársasági kormányokban 1931–1938 között.

alatt álló SERE intézte kezdetben a kiutazások 80%-át. A szocialista Prieto vezette JARE 1940-től erősödik meg, ők a Negrín-pártiak, és a kommunisták kiszűrésére törekedtek. Tárnyaltak a Franco-kormánnyal is, azok hazatéréséről, akiknek nem volt közvetlen politikai szerepük. Mindkét szervezet politikai alapon döntött elsősorban. A tevékenységük és a vezetőik viszonya is hűen tükrözte a köztársasági spanyolok megosztottságát, amely kihatott az emigránsok kiválasztására is, és tovább növelte a feszültséget. A köztársasági tábor széthúzása az emigráció idején is tovább élt. Santiago Carrillo¹⁴ így fogalmazott: *„A spanyolországi háború a lehető legrosszabbul végződött a köztársaságiak számára, mert megosztottá és szembenállókká tette azokat az erőket, akik együtt harcoltak Franco ellen, és ez a megosztottság mély nyomokat hagy az emigrációban. Egyik oldalon ott vannak a kommunisták és Negrín hívei, a másik oldalon az anarchisták, és végül a Prietoval egyetértő szocialisták. Az emigráció megosztott, szembenálló és ez nyilvánul meg a szolidaritás pillanatában is. A SERE és JARE az a két szervezet, amelynek a célja az emigráció segítése volt, de az egyik többet segített egyeseknek, a másik pedig másoknak. Ez a megosztottság még hosszú-hosszú éveken keresztül tartott, mert a hidegháborús ellentétek csak elnyújtották.”*¹⁵

Mexikóba több hullámban érkeztek a spanyol köztársaságiak 1939–1950 között, de már a polgárháború alatt is megjelentek az első csoportok. A mexikói kormány egyik fontos akciója a harcok elől kimenekített gyermekek befogadása volt, akik 1937. június 7-én érkeztek meg Veracruz kikötőjébe. Az ellenzék támadta a kormányt, hogy propaganda céljára használja a spanyol gyerekeket, miközben nem törődik a nyomorban élő mexikói gyermekekkel. 464, 5 és 14 év közötti gyermek érkezett 9 tanár és 18 egyéb foglalkozású (orvos, ápolónő, segítők)

¹⁴ Spanyol kommunista vezető (1915–2012), 1960-tól a Spanyol Kommunista Párt (SKP) főtitkára, az eurokommunizmus jelentős alakja. Nagy szerepet játszott Franco halála után a békés átmenetben, és az SKP legalizálásában.

¹⁵ CASAS–URQUIJO 2006. 112–113.

felnőtt kíséretében. Először Morelia városába vitték őket, ezért „moreliai gyermekeként” említették őket mindenhol. A többségük nem volt árva, a polgárháború elől menekítették ki őket, ezért saját maguk is átmenetinek gondolták az itt tartózkodásukat: *„Elküldtek (a szülők) a gyarmatokra. Zseniális megoldás volt. Néhány hónapon belül visszamegyünk. Amíg visszatérsz, eszel és megszabadulsz a bombáktól... egy valami hibázott a számításban, a háború folytatódott, és elvesztettük. Nem tudtunk hazatérni.”*¹⁶ 1940-re a gyermekek felét már átvitték a fővárosba és Pueblába. Ettől az évtől az új elnök Camacho jelentősen lecsökkentette az anyagi támogatásukat is. 1942-től a maradék gyermekeket is átköltöztették Moreliából Mexikóvárosba, és a Madrid kollégiumba helyezik el őket. A Spanyolországból a polgárháború folyamán több hullámban kimenekítettek gyermekcsoportokat Franciaországba,¹⁷ Belgiumba,¹⁸ Angliába,¹⁹ Svájcba,²⁰ Dániába²¹ és a Szovjetunióba²² is.

A SERE és a JARE válogatásának eredményeképpen az 1939-től érkező menekültek többsége házas volt, és a családjával ment Mexikóba. A fele pedig a mexikói kormány szempontjaival ellentétesen értelmiségi volt. Ez feszültségekhez vezetett a mexikói belpolitikában. A megérkezés után a spanyolok különböző foglalkozású és pártállású csoportjai elkülönültek. Akik a mezőgazdasági szektorból jöttek gyorsabban találtak munkát, és hamarabb részévé váltak a helyi társadalomnak. Concha Ruiz Funes²³ mexikói történész szerint, aki maga is emigránsok leszármazottja: *„A „nem intellektuális” menekültek készek voltak azonnal dolgozni, így rögtön találtak munkát,*

¹⁶ ALTED VIGIL 2005. 205. Francisco GonzálezAramburu szavai, aki 1937-ben 10 éves volt.

¹⁷ ALTED VIGIL 2005. kb. 20 000 fő

¹⁸ ALTED VIGIL 2005. kb. 5000 fő

¹⁹ ALTED VIGIL 2005. kb. 4000 fő

²⁰ ALTED VIGIL I 2005. kb. 430 fő

²¹ ALTED VIGIL 2005. kb. 100 fő

²² ALTED VIGIL 2005. kb. 2900 fő

²³ Apja Mariano Ruiz-Funes a II. Köztársaság alatt Mezőgazdasági és Igazságügyi miniszter, valamint Belgiumba akkreditált nagykövet volt.

rövid ideig voltak csak nagyon bizonytalan gazdasági helyzetben, és 1942-43-ban már mind teljesen részei voltak a mexikói munkaerőpiacnak. Nagy volt köztük a szolidaritás, és kaptak bizonyos segítséget a régi emigránsoktól is”.²⁴ 1939. február és május között érkeztek a köztársasági politikusok és katonai vezetők. A II. világháború végéig itt működtek a köztársasági intézmények. 1939. június-júliusban befutott Veracruz kikötőjébe a három hivatalos, a mexikói kormány és a SERE közreműködésével, és finanszírozásában szervezett menekültekkel teli hajó.²⁵ Bassols irányította Párizsból a kiutazásokat. Augusztusban már hatezren voltak itt. A mexikóiak ezután úgy döntöttek, hogy megszakítják a spanyolok beutazását. A kitörni készülő európai háborúra hivatkoztak, de valójában elégük lett abból, hogy a szempontjaikkal ellentétesen a kisszámú mezőgazdasági és ipari munkás mellett elsősorban értelmiségiek és szabad foglalkozásúak jönnek. Bassols a felfüggesztést szeptember 20-án jelentette be. Egy köztársasági menekült, aki később a francia ellenállásban harcolt, így emlékezik: „Feliratkoztam a listára, hogy Mexikóba mehessek, két expedíció indult, a vezetők már akkor tudták, hogy ki fog törni a világháború, és beszüntették az utazásokat Mexikóba, és mi a gyűjtőtáborban maradtunk”.²⁶ 1940-ben a SERE és a JARE egyedül a mexikói kormány segítsége nélkül még néhány száz embert eljuttatott az országba. Franciaország kapitulációja és kettéosztása után Vichy területén ismét táborokba zárták a köztársasági menekülteket. Mexikó ekkor tárgyalásokba kezdett Pétain-el, és 1942-ig, Franciaország teljes megszállásáig még 4000 embert befogadtak. 1946-ig teljesen leállt a kivándorlás. Ezután újraindult, de ez már nem érte el a korábbi szintet. 1939 és 1950 között összesen 20 000 és 24 000 közé tehető a Mexikóba kivándorló spanyol köztársaságiak száma. 1940 januárjában a mexikói kormány hozott egy rendeletet, így a spanyol menekültek

azonnal megkaphatták az állampolgárságot. Erre korábban 5 évet kellett várni. Lényeges az is, hogy bár Mexikóban nem létezett kettős állampolgárság, a spanyolokkal kivételt tettek, és így biztosították számukra a hazatérés lehetőségét. A köztársasági menekültek nagy része nehéz időszakot élt át a megérkezés után. A közös nyelv és a csodás természeti adottságok ellenére a kultúra és a népesség idegen volt. Hozzá kellett szokniuk az idegen ízekhez, a szegénységhez és az európai mércéjű tisztaság hiányához. A mexikói kormány eredeti terve az volt, hogy a ritkábban lakott vidékekre küldik a menekülteket, ahol gazdálkodással, állattenyésztéssel foglalkoztak volna. Nem véletlenül állították fel a szempontrendszerüket. Az 1939-es hullámokkal érkezőkkel megpróbálták az elképzelésüket megvalósítani. A kudarc elkerülhetetlen volt. A többségében városias spanyolok számára, akik semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek, a mexikói vidéki élet, és a munkakörülmények elfogadhatatlanok voltak. A kormány hiába finanszírozta a mezőgazdasági vállalkozásokat, és dolgozott ki kedvező hitelrendszert, hogy földhöz juthassanak. A spanyolok pár hónap múlva elkezdtek visszaszivárogni a nagyobb városokba. 1940-ben a köztársasági emigránsok nagy részét már Mexikóvárosban találjuk. A főváros lett a gazdasági és intellektuális központjuk. A beilleszkedés nem ment könnyen. Először kaptak támogatást, szállást, a hivatalok segítettek nekik a munkakeresésben. A támogatásukra civil szervezetek jöttek létre.²⁷ Később viszont a saját erejükből kellett boldogulniuk.

A mexikói lakosság magatartása is ambivalens volt. Ez összetettebb jelenség, mint Franciaországban. Itt is láthatjuk, hogy a segítőkészség mellett ideológiailag veszélyesnek tartják őket, és féltik tőlük a munkájukat. Az itt korábban megjelenő spanyol emigránsokkal, akik 1880–1930 között érkeztek, jó tapasza-

²⁴ CASAS–URQUIJO 2006. 260.

²⁵ A hajók neve: Sinaia, Ipanema és Mexique.

²⁶ CASAS–URQUIJO 2006. 96. José Salvador visszaemlékezése, aki később harcolt a francia ellenállásban is.

²⁷ CTARE (Comité Técnico de Ayuda a los Refugiados Españoles) vagyis a Spanyol Menekülteket Segítő Szakértő Bizottság

lataik voltak, ellentétben a franciákkal. Ezek az emberek is gazdasági bevándorlók voltak, és szintén az elmaradott spanyol területekről érkeztek, alacsony iskolázottsággal. Az évek során viszont sikeresen beilleszkedtek az új haza társadalmába. Nagy részük az ipar, a pénzügy és a kereskedelem területén dolgozott, és a közép-, illetve felső középosztály tagjaivá váltak. A mexikóiak hozzáállását a köztársasági menekültekhez a máshol is megjelenő sztereotípiákon túl a politikai beállítottságuk határozta meg. A régi spanyol kolónia kis része volt csak baloldali érzelmű, de a többieket is, akik az ideológiától elhatárolódtak megérintették a polgárháború borzalmai, és a menekültek sorsa, ezért igyekeztek anyagilag is támogatni őket. Itt megfigyelhetjük, hogy elsősorban az azonos területekről jött honfitársakat segítették, mert nemzetiségként is voltak külön szervezeteik. A JARE 1940-től, miután átvette a SERE vezető szerepét, nem csak az utazásra, hanem a segélyezésre is koncentrált. Aki nem kapott munkát, 3 hónapig támogatták pénzzel, ezt még hat hónappal meg lehetett hosszabbítani. Az összeg egy gyermekes család esetén 150-175 peso volt. Egy mexikói gyári munkás havi átlagban 120 pesót keresett. A megérkezést követően nagy szerep hárult a nőkre is a családfenntartásban. Varrónőként, és más hagyományosan női szakmában sokszor hamarabb munkához jutottak, mint a férfiak. Többségük később, amikor a keresetükre nem volt már szükség, visszavonult a háztartás irányításához. Mexikónak, mint befogadó országnak sokat köszönhetnek a spanyolok, de szakmunkásként ők is hozzájárultak az ipari fejlődéshez és nagy szerepet játszottak például az ország tudományos és kulturális életében. Több kiadót alapítottak, sokan dolgoztak újságíróként a helyi lapoknál. Létrehozták a politikai és gazdasági szervezeteiket, megjelentették saját kiadványaikat. Kulturális központjaik egyben a Franco-ellenes intellektuális harc színhelyei is voltak.²⁸ Ki kell

emelni az oktatás területén a híres Madrid Kollégiumot. 1941-ben alapították, nagy hangsúlyt fektettek a korszerű pedagógiai módszerekre. Törekedtek arra, hogy „kis Spanyolországként” működjön az intézmény. A hátránya ennek az volt, hogy a diákokat elszigetelték a társadalom nagy részétől, és egyfajta burookban nevelték. Viszonylag hamar, 1944-től már mexikóiak is tanulhattak itt. Az idő múlásával a menekültek többsége, miután tartósan berendezkedett a „második hazában”, a mexikói társadalom sikeres tagjává vált. Sokan spanyolnak és mexikóinak vallották magukat, de a hagyományokat és a köztársasági eszméket továbbörizték. ConchaRuizFunes így fogalmazta meg:” *A menekültek első generációjában nagy a „köszönjük Mexikó” érzése. Én úgy gondolom, hogy hálásnak kell lenni, de ahogy Mexikó egy sor lehetőséget nyújtott az emigránsoknak, ugyanúgy ők is átadtak dolgokat a szó legteljesebb értelmében.*”²⁹

A mexikói és franciaországi emigráció sorsa sok ponton hasonlít, és sok ponton különbözik. Mexikóban más a kultúra, de azonos a nyelv, Franciaországban a kultúra jobban hasonlít, de eltérő a nyelv. A két országban a letelepedés és beilleszkedés során más-más nehézségekkel kellett megküzdeniük a spanyol menekülteknek. Közös a sorsukban, hogy a hidegháború kezdetével tudomásul kellett venniük, hogy nem lesz átmeneti az önkéntes száműzetésük, így idővel alkalmazkodniuk kellett a befogadó országokhoz. Tovább ápták a baloldali, köztársasági eszméket, de közben igyekeztek belesimulni a többségi társadalomba. Az alkalmazkodás azonban mindig együtt járt az identitásuk megőrzésével. A gyermekeik számára biztosítani akarták az oktatást és az integrációt, de csak egy bizonyos pontig. Az ismert köztársasági politikusok és művészek visszaemlékezésein kívül, nagyon fontosak a hétköznapi, egyszerű emberekkel készült interjúk, illetve az ő önéletrajzi írásaik, visszaemlékezéseik. Az emigráció története nem csak a

²⁸ A legfontosabbak: Spanyol Köztársasági Központ, Spanyol Ház (1940-től Mexikó Kollégium), Mexikói

Spanyol Athénum, Luis Vives Gimnázium.
²⁹ CASAS-URQUIJO 2006. 269.

prominens személyeké, hanem a polgárháborúban a frontokon harcoló névtelen katonáké és családjaiké, a nők, a gyermekeké is, akik miután túlélték a bombázásokat, és új életet kezdtek idegenben, csak évtizedek múltán, vagy sohasem tértek vissza a szülőhazájukba. Általuk betekintést nyerünk az emigráció mindennapi életébe. Láthatjuk hogyan dolgozták fel a traumát, láthatjuk a közösségek és a csoportok összetartó erejét és azt, hogy hogyan őrzik a köztársasági eszmét és a reményt. Személyes élményeikkel ezek az emberek is hozzájárultak az emigráció kollektív emlékezetéhez és teje-sebbé tették a képet a kutatók számára.

A megpróbáltatások után a köztársasági menekülteknek vissza kellett térniük a hétköznap-
napi élethez. A nők szerepe nagyon fontos ezen a téren. Ők voltak azok, akik újra kialakították az otthonokat, őrizték a nyelvet, a szokásokat, a konyhát, az identitásukat, ellentétben a korábbi gazdasági emigrációval. A nők jelentős része Spanyolországban aktívan részt vett a politikai, és a tényleges harcokban. Az emigrációban is az első időkben, ha kellett betöltötték a családfenntartó szerepét, vagy Franciaországban az Ellenállásban is akár gerillaként, futárként tevékenykedtek. Később, miután az emigránsok helyzete jobbra fordult, inkább a háttérre biztosították, és többségük már távol maradt a politikai vitáktól. Nekik is voltak szervezeteik és kiadványaik Franciaországban és Mexikóban ugyanolyan elnevezéssel.³⁰ Legtöbbször az otthonaikban gyűltek össze, de részt vettek a kulturális és a köztársasághoz kötődő eseményeken és a vasárnapi kirándulásokon. A női szervezetek és aktivisták az emigrációban a nőiséget és nem a feminizmust hangsúlyozták. A köztársaság idején emancipálódott nők számára a jogaik mellett a legfontosabb továbbra is a családanya szerep volt. A női politikai szervezetek kiadványaiban³¹ is ott találjuk az

otthonépítéssel, a ruhákkal és a receptekkel foglalkozó cikkeket. A történelem számára sokáig láthatatlanok voltak a politikusok és a férfiak mellett a hétköznapi köztársasági menekült nők, de ez napjainkra megváltozott a kutatásoknak köszönhetően.

A köztársasági kormány és a köztársasági emigráció története sokoldalú és egyedülálló jelenség a XX. század európai történelmében. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALTED VIGIL, ALICIA (1993): *El archivo de la II. República Española en exilio, 1945–1977 (inventario del Fondo Paris)*. Madrid, Fundación Universitaria Española.
- CAUDET, FRANCISCO (2005): *El exilio republicano de 1939*. Madrid, Editorial Catedra.
- CERVELLÓ, JOSEP SÁNCHEZ (2011): *La Segunda República en el exilio (1939–1977)*. Barcelona, Editorial Planeta, S. A.
- CASAS, JULIO MARTÍN – URQUIJO, PEDRO CARVAJAL (2006): *El exilio español (1939–1978)*. Barcelona, Editorial Planeta, S. A.
- RUBIO, JAVIER (1977): *La emigración de la guerracivil de 1936–1939*. Madrid, San Martín.
- SONSOLES CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ (1997): *Historiapolítica de la segundarepública en exilio*. Madrid, Fundación Universitaria Española.
- MIGUEL ÁNGEL YUSTE DE PAZ (2005): *La II República Española en el exilio en losinicios de la guerrafría (1945–1951)*. Madrid, Fundación Universitaria Española.
- MAROSI ÁGNES (2011): „A második haza.” Spanyol köztársasági emigráció Mexikóban 1939–1950. In Anderle Ádám (szerk.): *Bicentenario, 1810–2010. Latin-Amerika: A függetlenség útjai*. Szeged, 147–158.
- MAROSI ÁGNES (2015): Spanyol köztársasági emigráns nők Franciaországban. (1939–1945) In Csikós Zsuzsanna – Szilágyi Ágnes Judit (szerk.): *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*. Szeged, AMERICANA eBooks. 139–148.
- ALTED VIGIL, ALICIA (1993): *El archivo de la II. República Española en exilio, 1945–1977 (inventario del Fondo Paris)*. Madrid, Fundación Universitaria Española.
- VIGIL, ALICIA ALTED (2005): *La voz de losvencidos. El exilio republicano de 1939*. Madrid, Aguilar. Antifasiszta Nők című folyóirat Franciaországban.

³⁰ La Unión de Mujeres Españolas (Spanyol Nők Uniója) Mexikóban és Franciaországban azonos elnevezéssel működött.

³¹ Mujeres Españolas (Spanyol Nők) című folyóirat Mexikóban, és Mujeres Antifascista Españolas (Spanyol

A spanyol polgárháború – a kutató szemével

Interjú Harsányi Ivánnal

— The Spanish Civil War – interview with Ivan Harsányi —

DOI 10.14232/belv.2016.3.10 <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Zalai Anita (2016): A spanyol polgárháború – a kutató szemével. Interjú Harsányi Ivánnal. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 130–134. pp.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A spanyol polgárháborúról, annak hazai kutatásáról kérdeztük Harsányi Ivánt, a Pécsi Tudományegyetem emeritus professzorát, a téma első számú hazai kutatóját.

Belvedere Meridionale: *Milyen hispanisztikai kutatásai kapcsolódtak a spanyol polgárháború időszakához? Mely kutatóhelyeken és milyen típusú forrásokkal dolgozott? Milyen nehézségek merültek föl a kutatás során?*

Harsányi Iván: Gyakorlatilag minden kutatásom, mivel a polgárháború a 20. századi spanyol történelem fókuszja, amelyben legalább hatvan év folyamatai futnak össze, és amelyből újabb hetven év történései ágaznak ki. Ezek nélkül nem lehet hosszú távú folyamatokat ábrázolni, csak cédulákat egymás mellé rakni.

1962-ben Budapesten kezdtem (és folytattam) a kutatást, az MSZMP Párttörténeti Intézetének (1990-től Politikátörténeti Intézet) levéltárában és könyvtárában. Évtizedek során a Magyar Országos Levéltár gazdag spanyol vonatkozású anyagát is túlnyomórészt átnéz-

tem és „birtokba vettem”.

Ami a nehézségeket illeti, külföldi kutatásokat eleinte csak a szocialista országok intézményeiben folytathattam. A Szovjetunióban levéltári vizsgálódásokra nem nyílt lehetőség, viszont összesen mintegy három hónap alatt hihetetlen tömegű könyvtári, sajtó- és folyóiratanyagot tudtam tanulmányozni és másolni a Társadalomtudományi Akadémia és a Marxizmus-Leninizmus Intézet gyűjteményeiben. Sajátos lehetőség volt a Moszkvában élő spanyol emigráció szerény, de ritkaságokat tartalmazó könyv- és levéltárának a tanulmányozása. Az NDK-ban a berlini Marx-Engels Intézetben tölthettem egy hónapot, ahol a spanyol ügy nemzetközi vonatkozásait tekinthettem át a Komintern sokágú sajtójának tükrében. Pontszerű kutatásokat végeztem Szófiában, Prágában, Varsóban és Bukarestben.

1984-ben három hónapos minisztériumi ösztöndíjjal „beszabadultam” a spanyol külügyminisztérium levéltárába, ahol a magyar-spanyol kapcsolatok iratanyagát „gyűjtöttem

be” (1934–1945). Ezt később, 1992-ben kiegészíthettem az 1920-as évek második felének spanyol jelentéseivel, illetve itthon az államközi kapcsolatok fölújításának (1957–1977) dokumentumaival. Mivel 1930-ban születtem, bátran mondhatom, hogy életem végéig elvagyok látva a földolgozható–földolgozandó problémák kibontásának iratanyagával – az utódoknak is marad.

Mіндеzt kiegészítették az illető országok élvonalbeli kutatóival folytatott, sokszor baráti kapcsolatba átmenő szüntelen konzultációk (1995 óta már internetes segítséggel), a nemzetközi konferenciákon elérhető anyagzuhatagokkal, közös publikációk és kiadványok készítésével, nemzetközi team-munkával.

B. M.: – *Milyen szerepe volt a Nemzetközi Brigádoknak a polgárháborúban?*

H. I.: – Kutatásaim kezdeti két évtizedében még százával akadtak a polgárháborús eseményeknek élő hazai tanúi, magyar önkéntesei. (Eredetileg mintegy 1100-1200 fő.) Sokan közülük készítettek, illetve publikáltak visszaemlékezéseket. Ez élővé tette a történeti emlékezést.

A Nemzetközi Brigádok a köztársasági Spanyolországot segítő mozgalmaknak csak egyik részét (mindenesetre többségét) alkották, elsősorban elkötelezett kommunista és baloldali szociáldemokrata harcosokkal, míg mások spanyol anarcho-szindikalista vagy baloldali-kommunista szervezetekhez csatlakoztak.

A Nemzetközi Brigádoknak jelentős szerepe volt a polgárháború első szakaszában, amikor a felkelők több irányból egészen Madrid határáig nyomultak előre. Ezt a mozgást az októberben érkező nemzetköziek megjelenése és harcba lépése állította le, jelentősen visszavetve ezt az offenzívát, és egészen a 986 napos polgárháború legutolsó napjaiig tolvá ki Madrid elestét. Jelentőségüket akkor nem elsősorban katonai erejük adta; hanem az ellenállásnak morális támaszt és reményt nyújtó jelenlétük és képességeik. Az I. világháborúban részt nem vett Spanyolországban

nagy jelentősége volt a soraikban található 1914–1918-as frontharcosok harci ismereteinek is. Később, amikor megszerveződött a köztársaság milliós hadserege, gyakran vettek részt a háború sorsát ideig-óráig befolyásoló nagy hadműveletekben (mint pl. az 1938 nyár–őszi ebrói offenzívában).

A brigádok számára a háttérret a Komintern által támogatott és felügyelt albacetei főhadiszállásuk teremtette meg, de kettős köztársasági néphadsereg szervezetébe is. A köztársaságiaknak nyújtott szovjet hadianyag-segítség jelentős volt, miközben a Szovjetunióból érkezett személyek száma korlátozott maradt. Ezek egy része katonai tanácsadó illetve tolmács volt, más részük technikus, akik a szétszedve érkezett haditechnika hadrendbe állítását végezték, kezdetben néhány pilóta is volt köztük. Ám a szovjet vezetés az NKVD jelenlétére is törekedett a félszigeten, ami egyre több súrlódásra vezetett a kommunisták és a republikánus tábor más politikai és állami szervezetei között. Különösen káros volt a Komintern-határozatok által is ösztönzött hajsza a Marxista Egyesítés Munkaspártja (POUM) „trockistának” bélyegzett vezetői ellen, noha Trockij levette a kezét a szervezetről, mivel helytelenítette részvételét a baloldal 1936. februári választási blokkjában. Ennek során megölték Andreu Nint, a POUM főtitkárát, egykori Komintern-vezetőt.

Ebbe a fedett tevékenységbe csak az önkéntesek egy csekély töredékét vonták be; a többiek nehéz körülmények között, nagy önfeláldozással küzdöttek. A vereség után a harcosok dél-franciaországi vagy algériai internáló táborokba kerültek, ahol a világháború kirobbanása után a Vichy-ben szerveződött, a német megszállókkal szövetséges ún. Francia Állam ellenséges légkörében vegetáltak és keresték az utat hazafelé.

A brigádok harca legendává lett, dalok, versek, regények örökítették meg. Túlélő tagjaik az Egyesült Nemzetek katonai-politikai

blokkjának győzelme után országaik fontos pozícióit töltötték be, de Kelet-Közép-Európában többen közülük nem kerülhették el a sztálini típusú megtorlást, néhány esetben kivégzést, még több esetben a mellőzést. Rehabilitációjuk utóbb lehetővé tette, hogy tapasztalataikat felelős posztokon gyümölcsöztessék.

Kiemelkedő esemény volt számukra, amikor Spanyolország antifasiszta szervezetei a spanyol kormány támogatásával 1996-ban, a polgárháború kirobbanásának 60. évfordulója alkalmából még élő harcosaik közül 350-et (köztük 5 magyart) vendégül láttak, lelkesítő látogatások és találkozások keretében.

B. M.: – *Milyen nézetek jelnetek meg a polgárháborúról a spanyol történetírásban és a közgondolkodásban?*

H. I.: – A polgárháború időszaka a spanyol társadalom óriási megrázkódtatása volt, egyszerűen történelmi tapasztalatainak alapvető forrása. Ez esetben különösen szembeötlő a történelmi köztudat és a történetírás különválása. A Franco-diktatúra zárt politikai rendszere évtizedekig akadályozta a tanulságok nyílt megvitatását. Amint Paul Preston nemrégiben magyarázta egy riporternek: „A Franco-rendszer a terroron alapult. Háborús taktikája az volt, hogy a lehető legtöbb köztársaságot gyilkolja meg. Utóbb pedig az oktatás és a sajtó fölötti totális ellenőrzése nyomán tökéletes nemzeti agymosást hajtott végre, létrehozva azt, amit szociológiai francóizmusnak neveznek. Az átmenet pillanataiban, amikor kibontakozott egy bizonyos korlátozott demokrácia – a legjobb, amit a körülmények lehetővé tettek – nem került sor ellen-agymosásra. Logikusan, mert demokrácia volt, amit kiterjesztettek a francóistákra is, akik érthetően hallani sem akartak a történelmi emlékezet felfrissítéséről...A politikusok e téren semmit nem akartak tenni, a baloldaliak sem. Emlékszem, amikor Alfonso Guerrával vitatkoztam, és azt mondta, hogy nem jött el az ideje, ez nagyon veszélyes volna.”¹ Korábban pedig az

¹ Paul Preston: *Quedan provincias enteras del PP donde*

egyszerű tények napvilágra kerülése is nagy nehézségekbe ütközött. A történetírás ebből a szempontból, nem véletlenül, a sokszázszézes emigrációban, jelentős külföldi – nyugati és keleti – szerzők munkáiban kezdett dokumentált és többé-kevésbé tárgyilagos képet alkotni a történekről. Manuel Tuñón de Lara, Ángel Viñas, Julio Aróstegui, Javier Tusell, Paul Preston, Max Gallo, Hugh Thomas, Stanley G. Payne, Gabriel Jackson, Herbert Rutledge Southworth, Rolf Reventlow, Svetlana Pozsarszkaja, Marklen Mescserjakov munkái, a Szovjetunióban megjelentetett, erősen dokumentált négykötetes polgárháború-történet csak kiemelt példák. A háború befejezése utáni, százszézes halálát hozó tömegterror föltárása még ma is élő probléma: az 1980-as évektől kezdve jelöletlen tömegsírok ezrei bukkantak föl. Ma is szinte minden héten jelennek meg hírek a halott vagy hosszú időre bebörtönzött köztársasági szülők gyermekeinek olykor sikeres szülőkutató erőfeszítéseiről, akiket egykor megbízható, kormányhű családoknak adtak át ennek megfelelő nevelésre.

Az átmenetet lehetővé tevő, de a történelmi emlékezetre béklyókat rakó 46/1977-es amnesztia-törvény nem segítette elő a diktatúra alatt történtek alapos föltárását. Harminc évnek kellett eltelnie az első szabad választástól (1977 július), amíg 2007-ben a szocialista kormány betérjesztette és a parlamentben erős többséggel (de nem kevés ellenszavazattal) elfogadtatta „A Történelmi Emlékezet Törvényét”, amely minden elérhető tény föltárását, a diktatúra szinte utolsó percéig tartó elnyomás tényeinek napvilágra hozatalát, a terror sújtotta családok erkölcsi rehabilitációját, a diktatúra vezetőinek dicsőségét hirdető emlékművek eltávolítását rendelte el. Ez lassan, döcögve, visszaesésekkel, de azóta előrehaladt. A történettudományban pedig kemény összecsapások jelzik azt, hogy a spanyol társadalomban ma is

no se ha investigado nada. In: *Memòria Repressió Franquista*. Blog d'en Jordi Grau i Gatell. 16 de julio de 2016. 2.o.

jelen vannak a társadalom politikai kettéhasadásáról tanúskodó mozzanatok. Különösen feszültté vált a polémia az 1936. júliusi puccs 80. évfordulója kapcsán. Preston olyan szerzők munkáit ostromozza, akik a tényeket úgy csoportosítják, hogy azokkal az 1939-es győztesek védelmezőinek az előítéleteit erősítik. Többek között ezzel is magyarázható az a parlamenti patthelyzet, amely miatt Spanyolországnak a 2015. december 20-i – azóta megismételt – választás óta máig sincs kormánya.

B. M.: – *Hogyan alakult a spanyol polgárháború megítélése, tárgyalása hazai szakmai körökben?*

H. I.: – A magyar történeti irodalom – benne az egykori szereplők emlékiratai – az 1960-as évektől nem egy alapos elemzést hozott létre a spanyol polgárháborúról. Javultak az iratokhoz való hozzáférés lehetőségei is. A jelenlegi helyzetet bonyolítja, hogy itthon heves viták folynak a Horthy-rendszerről, a II. világháborúról, Magyarország kormányainak szerepéről a kor eseményeiben. Márpedig, mint említettük, a polgárháború és a nyomán kialakult spanyolországi diktatúra szerves része volt az 1930-as évek és a világháborús időszak eseményeinek és jelenségeinek. Ennek felelnék meg az egymással felelős álláspontok is.

A közelmúltban részesei voltunk egy igé-

nyes, széles körű kezdeményezésnek, amelyet a *Studia Histórica* című tekintélyes spanyol történeti folyóirat indított, abból a célból, hogy föltérképezze a polgárháború korunkbeli nemzetközi szakmai visszhangját. Magyar részről Zalai Anita-val, a polgárháborút közvetlenül megelőző korszak kiváló ismerőjével ennek a keretében arra vállalkoztunk, hogy néhány évtizedre visszamenően prezentáljuk a témát illető magyar produkciót.

Imponáló az a szerzőgárda, amelyet a folyóirat felvonultat. Német, olasz, portugál, brazil, orosz, mexikói, közép-amerikai, francia, brit, USA-beli, észak-európai, szlovák, lengyel, délszláv és román szakemberek társaságában találtuk magunkat. Olyan tanulmányokkal ismerkedhettünk meg, amelyek spanyol nyelven, az országaik levéltári fondjait megmozgató kutatás újabb termékeit teszik közkinccsé. Megszólalt a spanyol specialisták rangos csapata is. Az 550 oldalas folyóiratszám² szerkesztését a sokkönyves, kezdeményezéseivel a nemzetközi alkotó munkát folyamatosan összefogó Ángel Vinas végezte; ő a szerzője a terjedelmes bevezető tanulmánynak is, amely ráirányítja a figyelmet a legfőbb területeken elért eredményekre.

Köszönjük a válaszokat.

*

AZ INTERJÚT ZALAI ANITA KÉSZÍTETTE

² La Guerra Civil. *Studia Histórica*. Vol. 32. 2014. Ediciones Universidad de Salamanca, 2014. A magyar tanulmány: Iván Harsányi y Anita Zalai: Sobre la Guerra Civil Española y sus antecedentes. Una visión desde Hungría. Id. m.: 529–538.

JUHÁSZ PÉTER

pjuhasz2003@gmail.com
PhD-hallgató (SZTE BTK
Történettudományi Doktori Iskola)

A magyar őstörténetről a 21. században

— *About the Hungarian Medieval
Prehistory in the 10th Century* —

DOI 10.14232/belv.2016.3.11
<https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Juhász Péter (2016): A magyar őstörténetről a 21. században. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 134–140. pp.

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza* (A magyarság a 9-10. században). Szeged, Belvedere Meridionale. c. művéről

Nagy érdeklődéssel vettem kezembe Tóth Sándor könyvét. Nagyszabásúnak minősíthető monográfiájában a magyar törzsszövetség politikai életrajzát írja meg létrejöttétől (a 830-as évek vége) egészen bukásáig, a keresztény államiság létrejöttéig (kb. 1003/1008). Munkája megírását indokolja az aránytalanul

kevés összefoglaló mű a 9-10. századi magyar történelemről. A monográfia három fő része a magyar nép és a törzsszövetség kialakulása, a törzsszövetség 9. századi politikai története és a törzsszövetség a Kárpát-medencében. A kötet kivitele tartalmához méltó, színvonala dicséri a kiadó gondosságát is.

Tóth Sándor a magyar nép ugor-kor végi vagy az 5. századtól kezdődő török időszakbeli kialakulása helyett a saját népnév, nyelv és eredetmonda létét igazoló 9. századi írott forrásokra épít. A magyarok „ungri” nevének az onogur népnévvel feltehető kapcsolata korábbi együttélésüket nem igazolja, e csoportok a 9. századtól válhattak a Dontól nyugatra költöző magyarság részévé, amikor az önálló politikai szervezettel létrejött a magyar ethnosz.

Tóth Sándor hangsúlyozta, hogy a nyelvészet pontos kronológia híján nem nyújthat biztos fogódzót a magyarok vándorlására. A jövevényszavak átvétele a délről felvándorolt bolgároktól, alánoktól, kazároktól, kavaroaktól a Don vidékén, sőt a Kárpát-medencében az avaroktól, onoguroktól is elképzelhető. Ibn Ruszta alapján következtet arra, hogy a Fekete-tenger melletti és a Volga-vidéki magyarok csak a besenyők 890-es évekbeli támadása miatt váltak el, ekkor született meg a későbbi Magna Hungaria. A Dontól nyugatra a 830-as években nőnek meg ugrásszerűen adataink a magyarokra (két adat 838-ra, Sarkel felépítése 838–842 között). Sarkel építése Bizánc és Kazária a status quót felborító magyarokkal szembeni együttműködésének eredménye lehet. Kétféle generációnyi (Álmos és Árpád), fél évszázadnál alig több időt élhettek a Dontól nyugatra (838–890-es évek).

Levedi nevének etimológiája bizonytalan, ám etnikumára, nyelvére nézve nem lényeges. Első vajda címe érthető rangban és időben elsőként is, a hét magyar törzs feje volt, a muszlim források gyűléseivel azonosítható. A szerző szerint Levediről a DAI 38. fejezete két, igen hasonló eseményt mutat be. Először a megtelepülés (Kazáriához közel, illetve Etelközben),

kazár kapcsolat (három éves szövetség, Levedi kazár házassága, illetve kazár szokás szerinti fejedelmválasztás), besenyő támadás (először kangar néven), kettészakadás (régai szavartoi aszfalu nevük említése), új szállásterület elfoglalása (Etelküzü illetve Nagy Morávia). A szerző szerint a két történet legalább két magyar hírforrás alapján azonos eseményekről más nézőpontból, egymást kiegészítve szól. A 38. fejezet időviszonyai Tóth Sándor szerint a DAI relatív időmeghatározásai alapján (régén, abban az időben, kevés idő múlva, néhány év múlva vagy valamennyi idő elteltével) nem becsülhetők meg. A három éves kazár-magyar szövetség kapcsán a DAI legkorábbi, 11. századi kézírata nyomán annak három éves hosszát hitelesnek állapította meg. Időszaka 860 tájára (Konstantin–Cirill krími útja), vagy a 870–880-as évek besenyőellenes kazár hadjáratai idejére tehető. A 38. fejezetnek a 830-as évek végétől, a 850-es évek elejétől 894/896-ig keltezhetőségét erősítik Levedi, Álmos és Árpád életrajzi adatai és más (bizánci, latin, szláv) forrásaink is.

Levediát a szerző is Levedi törzsének vagy vezérnemzettségének Kazáriával nyugatról, északnyugatról szomszédos lakóhelyeként értelmezi, lokalizációjában a besenyők betelepülése segíthet. Tóth Sándor nem a régebbi, Volga és Urál közötti besenyő lakóhelyre gondol, hanem a besenyők újabb lakóhelyével azonosítja Etelkőzt és azon belül Levediát, a Déli Bug vagy a Dnyeszter vidékén. A Levedia nevet Konstantin császár a Dontól az Al-Dunáig elterülő teljes, 850–870/880 közötti magyar szállásterületre is értette.

A szerző a három éves szövetséget jellemző együttlakás (synoikia) és együtttharcolás (symmakhia) közül a Kazáriához közeli letelepedés miatt az együtttharcolást látja meghatározónak. Úgy véli, Levedi kazár házassága jelzi, hogy a magyarok régi segédnépi helyzete nem valószínű. A 850-es évek végén, 860-as évek elején a keleti magyar törzsek három évig katonailag és politikailag együttműködtek a kazárokkal, a Dnyeper–Don közötti magyar

szállásterületen, közös hadjárataik voltak a keleti szlávok és a Krím ellen. A szövetségi vagy vazallusi státus nem dönthető el, a magyarok katonai ereje miatt alkalmazhatott a kagán politikai-diplomáciai eszközöket, építhették Sarkelt és az árkokat. Hangsúlyozta, hogy a 38. fejezet párhuzamos szerkesztésének tudható be a két besenyő támadás látszata, nincs szó egy korábbi kazár-magyar kapcsolatról, a besenyők közbeékelődéséről, Levedi kazár házassága a steppei példák nyomán együtt járhatott a fejedelmi cím adományozásával, szétválasztásuk csupán szerkesztési hiba. Lemondásának párbeszédszerű története a szerző szerint a magyar vezető rétegben jól ismert valós alapú legenda lehetett. Tóth Sándor Levedi gyermektelenségével, a dinasztiaalapítás lehetetlenségével, és a belső erőviszonyok megváltozásával magyarázza az esetet, Levedi talán nem akart vazallus fejedelem lenni. A kagáni kinevezés, az etelközi választás, a kagán rugalmassága a személyi kérdésekben arra utal, hogy egyszeri esetről van szó, nem hosszabb ideje kialakult szokásról. Muszlim forrásaink a 9. század végére, 10. század elejére 7–15 ezer fős kazár haderőről számolnak be, a magyar haderőt ugyanekkor 20 ezer főre teszik. Ezek magyarázzák, hogy a kazárok nem voltak képesek a magyarokat segédnépi szerepre kényszeríteni, a kavarak magyar befogadását sem tudták megakadályozni. A kazárok vazallusnak tekintették a magyarokat, ám azok csak vezetőiken át kapcsolódtak a kazár vezetéshez, háborúikban részt véve, önálló akcióik függetlenségük jelei.

Levedi méltósága a DAI nyomán a hét törzs fejeként 'első vajda' (prótos Boébodos) és a 'vezér, fejedelem' (arkhégos) volt, a muszlim források gyulája. A szerző a meghatározó fontosságú kazár kapcsolatok kialakítása miatt Levedi személyét Árpádéhoz hasonlítja, aki fejedelem (arkhón), és nagyfejedelem címet (megas arkhón) viselt, nemzettségéből származott Turkia mindenkori fejedelme, ő vezette a honfoglalást.

A magyarok idegen elnevezései korabeli

forrásainkban a szavartoi aszfaloi, türk, a török 'onogur' névből alakult szláv 'u(n)gri' latin Hungari/Ungari, a Magori/Mogori név, utóbbihoz kötődik a 'dentü-mogyer' és a sajátos módon a hét vezér megjelölésére használt 'Hetumoger' alak. A muszlim forrásokban a turk és a madzsghari név szerepel. A baskír nevet a muszlim források egy része a nyugati és keleti magyarokra is használja, eredete bizonytalan. Tóth Sándor szerint a magyar törzsszövetség vezetői személynevei többségének török etimológiái erős török-kazár hatásra, kétnyelvűsége mutatnak a vezető rétegben.

A DAI a kazár kagán 'Kazária arkhónja' címével egyezően Árpádot 'Turkia arkhónja' titulussal illeti. Steppesi párhuzamok szerint a kagán saját címét is adományozhatta Árpádnak, de gondolhatunk más kazár címre is. A DAI 40. fejezetében már 'megas arkhón' 'nagyfejedelem' Árpád címe. A besenyőknél, morváknál a 'megas' szó rangkülönbséget jelez, a főfejedelem jelzője, Árpád hierarchikus helye is erre utal. De e helyen „régii, egykori időben legelső” jelentése is lehet, hiszen Árpád időben első fejedelem volt, unokája, Falicsi pedig „mostani fejedelem”. Így nem konkrét címről, hanem időbeli és pozícióbeli helyzetéről lehet szó. A három fejedelem (arkhón, gyula, karkhas) nem a törzsek felett álltak, mindegyikük egy-egy törzs feje is volt szerinte. A magyar krónikák és Kézai csak Árpádot mondják kapitánynak, csak a Zágrábi- és Várad-i-krónikákban szerepel Álmos fejedelemmé választása. Anonymus szerint a hét fejedelmi személy választotta Álmost 'vezérré és parancsolóvá', akit 'első fejedelem/vezér' és 'fejedelem/vezér' címmel is illet. Utódjaként Árpád szintén 'dux', akit a DAI 'Turkia fejedelmé' címéhez hasonlóan 'Hungvária vezérének' is mond. Albericus szintén a 'primus dux' címet használja Álmosra. Két különböző tradíció élt a magyar hagyományban. A DAI alapján korábbi, Árpádot favorizáló hagyománnyal szemben Tóth Sándor szerint a megvakított Álmos herceg utódai idején állíthatták Álmost

előtérbe. A muszlim forrásokban és a DAI-ban is második gyula nem lehet a főfejedelem címe, marad a künde. A kazár kündür kagán harmadik fejedelemként nem volt szakrális vezető, a magyar künde ugyan fővezér és hadvezér volt, de a gyula hatalma volt nagyobb, így Álmos vagy Árpád címe bizonytalan. Tóth Sándor figyelmeztetett arra, hogy az Álmost első fejedelemként említő források száma ugyan nagyobb, ám jóval későbbiek, mint a 10. századi bizánci források, amelyek Árpád mellett szólnak. Álmos szakrális fejedelemsége bizonyíthatatlan, így a turul-monda és felaldozásának bibliai története csak dinasztiaós mivoltát igazolhatja.

Álmos és Árpád tevékenységének idejéről egyedül a DAI megírása (948–952) előtt 50–55 évvel korábbi besenyő támadás 893–902 közé tehető időpontja tájékoztat. Tóth Sándor szerint a Levedivel egykorú Álmos 850/860–870/880 között lehetett második vajda. Árpádot fejedelemmé 880–890 táján választhatták, a 10. század elejéig működhetett. A DAI az etelközi kavár-magyar letelepülés és a bulgáriai hadjárat után említi Liüntikát magyar fejedelemként. Mind Árpáddal való rokoni kapcsolata, mind arkhóni posztja és időszaka, az 'abban az időben' jelentése kérdéses. A szerző szerint Liuntika~Ljuntika a névalak hasonlósága miatt Árpád harmadik fiával, Jutocsával lehet azonos. Lehetett a bulgáriai sereg vezére, de Árpád utódja is, Bölc Leó (886–912) idejében. A szerző az Árpád dédunokák generációját (Termacsu, Géza) 925–945 közé datálja, az unokák születését (Teveli, Ezeleg, Falicsi, Tas, Taksony) 900–925 közé, Árpád fiainak (Tarkacsu, Jelekh, Jutocsa-Liüntika, Zolta) születését 875/880–900 közé, Árpád születését 850–860 közé, Álmosét a 820-as, 830-as évekre.

Tóth Sándor szerint az „Atelkuzu nevezetű helyekre” megfogalmazás egy meghatározott terület elnevezését sejteti. Mivel a DAI a turkok korábbi helyét mondja az ottani folyó nevééről Etelnek és Kuzunak nevezett-

nek, elképzelhető, hogy a DAI jelenében ott élő besenyők által adott névről van szó. Ha magyar elnevezésről van szó, a Don lehet a forrás Atel folyója, Etelköz a Don vidékén kereshető. A szerző szerint egy eredeti Don-Volga közötti Atelkuzure gondolhatunk, amelynek nevét később az öt folyó vidékére is használhatták, ahol a Dubnici krónika Ethel folyója kereshető. A szerző szerint a 38. fejezet párhuzamos szerkesztéséből kiindulva Atelkuzu azonosítható Levedia két folyójának közéül is, Atelkuzu nem Levediától volt nyugatra, hanem a keleten, Perzsia felé maradt szavárd-magyaroktól. A 9. századi magyar szállásterületnek nem volt egységes neve, Levedia és Atelkuzu egy-egy részét alkothatták. Határai a 10. századi Besenyőországéval egyezhettek meg, a morvák, ruszok, Kherszón, a későbbi úzok helyén élt besenyők, a kazárok és a mordvinok között. A szerző érdekes feltevése, hogy a magyar törzsek 9. századi lakóhelyei a 10. századi besenyő törzsekéhez hasonlóan a folyók mentén helyezkedtek el. Négy magyar törzs a Dnyepertől nyugatra, négy keletre (Kér az Al-Duna, Megyer a Prut, Kavarok a Dnyeszter mentén, Tarján a Dnyeper nyugati, Nyék a Dnyeper keleti partján, Jenő az Azovi-tenger északi partján, Kürtgyarmat a Donyec, Keszi a Don partján).

A szerző Levedia és Etelköz magyar jellegű régészeti leleteiről úgy vélekedik, hogy kronológiai és etnikai bizonytalanságuk miatt még nem segíthetnek a magyar szállásterület meghatározásában. A magyarokkal hagyományosan kapcsolatba hozott szaltovói régészeti kultúráról megállapítja, hogy az rövid, ám intenzív hatást gyakorolhatott elődeinkre. Türk Attila nyomán hangsúlyozza, hogy az írott forrásoknak megfelelő régészeti adatok alapján elődeinknek a 9. század első felében Dél-Urál-Volga vidéki, a század második felében Dnyeper-vidéki (Szubbotyici) lakóhelyét lehet valószínűsíteni.

Levedi a lemondással a kazár fennhatóság elfogadását a törzsfőkre hárította, de

részvételükkel a fejedelmválasztásban, a hazai helyszínnel, a magyar törzsszövetség laza függését is demonstrálta. A pajzsra emelés ősi fejedelmavatási ceremónia, jelentősége Szent István megkoronázásával mérhető össze, az új magyar politikai alakulat létrejöttét jelenti, míg a vérszerződés törzsfők szövetségkötése csupán. A szerző úgy véli, a magyarok a honfoglalásig együtt harcoltak a kazárokkal, teljesítve a kagáni elvárást. A kezdeti ritka (862, 881) nyugati érintkezések alkalmi hadjáratok voltak a széthulló frank birodalom területére, Levedi és Álmos idejében. A 890-es évek sűrűsödő akciói már Árpádhoz és Kuzánhoz köthetők, és a közép-európai viszonyok alapos ismeretéről tanúskodnak. Álmos második vajdaként, törzsfőként nem azonosítható sem a kündével, sem a gyulával, utóbbi Levedi lehetett. Árpádot címezheték kagánnak vagy kündür kagánnak is, ám újabb álláspontja szerint a 'künde' cím viselője a kazár eredetű kabarok fejedelme lehetett. Árpád portréja a DAI-ban még Levediénél is teljesebb, alapítójának vitézségére, kiváló szellemi és vezetői képességeire még a 10. század közepén is emlékezett a fejedelmi dinasztia.

A szerző a kavarokról két egykorú forrásunkat, a DAI 39. és 40. fejezetét és a Salzburgi Évkönyvek 881-es bejegyzését tartja hitelesnek. A kutatás által idevont más forrásokat nem tartja relevánsnak, a khorezmi-kazár-kavarkáliz azonosságát sem tartja bizonyíthatónak, a nevek eltérése mellett a kálizok részben muszlim hite miatt, mivel e vallás csak a 10. században terjedt el Kelet-Európában. A kavarok/kabarok neve a szerző szerint a kazár vezető réteg 'nagy' jelentésű arab 'kabar' nevével azonos, de a kazár és káliz neveket is használhatták rájuk. A három előkelő kazár törzs felkelésének a kagán és a bég hatalma ellen még a 10. század közepén is élő emlékezete önálló létükre, jelentős számukra utal. A kagán 10 ezres haderejével a 2500-6000 fő közé becsülhető kavarok álltak szemben. A kavar csatlakozás és a kazáriai polgárháború időpontját keltezhet-

jük a 820-830-as évekre, amikor a magyarok megjelentek a Dontól nyugatra, Sarkel építésével is összeköthetjük, 838-840 táján. Ám a szerző szerint a kavarak autonómiájának hosszú fennmaradása inkább a 860-870-es évekre utal. Úgy véli, a nyolcas magyar törzsszövetségben belül volt egy nagyobb (hetes) magyar és egy kisebb (háromas) kavar törzsszövetség, utóbbiak névetimológiái megalapozatlanok. A teljes nyolcas törzsszövetség élén álló, hadban elől járó kavarak fejedelme kazár eredetük alapján 'kagán' vagy 'kündür kagán' lehetett. A honfoglaláskor Kuszán lehetett a kavar kündü, az anonymusi 'Cundu pater Kurzan', az államalapításkor pedig Ajtony a kavarak feje, „keán”, akit Szent István győzött le. A magyarok fejei a fejedelem, a gyula és a karha lehettek. A szerző úgy véli, a kavarak nem segédnép voltak, szerepük a kangarok besenyők közötti szerepével lehet azonos, katonai és politikai értelemben is a nyolcas magyar törzsszövetség első számú törzsei lehettek. A szerző kiemeli a kavarak és magyarok bizonyítható két évszázados együttélésének a csuvasos török és alán jövevényszavak átadásában feltehető szerepét.

A szerző szerint bár a magyarok ismerhették a Kárpát-medence geopolitikai helyzetét, nomadizálásra alkalmasságát, a döntő lökést a besenyő támadás adta. Nem hun típusú tudatos hódításról van szó, hanem avar típusú bemenekeülésről. Maszúdi 893 tavaszára vonatkozható híre az úzok, karlukok, kimekek, valamint a besenyők és magyarok harcairól azonos a DAI 893-902-ra érvényes hírével az úzok és kazárok háborújáról a besenyők ellen, illetve azoknak a magyarok elleni többszöri és súlyos támadásával. A besenyő-bolgár szövetség és a magyar főszereg távollétének oka a csapás idején bizonytalan. A többszöri besenyő-magyar összeütközést a támadás többlépcsős lefolyásával magyarázza, emléke még a 10. század első évtizedében, Gábrriel követjárása idejében is erősen élt. A szerző részletesen bemutatja Arnulf keleti frank uralkodó kulcsszerepét, a történetírás őt vádolta a klusák lerontásával, a

magyarok kiengedésével nyugat és dél felé. A bajorok, morvák, bolgárok, bizánciak dinasztikus politikában használták fel őket, nem ismerve fel veszélyességüket.

A szerző szerint a honfoglalás két szakaszban zajlott. A magyarok a besenyőkhöz hasonlóan az első pusztítás, a lakosság elűzése után települtek le a már „puszta” területre. A morva kézen levő keleti területeket 892-ben pusztíthatták, 894/95-900 között szállták meg, Pannoniát 894-ben és 900 nyarán dúlták fel, 900 őszén szállták meg. Krónikáink Szvatopluk halálát (894) a magyarokhoz kötik, a bizánci és szláv források a morvák országának elfoglalásáról tudósítanak, a nyugati források pedig Pannoniáéről. A magyar szállásterületről a DAI és Ibn Hajján híradása tekinthető hitelesnek, a Tisza és mellékfolyói, a Duna, és a Duna-Száva közötti területen történt megtelepülésről. A krónikás hagyomány alapján Árpád fejedelmi törzse az Észak-Dunántúlon, a Duna-Tisza közén, a karkhasz-törzs a Balaton vidékén, Gyula törzse Erdélyben, „Cundu” törzse a Nyírségben, Ajtony törzse a Körös és az Al-Duna között, Ond törzse a Duna-Tisza köze déli részén, Huba vagy Lél törzse a nyugati Felvidéken kereshető. Ezen belül a Dunától nyugatra négy törzs (Kér, Megyer, Tarján, Kabar, a Tisza vidékén is négy törzs (Nyék, Kürtgyarmat, Jenő, Keszi élhetett). A kavarak egy tömbben is letelepedhettek a Tiszántúl északi vagy déli részén.

Tóth Sándor szerint a kalandozások (901-970) idején fénykorát élő magyar törzsszövetség a jól datálható írott források alapján vándorló, sátrokban élő, pásztorkodó, földet is művelő nomád volt. A félnomád terminus pontatlan, az életmódváltás időbeliségét nem tükrözi. A régészeti források datálása, etnikai magyarázatuk bizonytalan. Kérdéses, hogy a lovas, fegyveres és az egyszerű mellékletű sírok 1:25 aránya a nomád és letelepült népesség arányát tükrözi-e. Problémás a települések etnikumhoz kötése is, így régészeti alapon nehéz az életmód problémáját eldönteni. A

földművelésre (is) vonatkozó török eredetű szókinccs átvételének helye és ideje, az átadó nép nehezen határozható meg, a szerző a Kárpát-medencében talált avarok és onogurok mellett a magyarokkal érkezett kavarakra gondol. A korábban foglyokkal kereskedő magyarok a 10. század második felében már rabszolgákat importáltak, és lovakat exportáltak, az életmódváltás jeleként, amelyet a szerző szerint az államalapítás, a kereszténység felvétele gyorsíthatott fel.

A honfoglalás kori magyar társadalom vezető rétegét a szerző szerint a korabeli források alapján a törzsfők és nemzetségfők (Boébodoi, arkhóntes, reges, duces) alkothatták. A besenyő analógiából feltételezi a hét magyar és a három kavar törzs egyenként 5, összesen 40-50 nemzetséget, amelyek fejei és nagycsaládjaik alkothatták a vezető réteget. Legfelül a (nagy) fejedelem, gyula, karha és a kavar kündü állhatott. E vékony réteg gyarapodott az őslakosság előkelői és a jövevény előkelők csoportjaival. Az államalapításkor az alkalmazkodó nemzetségi-törzsi vezetők (pl. Abák) helyükön maradhattak, mások elbuktak (Koppány, Gyula, Ajtony/Keán), helyükre az állam ispánjai kerültek, és az idegen előkelők. A jogilag szabad, vagyoniilag már differenciált, nomád állattartó, de földet is művelő köznépet adhatta a muszlim források által 20 ezerre becsült fegyverest. Családtagjaikkal együtt 100-150 ezren lehettek. A szolgaréteget korábbi szláv foglyok, avar, onogur, morva helyi lakosság és a 10. századi hadifoglyok alkothatták. Bölcs Leó szól nemzetségekről (gené) és törzsekről (phülas), a DAI viszont a nyolc magyar-kavar törzset 'genea', azaz nemzetség terminussal határozza meg. A besenyők törzseit a DAI a területi egységre utaló 'thema' valamint a 'genea' szóval illeti, melyek 40 részre 'meros' (nemzetségek) oszlottak, a magyar 'geneák' törzsek lehettek. A DAI hét törzsről tud a magyarokról, ide köthető Ibn Hajján 942-es hét emírje, és az anonymusi 'Hetumoger' is. A törzsek rangja és helye változhatott, ha a Hetumoger név Levedi korabeli,

a Megyert Levedihez köthetjük. A DAI 10. század eleji listája élén álló Nyék lehetett Álmos és Árpád törzse, de ez elképzelhető fordítva is. Tóth Sándor úgy vélekedik, hogy a törzseket autonóm, csak a legfontosabb közös ügyekben, a háborúban együttműködő alakulatoknak tekinthetjük. A törzsszövetségi vezetők (fejedelmek) léte steppei szövetségi államra utal, katonai együttműködéssel, duális struktúrával. 955 után meglazulhatott e szervezet, egyes törzsek szétválhattak (pl. Kürtgyarmat), a 973-as 12 quedlinburgi követ már 12 törzsrre utal. A szerző szerint a Hétmagyar és Háromkavar egynyelvűsége miatt etnikai vagy nyelvi alcsoportjaik kimutatása nem lehetséges. A források a helyben maradókat és az elvándorlókat vagy a keresztényeket és pogányokat különböztették meg a fehér és fekete jelzőkkel, de etnikai értelmet is kereshetünk mögötte.

A szerző szerint a kündü és a gyula funkciója egyaránt a kazár isád kormányzati és katonai feladatkörének felelt meg. Kettős fejedelemségüknek nem szakrális, hanem etnikai háttere volt, a kündü a kavarak, a gyula a magyarok fejedelme volt. A fejedelmválasztással a hierarchia élére a nagyfejedelem (Árpád) került, akit a hadúr gyula (Levedi) követett, majd a kavarak kündüje (Kuszán). A honfoglalás után harmadikként megjelent a karha, elsőként Bulcsú apja, Kali, 900-920 körül, a fejedelmeknek katonai és bírói funkciója egyaránt lehetett.

A szerző korábban a fejedelmi dinasztia öröklési rendjét a besenyő minta nyomán az egyes ágak közötti rotációban látta, mára inkább a szeniorátusban. Árpád utódja legidősebb fia Tarkacsu, vagy harmadik fia, Jutocsa-Liuntika~Ljuntika lehetett. Őt fia, Falicsi követte a 10. század közepén, majd unokaöccse Zolta fia Taksony lett a fejedelem. A többi vezetőből az első generáció (910-930) idején Dursac (Tarkacsu?), Bogát, Káli karha, Szalárd (Zuárd?) azonosítható, a második generációból (930-940/950) Bulcsú karha, Lél, Zsombor? gyula, Sur, Csaba. A 960-970 közötti

időszakból ismert Örs, Botond, Apor. 970-990 között szerepel Prokuj gyula, Tar Zerind és fia Koppány, Beliud, Kulán és Keán.

A kalandozó hadjáratok gyakoriságát (kb. 53 hadjárat), 838-970 között átlag két éveként, és lenyűgöző hatósugarukat emeli ki a szerző: 901-907 kis távolságú, részben védelmi jellegű portyák, 908-933 sikeres, nagy távolságú hadjáratok, adózó szövetségesek egészen Merseburgig. 933-955 között már változó sikerű hadjáratok, Bizánc ellen is, Augsburgig. 955-970 között már csak Bizánc ellen támadtak, egészen Arkadiopoliszig. A hadjáratok oka a nomád gazdálkodásból hiányzó nagy értékű javak megszerzése, válságról szó sincs. Minden törzs, pár ezer szabad közrendű saját útvonalán kalandozott a szomszédos régiókban, a távoli, nagyobb akciók törzsszövetségek voltak. Megszűnésük oka és egyben jelentőségük a Nyugat fokozódó egységesülése, a kockázat aránytalan növekedése.

Tóth Sándor 972-re teszi Géza fejedelemmé választását. Békés külpolitikájának, nyitásának okát a németek és a latin kereszténység felé rendteremtő belpolitikájában látja, a fejedelmi tekintélyt, törzse uralmát fegyverrel és szövetségesek kiépítésével növelve. Koppány Gézáéval azonos latin 'dux' címét, Bulcsúéval azonos lakóhelyét a szerző a karháival való azonosságával magyarázza. A szerző szerint Ajtony és Keán azonos, a kavarak kagánja (kündür kagán) lehetett. Géza házassága a Gyula közel egyenrangú voltára utal. Forrásaink utalnak a törzsek belső harcaira, ilyen a Balkánra költöző Csabamagyarja története, Kulán és Keán harca. Álláspontja szerint István és Koppány karha harca a főfejedelmi posztért a törzsszövetség uralmi válságának jele.

Az impozáns mű méreteit jellemzi, hogy 4137 jegyzetének számos utalásával szinte az egész elérhető magyar szakirodalom és a kül-

földi munkák jelentős része irányába tereli figyelmünket. Szakirodalom jegyzékében 66 felhasznált forráskiadás és 823 szakirodalmi hivatkozás szerepel, összesen 37 oldalon keresztül.

Kifejezetten fontos eredménynek tartom a mű több megállapítását is. Ilyen a magyar népalakulásnak a politikai szervezet 9. század közepi létrejöttével való összekötése. Magam a magyar-baskír azonosság hagyományát, és a két népnév összefüggését emelném még ki. A DAI 38-39-40. fejezetének szerkezeti problémái ellenére úgy vélem, a kangar támadás miatti kettészakadás, meggyengülés magyarázza a magyar fejedelem kazár kinevezését. Levedia-Atelkuzu a Don-Dnyeper között (Csinhul folyó) is kereshető, nem feltétlenül az Öt folyó vidékén. Levedi Kazária, a Don mellett élt törzsével szemben Álmos és Árpád törzse a Dnyeper-Bug vidéken élhetett. Az etelközi besenyő csapás kiegyensúlyozott értékelése csillapíthatja az ellenvetéseket ennek szerepéről a magyar honfoglalásban. Igen fontos a 10. századi magyar életmódváltás folyamat jellegének felismerése, a félnomád fogalom pontatlanságának megállapítása. Fontos egy régi szakmai toposz, a kavarak segédnépi szerepének elvetése, a kündének a kazár kavarak fejedelmével való azonosítása. Úgy vélem, a magyaroknál a szavartoi aszfalü-türk névváltozás a kavarak csatlakozás eredménye, a «türk» név a közös politikai alakulaté, míg a besenyők neve nem változott meg a kavarak belépésével. A kavarak kapcsolata a kálizokkal lakóhelyüket a Marostól délre és/vagy a Szerémségbe valószínűsíti. Véleményem szerint a hét vagy nyolc magyar törzs katonai és nem politikai egységek lehetettek, a szolgáltató népekhez hasonlóan, kisebb csoportokban települtek meg, szervezeti és nem területi egységben, a törzsnévi helynevek szétszórtságának megfelelően. *

TÓTH DOMINIK

dmnk.tth@gmail.com
hallgató (KGRE BTK)

Az első ostrom – Nándorfehérvár, 1440

— *The First Siege – Nándorfehérvár, 1440* —

DOI 10.14232/belv.2016.3.12
https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.12

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Tóth Dominik (2016): Az első ostrom – Nándorfehérvár, 1440. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 141–142. pp.

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

SZABÓ PÁL (2015): *1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Szeged, Areión Könyvek.

Meglehetősen gyakori jelenség a háborúk történetében, hogy egyik nagy jelentőségű ostrom „elhomályosít” egy másik, kevésbé emlékezetest. Kézenfekvő példa erre Bécs 1683-as oszmán-török ostroma, amely elhomályosítja gyakorlatilag az összes azt megelőzőt. Ugyanez a helyzet Konstantinápoly 1453-as körülrésével és bevételével.

Magyar viszonylatban az egyik leghíresebb erősségért folytatott küzdelem Nándorfehérvár (mai nevén Belgrád) 1456-os ostroma. Csakúgy, mint Bécs és Konstantinápoly esetében, ennek az évnek az eseményei beárnyé-

kolják a várhoz kapcsolódó korábbi és későbbi harci cselekményeket – köztük a szintén jelentős 1440. évi ostromot. Ennek egyik oka lehet, hogy a közös történelmi emlékezet messze nem társított hozzá annyi toposzt. Nincs magyar végvári vitézekért szóló déli harangszó, törököt magával rántó Dugovics Titusz, nem Hunyadi János véde az erősséget, és nem volt kilátásban egy hadra kelő keresztes haderő, amit egy később szentté avatott obszerváns szerzetes vezetett.

1440-ben csak és kizárólag a vár és a környék védelmét hosszú időn át ellátó Tallóci-fivérek katonai szakértelmét lehet dicsérni, amely természetesen egyéb tényezőkkel együttesen bizonyult elegendőnek a sikeres védelemhez. Mindezt ráadásul a Magyar Királyságban dúló polgárháború kellős közepén.

Mindezidáig a történész szakma is nagyon keveset foglalkozott az eseményekkel. Nem csak magyar történetírás, de a többi kárpát-medencei állam történészei közül sem fordított eddig senki olyan nagy figyelmet a dolognak, mint Szabó Pál. Még a nem régiben szlovák nyelven megjelent a Magyar Királyság középkori hadtörténetével (illetve a szerzők szerint Szlovákia hadtörténetével) részletesen foglalkozó mű sem ír egyetlen mondatot sem erről, kizárólag a polgárháborús viszonyok, azon belül Ulászló meghívása foglalkoztatta a szerzőpárost.¹ Mindennek oka leginkább abban keresendő, hogy az 1440-es ostrom kutatása kimondottan nehéz feladat. Hazai és külföldi – köztük a török – primer források egyaránt meglehetősen szűkszavúan számolnak be az eseményekről.

A szerzőnek a munka megírásához gyakorlatilag alap kutatásokat kellett végeznie, amit igen nagy körültekintéssel meg is tett. A már meglévő források mellett górcső alá vonta a korabeli bizánci és török forrásokat is, melyek újabb ceruzavonással járultak hozzá a nagy egész megrajzolásához.

¹ SEGEŠ, VLADIMÍR – ŠEĎOVÁ, BOŽENA (2013): *Prameňe k vojenským dejinám Slovenska I/3*. 1389-1526. Bratislava, Vojenský historický ústav.

Ha primer források hiányában törekszik valaki az események teljes rekonstruálására, akkor óhatatlanul olyan eszközökhöz is kell, hogy nyúljon, amelyek nem képezik a klasszikus történész klasszikus eszköztárát. A szerzőnek, mint ahogy azt a bevezetőben meg is említette jó néhány más (társ)tudomány eredményeit is segítségül kellett hívnia. A legjobb példa erre a könyv Lő „por”-e a lőpor? – a bizánci források tanulsága (160–164.) c. alfejezete. Dukasz bizánci történétíró egy ponton a tűzfegyvert, mint újítást ismerteti, és említést tesz a „kénből és faszénből álló ’fű’ – ről. Erről a leírásról kiderül, hogy nem egy rosszul ismeretett eljárásról van szó, hanem a puszkapor rövid szárú takarmány felhasználásával történő előállításának egy a középkorban is alkalmazott módjáról. Az eljárás során ugyanis végbe megy az a bonyolult kémiai folyamat, mely a lőpor-gyártáshoz elengedhetetlenül szükséges.

Hasonló oknál fogva volt szükség annak a fejezetnek a megírására is, melyben a 14-15. századi várépítészeti technikák és más erődök építészetének analitikus vizsgálata kap helyet. Egyebek mellett Rodosz, Thesszaloniki és Ragusa jellegzetességeit és várépítési technikáinak sajátosságait a 15. századi Nándorfehérvárával összevetve kiderült, hogy az akkori Európa legkorszerűbb erődítményeinek sorába

tartozott. Hasonló vizsgálódással derítette ki a szerző, hogy az erősség gyakorlatilag a kor csúcstechnológiájának számító tüzérséggel volt felszerelve – amit a Tallóciak már korábban is eredményesen alkalmaztak.

Apróságnak tűnhet, és nem is szokás kiemelni azt az igen fontos körülményt, amivel a szerző az értekezését indította. Nagy hangsúlyt kap az a tény, hogy nem csak a Magyar Királyság, de Európa államai sem voltak abban a helyzetben, hogy az Oszmán Birodalom terjeszkedő politikája ellen egységesen fellépjenek.

Véleményem szerint Szabó Pál kutató munkájának eredménye hiánypótló jelleggel bír. Sok olyan értelmezési szempontra hívta fel a figyelmet, ami eddig látszólag elkerülte a szakma figyelmét, továbbá beemelt néhány olyan már említett bizánci forrást is, ami eddig kívül esett a kutatók látóteréből. Hiánypótló a könyv azért is, mert annak az ostromnak a történetét összegezte benne a szerző, mely egy anomáliaként is értékelt tizenhat éves időszaknak egy fajta kezdődátuma. Ez az az időszak, melyben a Magyar Királyság eredményesen tudott fellépni az oszmán-török terjeszkedés ellen, és amely a „híresebb” 1456-os ostrommal zárult. *

NAGY TAMÁS

zekany@chello.hu középiskolai tanár
(Leövey Klára Gimnázium, Budapest)

Kubinszky Mihály emlékére

— In Memoriam Kubinszky, Mihály —

DOI 10.14232/belv.2016.3.13

<https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.13>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Nagy Tamás (2016): Kubinszky Mihály emlékére. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 143–144. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

Kubinszky Mihály Európa-szerte elismert építész, vasúttörténész és egyetemi tanár, Sopron díszpolgára, akinek hosszú életében az építészet, a vasúti muzeológia és az egyetemi oktatói tevékenység meghatározó jelentőséggel bírt.

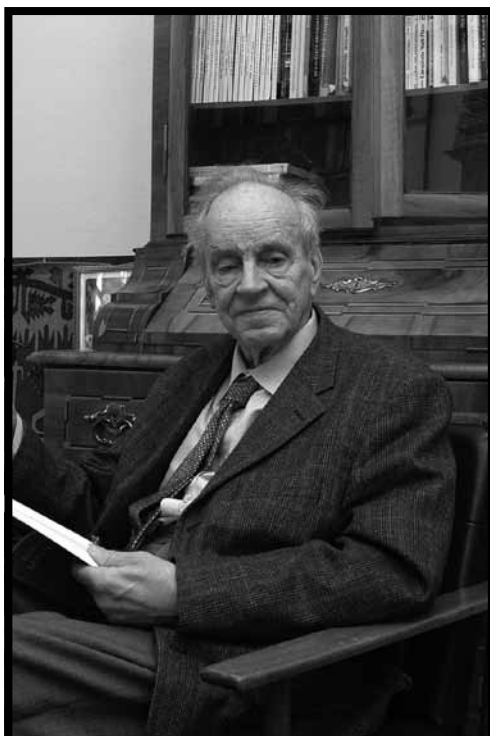
Az 1927. szeptember 17-én Sopronban született dr. Kubinszky Mihály anyai ágon Sopron

megyei birtokos nemes-tisztviselőcsaládból származott, apja hivatásos katonatiszt és a Ludovika megbecsült oktatója volt. Közvetlenül a háború után építészmérnöknek tanult, és szerzett oklevelet 1950-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen. A mozdony füstje – mint mindenkit – gyermekkorában csapta meg, a vonatok fényképezését a negyvenes évek elején, már a háborús időkben, a családi és jogszabályi tiltások ellenére kezdte el. Ez alapozta meg későbbi híres és bőséges, hazánkban felülmúlhatatlan utolérhetetlen fényképgyűjteményét is.

Diplomája megszerzése után szülővárosában, a Soproni Magasépítő Vállalatnál helyezkedett el, nevéhez fűződik a Soproni Asztalosárugyár, a Petőházi Cukorgyár, a fertődi laktanya építése és a soproni Hunyadi János Általános Iskola újjáépítése, hosszú évekig irányította a fertődi Eszterházy-kastély rekonstrukcióját. Az eredeti soproni GYSEV-állomás háború utáni átépítésében is részt vett. Építészként először – 1958-ban, doktori értekezésére hivatkozva – felvételi épületekre kapott fotózási engedélyt, majd 1977-ben a Nyugati pályaudvar rekonstrukciós pályázatára benyújtott terve, továbbá a vasúti és a műem-

lékvédelmi funkciók összehangolása terén elért eredményei miatt vasúti szabadjeggyel kívánta jutalmazni Urbán Lajos akkori MÁV-vezérigazgató, ehelyett általános vasútfotózási engedélyt kért – és kapott.

A hazai vasúttörténet intézményesítésében is komoly érdemeket szerzett, a nyolcvanas évek elején a győri Széchenyi István Műszaki Főiskolában szervezett közlekedéstörténeti

konferencián még mint előadó vett részt, ám az ottani találkozásokból, beszélgetésekből állt össze végül a MÁV História Bizottsága, amelynek, míg egészsége engedte, aktív tagja volt. Kandidátusi és egyetemi doktori értekezését az európai vasút építészet tárgykörében írta és védte meg 1974-ben.

A vasút mindazonáltal komoly passzió maradt életében, hiszen a szakmai munka a Soproni Erdészeti Egyetemhez kötötte. 1976–1995 között a soproni egyetem Építéstani Tanszékét vezette, 1975–81 között az egyetem rektora. 1996-ban a Professor Emeritus címét is elnyerte. 1987-től a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke.

Szakírói tevékenységét mintegy háromszázötven tanulmány és huszonhét önálló monográfia jelzi. Szerkesztője volt az első átfogó (német nyelvű) magyar vasúttörténeti kiadványnak, az Ungarische Lokomotiven und Triebwagen című kötetnek (1975). Kiemelkedő értékű itthon megjelent munkái: Modern építészeti lexikon (főszerk., 1977), Régi magyar vasútállomások (1983), Vasútállomások Magyarországon (társszerző, 1990), Régi magyar villamosok: a történelmi Magyarország közúti

vasutai a kezdettől a II. világháború végéig (társszerző, 2000) Sopron építészete a XX. században (2003), A régi soproni Lóver (2005), Ez a vonat elment (társszerző, 2009).

A soproni professzor 1999 májusában nagy sikerű előadást tartott a magyar vasúti építészet történetéről a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén. Hivatalos elfoglaltságai mellett megszámlálhatatlanul sok előadást tartott a széles nyilvánosság előtt, rendezvényeken és a médiumokban. Utoljára 2015 júliusában a műszaki egyetem évente szokásos alma mater rendezvényén a vas-, arany- és gyémántdiplomások nevében emlékezett meg tanulmányairól és professzoraikról.

Érdeklődési területe az építészetkritika, építésztörténet, magyar vasúttörténet és a vasúti építészet története, valamint bútortörténet és tájépítészet. Az Ybl- és Mikó-díjat követően 2002-ben Sopron városa díszpolgári címmel, a következő évben a magyar állam Széchenyi-díjjal ismerte el munkásságát. Kubinszky Mihály életének kilencvenedik évében, csöndben, családi körben, 2016. október 17-én hunyt el. *

Kubinszky Mihálytól néhány gyönyörű fotófelvétellel búcsúzunk, amelyek rendre az 1970-es évek vidéki Magyarországnak vasúti világát mutatják be.

A 142. oldalon az egykori Dunántúli HÉV által épített és a kép készítése után pár évvel már felszámolt Sárvár–Répcevis vasúti vonalszakaszon (a Répcevistől Felsőlászlón át Kőszegre vezető folytatását a trianoni békediktátum két ponton metszette!) a 375,862 pályaszámú gőzmozdony a 8933 számú személyvonatot továbbítja Bük járásszékhely felé.

A 144. oldalon ritka pillanatot látunk, amikor mindkét forgalmi vágányon üzemben lévő vasúti szerelvényt sikerült megörökíteni. A felsővezeték-építő vonattal a kiöregedőfélben lévő 328,612 várakozik, közel a Duna-part-

hoz. Az üzemben levő vágányon az M62,132 tehervonatot továbbít Szob határállomás felé.

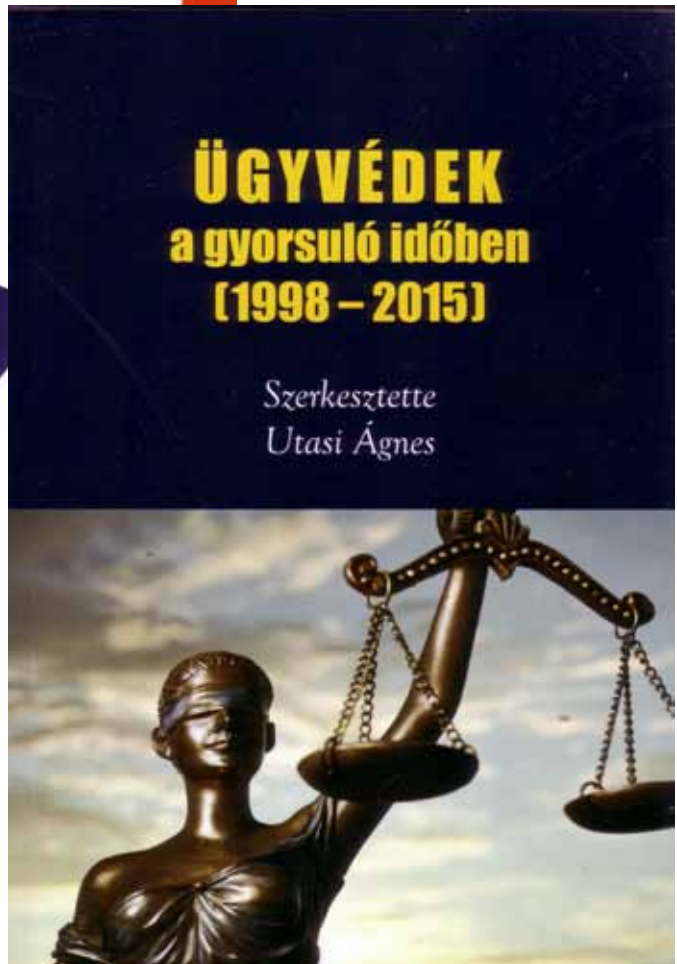
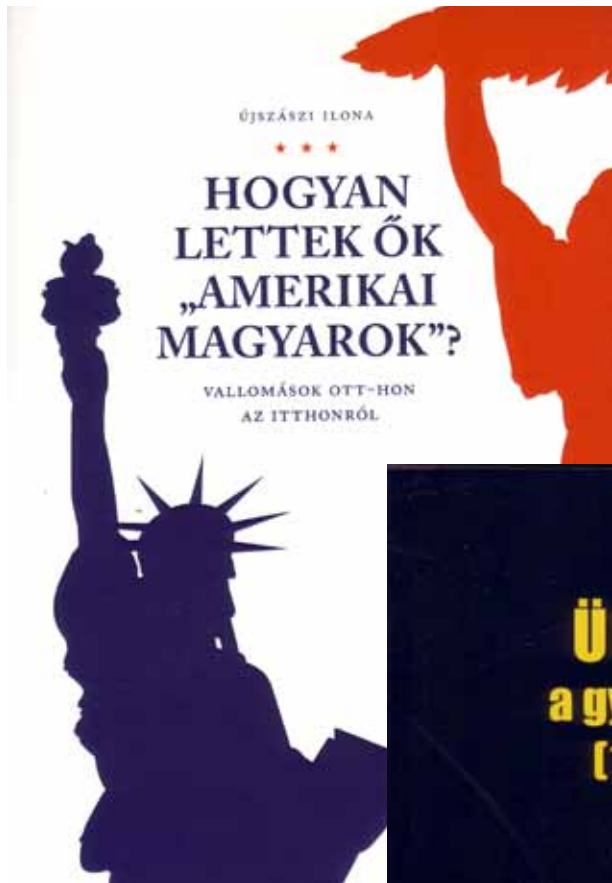
Felül a Szovjetuniótól visszavett 424,1008 pályaszámú gőzmozdony a 3432 számú személyvonattal indul Szombat-helyre Lövő állomásra.

A következő oldalon felül ismét a váci vasútvonalat látjuk: a Dömösi-átkelés megállóhelynél személyvonat halad át a 424,122-es gőzmozdonnyal.

Alul az M61,007 pályaszámú Nohab az Erdély felől érkezett 466 számú Wiener Walzer expressz postakocsijával rázár az étkezőkocsira. A mögöttes vágányon az M62,003 a 6615 számú, déli budapesti személyvonattal várakozik.

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR

A magyar királyi honvédség részvétele
a Szovjetunió elleni támadásban

1941. június - december